

**International Journal of Recent
Research in Arts and Sciences
ISSN: 1857-8128**

**MIT
UNIVERZITET
SKOPJE**

JOURNAL

**International Journal
of Recent Research in
Arts and Sciences
Volume 11**

Skopje, Republic of North Macedonia

October, 2020

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

**Owner and General
Manager MSc Biljana
Apostolova**

**Marketing Manager
MSc Bozjidar
Mladenov**

**Editor in Chief
PhD Marjan
Madjovski, MIT
University**

EDITORIAL BOARD

Zvonimir Jankuloski, PhD, MIT University Skopje, Macedonia

Ivo Shlaus, PhD, Dag Hammarskjold University College of International Relations and Diplomacy, Zagreb, Croatia

Torello Loti, PhD, Professor and Chair of Dermatology and Venereology, University of Rome "G. Marconi" Rome, Italy

Branislav Mitrovic, PhD, University of Belgrade, Belgrade

Vukoman Jokanovic, PhD, Vinca Institute of Nuclear Sciences, University of Belgrade, Serbia
Antonio Georgiev, MD, MSc, PhD, PHO Cardiology – Prima, MIT University - Skopje, Republic of Macedonia

Ales Krainer, PhD, University of Ljubljana, Ljubljana

Anka Trajkovska, PhD, Faculty of Technology and Technical Sciences, University St. Climent Ohridski, Bitola, Macedonia

Berta Gonzalvo, PhD Mechanical Engineering Macedonia

Blagoja Dastevski, PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Bojan Krstic, PhD, University of Nis, Serbia

Daniela Georgieva, MD, MSc, PhD, University Clinic for Orthopedic Surgery; Clinical Center “Mother Teresa”- Skopje; “Ss. Cyril and Methodius University” Skopje, Macedonia

Dariusz Majchrzak, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland

Darko Dimovski, PhD, University of Nis, Serbia

Dario Brdaric, PhD, Institute of Public Health for the Osijek-Baranya County, Osijek, Croatia

Dijana Jovanoska, PhD, PHI, Center of Public Health, Tetovo, Macedonia

Ejup Chota, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania

Elizabeta Popova Ramova, PhD, MIT University, College of Wellness, Spa and Physiotherapy, Skopje, Macedonia

Elmi Jusufi, PhD, University Cyril and Methodius, Institute of Livestock, Skopje, Macedonia

Sergej Mihajlov, University Goce Delcev, Stip, Academy of music, Stip, Macedonia

Gabriela Dragan, PhD, Romanian American University, Bucharest, Romania

Georgi Georgiev, PhD, New Bulgarian University, Sofia, Bulgaria

Goran Bandov, PhD, Dag Hammarskjold University College of Interantional Reations and Diplomacy, Zagreb, Croatia

Herba Safeyedin, PhD, House of Egyptian Architecture, Cairo, Egypt

Igor Maric, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade

Ilija Nasov, PhD, MIT University Skopje, Macedonia

Jordan Merkuri, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania

Karol Janas, PhD, Alexander Dubcek University of Trencin, Slovakia

Katerina Veljanovska - Blazhevaska, PhD, MIT University Skopje, Macedonia

Kiril Filev, PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Kresimir Rotim, PhD, University of Zagreb, Faculty of Medicine, Zagreb, Groatia

Laith Jaafar Hussein Hnoosh, PhD, University of Kufa, Iraq

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- Lidija Geto**, PhD, University Josip Juraj Strossmayer, Osijek, Croatia
- Lubna Anjum**, PhD, University of Agriculture, Faisalabad, Pakistan
- Maciej Marszalek**, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland
- Magdalena Puceva**, PhD, MIT University, Faculty of Security Sciences, Skopje, Macedonia
- Maja Jakovcevski**, PhD, University of Kraguevac, Faculty of Medicine, Kraguevac, Serbia
- Magdalena Cara**, PhD, University of Tirana, Plan Protection Department, Albania
- Mehdi Rahmati**, PhD, University of Maragheh, Maragheh, Iran
- Mentor Zekiri**, PhD, Ministry of Agriculture, Forestry and Water Economy, Phytosanitary Department, Skopje
- Mila Pucar**, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade
- Milica Denkovska**, MA, MIT University Skopje, Macedonia
- Mira Zafirova**, PhD, University of Transport, Sofia, Bulgaria
- Mirjana Devetakovic**, PhD, University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade
- Mirjana Jovanovska Stojanovska**, MIT University, Faculty of Psychology, Skopje, Macedonia
- Nenad Mikulic**, PhD, Polytechnic of Zagreb, Zagreb, Croatia
- Niko Herakovic**, PhD, University of Ljubljana, Faculty of Mechanical Engineering, Ljubljana, Slovenia
- Patrizia Cinelli**, PhD in Chemistry at Pisa University, Italy
- Recep Guloglu**, PhD, Istanbul University, Istanbul, Turkey
- Rudolf Kuharcik**, PhD, Alexander Dubcek University of Trencin, Slovakia
- Ryszard Szpyra**, PhD, National Defense University, Warsaw, Poland
- Roza Djoleva-Tolevska**, MD, PhD, University Clinic for Orthopedic Surgery, University "St. Cyril and Methodius", Skopje, Macedonia
- Safak Sahir Karamehmetoglu**, PhD, Istanbul University, Istanbul, Turkey
- Sami Ibrahim Mohamed Novr Gabir**, PhD, University of Gezira, Sudan

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Sasa Milijic, PhD, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, Belgrade

Snezana Djordjevic, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Susana Paixão, PhD, Polytechnic of Coimbra/Coimbra Health School, Portugal

Svetlana Dushanich Gachic, PhD, Banja Luka College, Bosnia and Herzegovina

Stipica Popovski, PhD, MIT University, Faculty of Dental Medicine, Skopje, Macedonia

Tanja Stanishic, PhD, University of Kragujevac, Serbia

Teuta Gjuladin-Hellon, PhD, Faculty for Food Industry, England

Todor Trifonov, PhD, Foundation of International and National Security, Sofia, Bulgaria

Vanja Kokol, PhD, University of Maribor, Faculty of Mechanical Engineering, Maribor, Slovenia

Vanja Shushnjar Chanovic, PhD, Banja Luka College, Bosnia and Herzegovina

Vesna Tunguz, PhD, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Vladan Djokic, PhD, University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

CONTENTS

Natural and Technical-technological Sciences

ACE/ARB INHIBITORS, COVID – 19 AND FALSE NEWS	9
PRESENCE OF METATARSAL SYNDROME IN PATIENTS WITH HALLUX VALGUS DEFORMITY OPERATED BY KELLER’S METHOD	17
PARTIAL AURICULAR RECONSTRUCTION WITH CONCHAL PEDICLED FLAP - A CASE REPORT	29
RECONSTRUCTION OF HAND AFTER SHOTGUN INJURY - A CASE REPORT	41
A BENEFITS OF HYDROTHERAPY BY PREGNANT WOMEN	51
EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF BOTOX THERAPY IN A PATIENT WITH UNILATERAL IDIOPATHIC NEURALGY ON THE TRIGEMINAL NERVE	63
ANALASYS OF THE CULTURAL CHARACTERISTICS OF THE OLD SKOPJE BAZAAR USING INTEGRAL THEORY	74

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

INDUSTRIAL FACILITIES THAT LONGER PERIOD ARE NOT IN FUNCTION AND POSSIBILITIES FOR THEIR REPURPOSE	92
LIGHT NON-POLLUTING INDUSTRY – CITY INDUSTRY	117
HEURISTIC STRATEGY FOR THE STUDY OF GEOMETRIC PROBABILITY AT FACULTIES OF NATURAL SCIENCES, MATHEMATICS AND TECHNOLOGY	128

Social Sciences and Humanities

THE ILEGALITY OF THE BEHAVIOR AND THE GUILT AS THE BASIC ELEMENTS OF THE CRIME	146
ABOUT MIGRATION POLICY	165
THE MEMORIALIZATION PROCESS AS A MECHANISM OF TRANSITIONAL JUSTICE	185
(THE THEME OF INTERTEXTUALITY) IMMORTALITY IN THE MODERN NOVEL AND MODERN FILM	213
COMPARATIVE ANALYSIS FOR LEGAL PROTECTION OF SUBJECTS AND HOLDERS OF COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA, COMPARED WITH THE EUROPEAN RIGHT TO INTELLECTUAL PROPERTY FROM 2012-2019	232
THE APOLLONIC AND DIONYSIAN PRINCIPLE IN LAW AND SOCIETY	245

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

**NATURAL AND
TECHNICAL-TECHNOLOGICAL
SCIENCES**

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ACE/ARB INHIBITORS, COVID – 19 AND FALSE NEWS

Antonio Georgiev^{1,6}, Oliver Kalpak^{2,7}, Jasminka Nanceva^{3,7}, Roza Dzoleva Tolevska^{3,7}, Marija Jovanovski Srceva^{4,7}, Elizabeta Mirchevska-Zogovska^{5,7}, Igor Peev^{5,7}

¹*PHO Cardiology Prima, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

²*University Clinic of Cardiology, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

³*University Clinic for Orthopaedic Surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

⁴*TOARILUC, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

⁵*University Clinic for Plastic and Reconstructive Surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

⁶*MIT University, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

⁷*Faculty of Medicine. “St. Cyril and Methodius” University in Skopje, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

Corresponding author email: antoniogeorgiev@yahoo.com

Abstract

World human civilization is facing a health and socio-economic abyss caused by the Covid-19 viral global pandemic. We are facing the greatest civilizational challenge facing humanity since the post-World War II era. As in any crisis, in this case there are numerous fake news that misinform the population. In this context, there is a dilemma about the use of drugs from the groups of angiotensin converting enzyme inhibitors (ACEi) and angiotensin receptor blockers (ARBs) in the regular therapy of patients with Covid-19. There is false information about the effect of this group of drugs that by inhibiting the ACE2 receptor allegedly facilitate the entry of Covid-19 virus into the body. This false news can lead to death in these patients. This paper analyzes the current medical studies and research on the impact of ACE/ARB drugs in patients with Covid-19. **Conclusion:** Medical analyzes have shown that there is no adverse effect of ACE/ARB inhibitors

on patients with Covid-19. Patients should continue with the most regular use of ACE/ARB drugs in their therapy.

Keywords: *ACE/ARB inhibitors, Covid-19 patients, false news, therapy*

АКЕ/АРБ ИНХИБИТОРИ, КОВИД - 19 И ЛАЖНИ ВЕСТИ

*Антонио Георгиев^{1,6}, Оливер Калпак^{2,7}, Јасминка Нанчева^{3,7}, Роза Цолева-Толевска^{3,7},
Марија Јовановски Срцева^{4,7}, Елизабета Мирчевска-Жоговска^{5,7}, Игор Пеев^{5,7}*

¹ПЗУ Кардиологија Прима, 1000 Скопје, РС Македонија

²Универзитетска клиника за кардиологија, 1000 Скопје, РС Македонија

³Универзитетска клиника за ортопедска хирургија, 1000 Скопје, РС Македонија

⁴ТОАРИЛУЦ, 1000 Скопје, РС Македонија

⁵Универзитетска клиника за пластична и реконструктивна хирургија, 1000 Скопје, РС Македонија

⁶МИТ Универзитет, 1000 Скопје, РС Македонија

⁷Медицински факултет. Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, 1000 Скопје, РС Македонија
Автор за контакт, мејл: antoniogeorgiev@yahoo.com

Апстракт

Светската човечка цивилизација се наоѓа пред здравствен и социо-економски амбис предизвикан од Ковид-19 вирусната глобална пандемија. Исправени сме пред најголем цивилизациски предизвик со кој се соочува човештвото од времето после втората светска војна. Како и при секоја криза и во овој случај постојат бројни лажни вести кои го дезинформираат населението. Во тој контекст постои дилема за користењето на лековите од групите на ангиотензин конвертирачкиот ензим инхибиторите (АКЕ) и ангиотензин

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

рецептор блокаторите (АРБ) во редовната терапија на пациентите со Ковид-19. Постојат лажни информации за влијанието на оваа група на лекови кои преку инхибиција на АКЕ-2 рецепторот наводно го олеснуваат влезот на Ковид-19 вирусот во организмот. Овие лажни вести може да доведат и до смртен исход кај овие пациенти. Со овој труд се врши анализа на досегашните медицински студии и истражувања за влијанието на АКЕ/АРБ лековите кај пациентите со Ковид-19. **Заклучок:** Медицинските анализи покажаа дека нема негативно влијание на АКЕ/АРБ инхибиторите врз пациентите со Ковид-19. Пациентите треба да продолжат со најредовна употреба на АКЕ/АРБ лековите во својата терапија.

Клучни зборови: *АКЕ/АРБ инхибитори, Ковид-19 пациенти, лажни вести, терапија*

1. Вовед

Година 2020. 21 век. Светот е во услови на III Светска војна со невидлив непријател, вирусот Ковид-19. Од Вухан, Кина, за неколку месеци вирусот ја освои територијата на целиот свет. Сите, како човечки индивидуи, мажи и жени, од секаква возраст, богати и сиромашни, сите држави, нации, религии... се инволвирани во борбата за живот поради актуелната светска пандемија. Бројните интегрирани напори и конкретни проекти за развој на земјите и борбата против глобалната сиромаштија реализирани во последните 20 години може да пропаднат. Во услови кога најмногу се потребни лидерство и солидарност за влошување на целата актуелна човечка агонија кумуваат и многуте лажни вести по порталите, списанијата, весниците, Facebook, Twitter... Лажни информации кои потоа по методот на "расипан телефон" се шират брзо контаминирајќи го населението. Инфодемичката од разни гласини, културни стигми и теории на заговор доведе најмалку 800 луѓе во светот да починат од коронавирус поврзани дезинформации во првите три месеци

во почетокот на годината. Студијата објавена во American Journal of Tropical Medicine and Hygiene информира за 5800 луѓе кои биле хоспитализирани како резултат на лажните информации на социјалните медиуми од кои дел биле и со смртен крај поради конзумирање метанол или алкохол базирани производи верувајќи дека тие производи се лек против вирусот, потоа дел умреле лекувајќи се со хербални лекови... [1]. Лажните вести убиваат!!!

2. Употреба на АКЕ/АРБ инхибиторите кај пациентите со Ковид - 19

Целта на овој труд е да ги сумира досегашните медицински публикувани докази од студии и истражувања во светот поврзани со безбедната употреба на лековите од групата на ренин-ангиотензин-алдостерон систем (РААС) инхибиторите посебно од групите на ангиотензин конвертирачкиот ензим инхибитор (АКЕ) и ангиотензин рецептор блокаторите (АРБ) кај пациентите со Ковид-19.

Првичните прикази на случаи, рапорти и студии од Кина за овој сеуште непознат агенс покажуваа голема подложност на срцето како витален орган кон Ковид-19 вирусната инфекција при тоа доведувајќи до компликации како хипертензија, коронарна болест, кардиомиопатија, малигни аритмии како и појави на срцева слабост. Компликации кои доведуваат и до смртен исход кај овие пациенти. Сензитивноста од срцевите компликации кај оваа вирусна инфекција подгрева многу дезинформации во светот. Во напливот лажни, најчесто црни вести, што се, сакаме да веруваме, последица на општата психоза на страв поради планетарната закана од ковид-19, на социјалните мрежи, а претпоставуваме и во личните контакти, посебно место сè почесто заземаат гласините во врска со употребата на одредени кардиолошки лекови. Циркулираат, во сè поголем размер квазиинформации што директно влијаат врз здравјето на голем број лековерни луѓе, кои со тоа како да си обезбедуваат карта за оној свет. Што е уште потрагично, овие црни вести како да добиваат

MPT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

на значење и во лекарската заедница, особено докторите чии дисциплини не се директно поврзани со кардиолошката наука.

Имено, последниве месеци, покрај обичните граѓани, сè почесто се јавуваат колеги што бараат совети за нивните пациенти што страдаат од болестите на срцето. Лажните информации доведоа и до професионални дилеми кај колегите при препишување на кардиолошка терапија, водење на анестезиолошки процедури, хируршки операции... На прво место на нивното оправдано интересирање, што произлегува од нивното чувство за одговорност спрема болните луѓе, се сет прашања за влијанието на АКЕ/АРБ групата антихипертензивни медикаменти кои наводно ја отвораат вратата на клетките за полесна инфекција со Ковид-19, кај пациенти што се лекуваат со таа група лекови и го прават организмот поприемчив за инфекција.

Да појасниме: се манипулира со наводното сознание дека вирусот Ковид-19 навлегува во клетките во белите дробови, користејќи ги АКЕ-2 рецепторите. Лажните информации се сведуваат на одредени мислења дека постои негативно влијание на антихипертензивните лекови од АКЕ и АРБ групата (како „Енап“, „Еналаприл“, „Скоприл“, „Пренеса“, „Валсакор“, „Лориста“...) кои со инхибицијата (блокирање) на споменатите рецептори наводно го олеснуваат навлегувањето на вирусот во клетките и понатаму во организмот. Како последица од оваа невистина, некои пациенти, без да се обратат на вистинското место, самоиницијативно се откажуваат од пропишаната терапија, надевајќи се дека така ќе ја зголемат способноста на својот организам да се справи со Ковид-19. Морам да предупредам дека нагло прекинување на употребата на лековите од оваа група, може да доведе до драстично влошување на здравствената состојба на пациентите, нерегулирана хипертензија, како и срцева слабост која може да доведе и до смртен исход.

Поради контроверзиите што се појавија во јавноста, но и меѓу некои доктори, го истакнувам официјалниот став на Европското кардиолошко здружение и Советот за

хипертензија при Европското кардиолошко здружение од 13 март и 25 мај 2020 година, според кои нема научни и клинички докази за негативното влијание на АКЕ/АРБ инхибиторите кај коронавирусните инфекции. Препорака е пациентите да продолжат со редовната кардиолошка терапија вклучително и АКЕ и АРБ инхибиторите [2,3]. Истиот став беше подржан и од Американското кардиолошко здружение на 3 мај 2020 година [4].

Контраверзите околу АКЕ/АРБ инхибиторите стимулираше да се направат и конкретни студии и клинички истражувања во светот при што публикувани се и првите научни трудови. Барал со своите соработници, испитувајќи ја поврзаноста на АКЕ/АРБ инхибиторите со КОВИД 19 ја изработија најголемата за сега мета - студија на 28 872 пациенти со КОВИД-19 во која се вклучени податоци и од критични здравствени состојби како и информации од смртни случаи. Оваа студија докажа намалена стапка на смртност и критични здравствени состојби кај пациентите кои користеле АКЕ/АРБ инхибитори (OR 0.671, CI 0.435 to 1.034, $p = 0.071$). Препораките од оваа студија силно го подржуваат користењето на АКЕ/АРБ инхибиторите за време на светската пандемија [5].

Друга, ретроспективна студија на Yang со своите соработници реферира за користењето на АКЕ/АРБ инхибиторите кај пациенти со КОВИД-19. Тие за пациентите кои за својата хипертензија земале редовна терапија на АКЕ/АРБ инхибитори изнесуваат медицински докази за пониска стапка на морталитет и сигнификантно пониски пропорции на критично загрозувачки животни состојби (9.3% vs. 22.9%; $p = 0.061$) компарирајќи со пациенти кои не користеле лекови од АКЕ/АРБ групата [6]. Секако, овде треба да се спомене и да се има впредвид една сензибилна група на пациенти со кардиомиопатија или хронична бубрежна слабост со претходно индицираната редовна терапија на АКЕ/АРБ инхибитори. Доколку АКЕ/АРБ лековите нагло се прекинат, овие пациенти брзо ќе се доведат до состојба на срцева декомпензација и влошување на кардиопилмоналните резерви што е многу ризично по животот кај пациентите со КОВИД-19 [7,8].

На 1 септември на конгресот на Европското кардиолошко друштво во Франција беа презентирани наодите од BRACE CORONA, бразилска рандомизирана студија во која биле вклучени 659 испитаници со хронична АКЕ/АРБ терапија. Студија која директно го истражувала прекинувањето верзус продолжувањето со АКЕ/АРБ терапијата кај пациентите со КОВИД-19. Според главниот истражувач Ренато Лопез, студијата потврди дека нема никаков клинички бенефит од рутинско прекинување на АКЕ/АРБ терапијата кај пациентите со КОВИД-19, туку напротив пациентите треба да продолжат со редовната терапија [9].

3. Заклучок

Науката е многу јасна. Нема научни и клинички докази за негативното влијание на АКЕ/АРБ инхибиторите кај коронавирусните инфекции. Потребно е пациентите да продолжат со редовната кардиолошка терапија. Уште еднаш да подвлечеме, да не се прекинуваат лековите од АКЕ/АРБ групата кои се во редовната антихипертензивна терапија на пациентите. Оваа препорака и предупредување би можело да има и поширок контекст, бидејќи сè почесто се шират невистинити и мошне опасни наводни совети и за други болести, кои кај оние што ќе им поверуваат, може да им биде последно во животот. Затоа, незаменлива важност имаат консултациите со своите лекари, особено ако на некој му се причини лагата како вистина. Одморете се од социјалните мрежи и од д-р Гугл.

4. Користена литература

[1] Saiful Islam et all. (2020) COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis. Am. J. Trop. Med. Hyg., 00(0), 2020, pp. 1–9.

- [2] [https://www.escardio.org/Councils/Council-on-Hypertension-\(CHT\)/News/position-statement-of-the-esc-council-on-hypertension-on-ace-inhibitors-and-ang](https://www.escardio.org/Councils/Council-on-Hypertension-(CHT)/News/position-statement-of-the-esc-council-on-hypertension-on-ace-inhibitors-and-ang). ESC, 13.03.2020.
- [3] Position statement of the ESC council on hypertension on ACEinhibitors and angiotensin receptor blockers. (25 May 2020) [https://www.escardio.org/Councils/Council-on-Hypertension-\(CHT\)/News/positionstatement-of-the-esc-council-on-hypertension-on-ace-inhibitorsand-ang](https://www.escardio.org/Councils/Council-on-Hypertension-(CHT)/News/positionstatement-of-the-esc-council-on-hypertension-on-ace-inhibitorsand-ang).
- [4] HFSA/ACC/AHA statement addresses concerns: using RAAS antagonists in COVID-19 - American College of Cardiology. (3 May 2020) <https://www.acc.org/latest-in-cardiology/articles/2020/03/17/08/59/hfsa-acc-aha-statement-addresses-concerns-re-using-raasantagonists-in-covid-19>.
- [5] Ranu Baral., Madeline White, Vassilos S Vassiliou. (2020) Effect of Renin-Angiotensin-Aldosterone System Inhibitors in Patients with COVID-19: a Systematic Review and Meta-analysis of 28,872 Patients. *Current Atherosclerosis Reports*. Vol:22; art.No:61.
- [6] Yang G, Tan Z, Zhou L, et al. (2020) Angiotensin II receptor blockers and angiotensin-converting enzyme inhibitors usage is associated with improved inflammatory status and clinical outcomes in COVID-19 patients with hypertension. *medRxiv* 2020. <https://doi.org/10.1101/2020.03.31.20038935>.
- [7] Gilstrap LG, Fonarow GC, Desai AS, et al. (2017) Initiation, continuation, or withdrawal of angiotensin-converting enzyme inhibitors/ angiotensin receptor blockers and outcomes in patients hospitalized with heart failure with reduced ejection fraction. *J Am Heart Assoc*. 6(2): e004675.
- [8] Chia Siang Kow, Syed Tabish Razi Zaidi, Syed Shahzad Hasan. (2020) Cardiovascular Disease and Use of Renin-Angiotensin System Inhibitors in COVID-19. *American Journal of Cardiovascular Drugs*. 20:217–221.
- [9] Renato Lopez et al. (sep 01, 2020) BRACE CORONA: Does Temporarily Suspending RAAS Inhibitors Show Clinical Benefit in Hospitalized COVID-19 Patients? ESC congress.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

PRESENCE OF METATARSAL SYNDROME IN PATIENTS WITH HALLUX VALGUS DEFORMITY OPERATED BY KELLER'S METHOD

Daniela Georgieva^{1,4}, Roza Dzoleva Tolevska^{1,4}, Jasminka Nanceva^{1,4}, Antonio Georgiev^{2,5}, Viktor Kamnar^{1,4}, Nenad Atanasov^{1,4}, Aleksandar Saveski^{1,4}, Elizabeta Mirchevska-Zogovska^{3,4}

¹University Clinic for Orthopaedic Surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

²PHO Cardiology Prima, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

³University Clinic for Plastic and Reconstructive Surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

⁴Faculty of Medicine. "St. Cyril and Methodius" University in Skopje, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

⁵MIT University, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author email: deni.georgieva@yahoo.com

Abstract

Metatarsalgia syndrome is a common pathological outcome in patients with hallux valgus deformity. However, the association between the occurrence of preoperative and the presence or absence of postoperative metatarsalgia in operated patients with this deformity has not been systematically investigated. **The aim** of this study was to investigate the presence of metatarsal syndrome preoperatively and postoperatively in patients with hallux valgus deformity operated by resection arthroplasty using the Keller method. **Material and method:** The material of the study included 35 patients with hallux valgus deformity, treated with the operative procedure according to the Keller method. The metatarsal pain was evaluated with the clinical method - accordion test. Clinical and radiographic examination of the subjects was done preoperatively and postoperatively. **Results:** Metatarsalgia was registered before surgery in 27 (77.1%) subjects, of

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

which only 5 (18.5%) subjects had this symptom after surgery. All 8 (22.9%) subjects without metatarsalgia preoperatively, are without this symptom and postoperatively. **Conclusion:** Resection arthroplasty according to Keller method allows a drastic percentage reduction of metatarsal syndrome in the postoperative period.

Keywords: *metatarsal syndrome, hallux valgus deformity, Keller*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ПРИСУСТВО НА МЕТАТАРЗАЛЕН СИНДРОМ КАЈ ПАЦИЕНТИ СО HALLUX VALGUS ДЕФОРМИТЕТ ОПЕРИРАНИ ПО МЕТОДАТА НА KELLER

Даниела Георгиева^{1,4}, Роза Цолева Толевска^{1,4}, Јасминка Нанчева^{1,4}, Антонио Георгиев^{2,5}, Виктор Камнар^{1,4}, Ненад Атанасов^{1,4}, Александар Савески^{1,4}, Елизабета Мирчевска-Жоговска^{3,4}

¹Универзитетска клиника за ортопедска хирургија, 1000 Скопје, РС Македонија

²ПЗУ Кардиологија Прима, 1000 Скопје, РС Македонија

³Универзитетска клиника за пластична и реконструктивна хирургија, 1000 Скопје, РС Македонија

⁴Медицински факултет. Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, 1000 Скопје, РС Македонија

⁵МИТ Универзитет, 1000 Скопје, РС Македонија

Автор за контакт мејл: deni.georgieva@yahoo.com

Апстракт

Синдромот на метатарзалгија е чест патолошки исход кај пациенти со hallux valgus деформитет. Сепак, врската помеѓу појавата на предоперативната и постоењето или непостоењето на постоперативната метатарзалгија кај оперирани пациенти со овој деформитет не е систематски испитана. **Целта** на оваа студија беше да се испита постоењето на метатарзалниот синдром предопераивно и постоперативно кај пациенти со hallux valgus деформитет оперирани со ресекциона артропластика по методата на Keller. **Материјал и метод:** Како материјал на испитувањето беа опфатени 35 пациенти со hallux valgus деформитет, третирани со оперативната процедура по методата на Keller. Со клиничката метода – тест на хармоника беше евалуирана метатарзалната болка. Клиничкото и радиографското иследување кај испитаниците беше направено предоперативно и

постоперативно. **Резултати:** Метатарзалгијата регистрирана е пред операција кај 27 (77.1%) испитаници, од кои само 5 (18.5%) испитаници по операцијата го имале овој симптом. Сите 8 (22.9%) испитаници без метатарзалгија предоперативно, се без овој симптом и постоперативно. **Заклучок:** Ресекционата артропластика по методата на Keller овозможува драстично процентуално намалување на метатарзалниот синдром во постоперативниот период.

Клучни зборови: *метатарзален синдром, hallux valgus деформитет, Keller*

1. Вовед

Синдромот на метатарзалгија се карактеризира со болка во предел на метатарзусот и има многу различна и недоволно разјаснета етиопатогенеза. Значително најчеста причина се биомеханичките промени во метатарзалната регија, било да се работи за преоптоварување на предниот свод на стапалото или неправилен распоред на оптоварување на метатарзусот, како што е случај кај hallux valgus деформитетот [3, 4, 10].

Најчести структурни промени кои се причина за метатарзалгијата кај hallux valgus деформитетот се: вродена многу кратка I метатарзална коска, геометриско причинето скратување на I метатарзална коска кај зголемен I интерметатарзален агол (metatarsus primus varus), како и трауматско и јатрогено скратување на I метатарзална коска. Сите тие промени доведуваат до инсуфициенција на I попречен свод со преоптоварување на соседните структури во подрачје на средниот дел на метатарзусот [6, 7, 11].

Од функционалните причини, разликуваме ендогени (вродена лабавост на капсулолигаментарната структура, инсуфициенција на мускулатурата) и егзогени фактори (носење на нефизиолошки чевли и високо подпетици), како и обезитас и дегенеративни примени во зглобовите [2, 3].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Лекувањето на метатарзалгијата мора да биде усмерена кон решавање на основниот причинител [1]. Кај метатарзалгијата предизвикана од биомеханички промени во предел на метатарзусот како што е кај hallux valgus деформитетот, најчесто се лекуваат по оперативен пат, за да се воспостават нормални биомеханички односи во подрачје на метатарзусот со задолжително носење на ортопедски влошки и чевли. Исто така се применува и физикална терапија [8]. Ресекционата артропластика по Keller е едноставна оперативна техника и овозможува: корекција на деформитетот која може да се предпостави, функционален опсег на движења во I метатарзофалангеален зглоб, одлично ослободување од болка, како и висок процент на задоволни пациенти заради зголемената функција и слободното користење на чевли [5, 7, 9, 12].

Целта на оваа студија беше да се направи пред и постоперативна анализа на појава на метатарзалгијата како важен синдром кај hallux valgus деформитетот, при што испитаниците беа оперативно третирани со ресекционата артропластика по Keller за корекција на овој деформитетот.

2. Материјал и методи

Студијата е изработена на Клиниката за ортопедски болести при Медицинскиот факултет во Скопје. Како материјал на испитувањето беа опфатени 35 пациенти со hallux valgus деформитет, третирани со оперативната процедура по методата на Keller. Пациентите беа групирани според полот, возраста и степенот на деформитетот. Оперативната интервенција беше изведена со регионална спинална анестезија.

Оперативниот зафат по Keller претставува декомпресија на метатарзофалангеалниот зглоб со ресекција на една третина до една половина од проксималната фаланга, со што се релаксираат затегнатите латерални структури.

Од клиничките методи беа евалуирани сите симптоми, но болката и метатарзалгијата беа најдоминантно застапени кај овој деформитет. Со клиничкиот преглед т.е. палпација се наоѓа болната точка сместена помеѓу двете главички од метатарзалните коски. Тестот на хармоника е позитивен ако при страничен притисок во подрачјето на метатарзалните глави се јави болна осетливост поради присуството на интердигиталниот невром (слика 1).

Радиографското иследување се направи по методот на Hardy и Clapham. Проценката на состојбата на I метатарзофалангеален зглоб се направи според Piggot класификацијата. Покрај радиоподометриските методи, на рендгенографиите се направи и проценка на секундарните артрозни и реактивни промени на I метатарзофалангеален зглоб. Клиничкото и радиографското иследување кај испитаниците беше направено предоперативно и постоперативно.

За статистичка обработка на податоците, добиени во текот на истражувањето беше направена база во статистичкиот програм SPSS 13.0 for Windows. Притоа во текот на комјурерската анализа, беа користени статистички методологии како: просек, стандардна девијација, медијана, односи, пропорции, како и тестовите t-test for dependet samples, Mc Neman, Wilcoxon-Mashed Pairs тест како и Analisis of Variance.

Слика 1. Тестови за одредување на метатарзалгија

3. Резултати

Половата структура на испитаниците е претставена со 2 (5.71%) мажи и 33 (94.29%) испитаници од женскиот пол. Просечната возраст на испитаниците изнесува 56.29 ± 12.5 години. Во однос на местото на живеење 4 (11.4%) се од село, додека 31 (88.6%) живеат во град. Со позитивна фамилијарна анамнеза за деформитетот на стапалото од типот hallux valgus се 14(40%) третирани по методата на Keller, додека поголем број и процент кои негираат постоење на ваков деформитет кај другите членови во семејството се 60%. Просечното времетраење на тегобите (метатарзалгијата) изнесува 11.52 ± 13.1 години. Метатарзалгијата која се открива со клинички преглед, како болка меѓу главичките на двете метатарзални коски, регистрирана е пред операцијата кај 27 (77.1%) испитаници, од кои само 5 (18.5%) испитаници 3 месеци по операцијата го имале овој симптом. Сите 8 (22.9%) испитаници без метатарзалгија предоперативно, се без овој симптом и постоперативно (табела 1 и графикон 1).

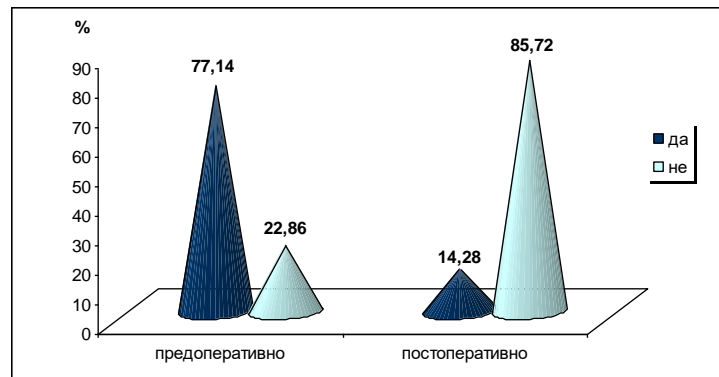
Табела 1. Метатарзалгија-предоперативно/постоперативно

Метатарзалгија пред оперативно	Метатарзалгија постоперативно		Вкупно
	да	не	
не	0	8 (100%)	8 (22.86%)
да	5 (18.52%)	22 (81.48%)	27 (77.14%)
вкупно	5 (14.28%)	30 (85.72%)	35

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Графикон 1. Метатарзалгија-предоперативно/постоперативно

Секундарни артрозни и реактивни промени во пределот на I метатарзофалангеален зглоб имале 30 (85.7%) испитаници предоперативно и 31 (88.6%) 3 месеци постоперативно. Може да се заклучи дека предоперативно најголем број и процент на испитаници имале истовремено остеофити, субхондрална склероза и дегенеративни цисти 22 (62.9%), додека постоперативно најчесто регистрирани промени во предел на I метатарзифалангеален зглоб е истовремено присуство на субхондрална склероза и дегенеративни цисти (табела 2 и графикон 2).

Табела 2. Секундарни артрозни и реактивни промени-предоперативно/постоперативно

Проценка на секундарни артрозни и реактивни промени	Пред операција		По операција	
	број	%	број	%
0-0тсутни	5	14.28	4	11.42
1-остеофити	1	2.86		

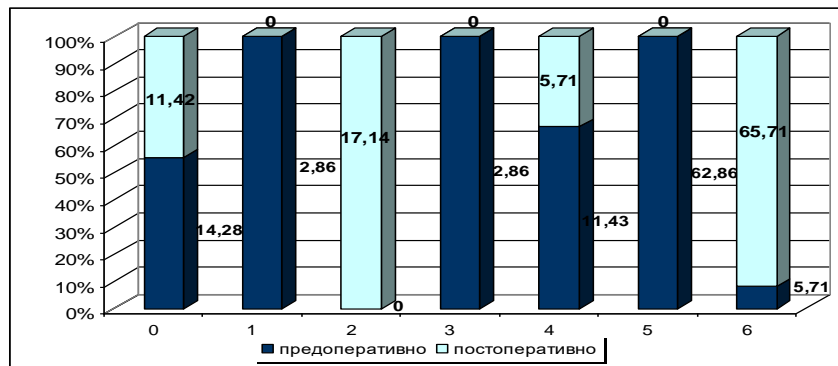

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

2-субхондрална склероза			6	17.14
3-дегенеративни цисти	1	2.86		
4-остеофити,субхондрална склероза	4	11.43	2	5.71
5-остеофити,субхондрална склероза, дегенеративни цисти	22	62.86		
6-субхондрална-склероза, дегенеративни цисти	2	5.71	23	65.71
вкупно	35	100	35	100

Wilcoxon-Matched Pairs test T=147.5 Z=1.75 p=0.08

Графикон 2. Секундарни артрозни и реактивни промени-предоперативно/постоперативно

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

4. Дискусија

Метатарзалгијата со или без плантарна кератоza е најстариот вознемирувачки симптом кај hallux valgus комплексот. Многу често тој е хроничен и дифузен. Повремено симулира афекција со проксимална болка ограничена во третото интердигитално поле [3, 5, 8, 9]. Женскиот пол во нашата студија е застапен со 33 (94.29%), а машкиот со 2 (5.71%) испитаника. Gould со соработниците реферираат со поголемо присуство на овој деформитет кај жените во однос од 2:1 до 4:1. Други студии говорат и за сооднос 9:1. Податоците од нашата студија како и податоците од светската литература говорат за почеста застапеност на овој деформитет кај женскиот пол наспрема машкиот [2, 10, 11].

Според местото на живеење село/град во нашата студија односот е 4 (11.4%):31 (88,6%). Иако градската популација е повеќе застапена, сепак оперираните испитаници со hallux valgus не се разликуват значајно ($p>0.05$) во однос на нивното место на живеење. Ова оди во прилог на светската литература каде што се очекува поголема застапеност на овој деформитет кај урбаното население [3, 5].

Schneider со соработниците (2002) во нивните студии регистрираат значајна 20% појава на метатарзалгија по оперативната метода по Keller. Метатарзалгијата кај испитаниците од оваа група во нашата студија значајно поретко се регистрира постоперативно. Така, 27 (77.1%) испитаници имаа метатарзалгија предоперативно, од кои само 5 (18.5%) имаа и по операцијата. Кај сите 8 пациенти кои предоперативно го немаа овој симптом, се без истиот и постоперативно. Во литературата се објавуваат податоци од студии (O'Doherty со сор. 1990; Blewitt и Greiss, 1993) во кои се воочува метатарзалгијата како главен проблем кој ја следи оваа оперативна интервенција. При ресекција на повеќе од половина од проксималната фаланга на палецот се предизвикува негово големо скратување со што се губи стабилноста заради зголемувањето на силата на оптоварувањето [1, 4, 7, 12].

За разлика од искуствата од овие студии, во нашата студија, кај ниту еден случај не се направи ресекција поголема од половина од проксималната фаланга, што резултираше со коректно скратување на палецот и одржување на стабилноста.

Секундарните артрозни и реактивни промени како последица на постоечкиот деформитет на стапалото беа земена во предвид во оваа студија како важна компонента за една од причините за појава на метатарзалгијата. При оваа радиолошка анализа се покажа нивно присуство кај 30 (85.7%) испитаници предоперативно, предизвикувајќи константна болка и лимитирано движење. Голем број на автори укажуваат на фактот дека можеби најчеста причина за метатарзалгијата е неможноста прстите да се флектираат во метатарзофалангеалниот зглоб, за што и не успеваат да контактираат со површината. Доста често вклучени се повеќе од еден прст, а резултатот е дуфузна метатарзалгија [6, 12]. Кератозата заради притисок на плантарниот аспект на предното стапало обезбедува објективна евиденција на локацијата и ширењето на метатарзалгијата [5, 8].

5. Заклучок

Со оглед на фактот дека приоритет на ортопедскиот хирург е истовремено да се отстранат симптомите и да се постигне правилна корекција на деформитетот, нашата студија покажа дека Ресекционата артропластика по Keller овозможува во голем процент намалување, како и губење на метатарзалгијата како симптом постоперативно и тоа кај тежок степен на деформитет со артрозни промени и кај повозрасни пациенти над 50 годишна возраст.

6. Користена литература

- [1] A. H. Robinson and J. P. Limbers, “Modern concepts in the treatment of hallux valgus,” *The Journal of Bone and Joint Surgery*, vol. 87, pp. 1038–1045, 2005.
- [2] H. B. Menz, E. Roddy, E. Thomas, and P. R. Croft, “Impact of hallux valgus severity on

general and foot-specific health-related quality of life,” *Arthritis Care & Research*, vol. 63, no. 3, pp. 396–404, 2011.

[3] H. Kelikian, “Halux Valgus, allied deformities of the forefoot and metatarsalgia. ”Saunders Company”. Philadelphia-London; 1965.

[4] J. C. Guo, L. Z. Wang, R. Mao, C. Chang, J. M. Wen, and Y. B. Fan, “Biomechanical evaluation of the first ray in pre-/post-operative hallux valgus: a comparative study,” *Clinical Biomechanics*, vol. 60, pp. 1–8, 2018.

[5] J. M. Wen, Q. C. Ding, Z. Y. Yu, W. D. Sun, Q. N. Wang, and K. L. Wei, “Adaptive changes of foot pressure in hallux valgus patients,” *Gait Posture*, vol. 36, no. 3, pp. 344–349, 2012.

[6] J. Suzuki, Y. Tanaka, T. Takaoka, K. Kadono, and Y. Takakura, “Axial radiographic evaluation in hallux valgus: evaluation of the transverse arch in the forefoot,” *Journal of Orthopaedic Science*, vol. 9, no. 5, pp. 446–451, 2004.

[7] K. H. Kristen, “Biomechanics of the arch of the foot.” Pre-and postoperative radiological examination. *Radiologe*, vol. 47, no. 3, pp. 202-209, 2007.

[8] M. N. Orlin and T. G. McPoil, “Plantar pressure assessment,” *Physical Therapy*, vol. 80, no. 4, pp. 399–409, 2000.

[9] R. M. Sutton, E. L. McDonald, R. J. Shakked, D. Fuchs, and S. M. Raikin, “Determination of minimum clinically important difference (MCID) in visual analog scale (VAS) pain and foot and ankle ability measure (FAAM) scores after hallux valgus surgery,” *Foot & Ankle International*, vol. 40, no. 6, pp. 687–693, 2019.

[10] S. Thomas and R. Barrington, “Hallux valgus,” *Current Orthopaedics*, vol.17, no.4, pp.299–307, 2003.

[11] U. Waldecker, “Metatarsalgia in hallux valgus deformity: a pedographic analysis.” *J Foot Ankle Surg.*, vol. 41, pp. 300-308, 2002.

[12] W. L. Keller, “The surgical treatment of bunion and Hallux Valgus.” *NY Med. J.*, vol. 80: 741-747, 1904.

PARTIAL AURICULAR RECONSTRUCTION WITH CONCHAL PEDICLED FLAP - A CASE REPORT

Igor Peev^{1,3}, Elizabeta Mirchevska-Zogovska^{1,3}, Antonio Georgiev^{2,4}

¹University Clinic for Plastic and Reconstructive Surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

²PHO Cardiology Prima, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

³Faculty of Medicine. "St. Cyril and Methodius" University in Skopje, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

⁴MIT University, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia

Corresponding author: peevigor@yahoo.com

Abstract

Ear defects in adults occur mainly due to traumatic injuries or after tumor resections. Reconstruction is often challenging as it has to maintain functional and aesthetic results, later more important in younger patients. There are many different techniques for ear reconstruction, many of which a multi-staged, using devices or cartilages of other parts (ribs or healthy ear), bearing high risk of failure and distant scars apart from the affected ear.

We present a case of a young boy that suffered ear bite in a fight, with a missing upper third of auricular scaffold. Since other scars were not acceptable for the patient, a local pedicled flap from concha of the ipsilateral ear was planned to reconstruct the upper ear. The paper explains the technique, documented with intraoperative and postoperative photos. The result was aesthetically pleasant and no other refinements are done so far.

As a paired and visible organ, successful auricular reconstruction should preserve and sustain basic anatomic auricular form and lines, thus achieving sufficient aesthetic outcome.

Despite all the available techniques for ear reconstruction, local flaps are very useful since they comprise similar tissue in terms of color and quality, what is a mainstay of good aesthetic results.

Keywords: *ear, auricular, reconstruction, defect, aesthetic results.*

ПАРЦИЈАЛНА АУРИКУЛАРНА РЕКОНСТРУКЦИЈА СО КОНХАЛЕН ПАТЕЛКАСТ РЕЗЕН – ПРИКАЗ НА СЛУЧАЈ

Игор Пеев^{1,3}, Елизабета Мирчевска-Жоговска^{1,3}, Антонио Георгиев^{2,4}

¹Универзитетска клиника за пластична и реконструктивна хирургија, 1000 Скопје, РС Македонија

²ПЗУ Кардиологија Прима, 1000 Скопје, РС Македонија

³Медицински факултет. Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, 1000 Скопје, РС Македонија

⁴МИТ Универзитет, 1000 Скопје, РС Македонија

Автор за контакт мејл: peevigor@yahoo.com

Апстракт

Дефектите на уво кај возрасните пациенти настануваат заради трауматски повреди или после туморски ресекции. Реконструкцијата често претставува предизвик и треба да испорача функционални и естетски резултати, вторите повеќе важни кај помладите пациенти. Постојат многу различни техники за реконструкција на ушната школка, од кои

многу се повеќе- степени, употребуваат разни направи или пак 'рскивици од други делови (ребра или здраво уво), носејќи поголем ризик за неуспех и дополнителни лузни надвор од афектираното уво.

Презентираме случај на младо момче кое било гризнато на увото, при што му недостасува горната третина на ушната школка. Бидејќи пациентот не прифаќаше други лузни, за реконструкција на дефектот се планираше локален петелкаст резен од конхата на истото уво. Трудот ја објаснува техниката, документирана со интра- и пост-оперативни слики. Резултатот беше естетски задоволителен и не се направени дополнителни обликувања.

Како видлив и парен орган, во тек на реконструкцијата на аурикулата треба да се сочуваат и одржат основните анатомски линии и форма, постигнувајќи на тој начин задоволителен естетски исход. И покрај сите расположливи техники за ушна реконструкција, локалните резенки се многу корисни, затоа што тие, заради сличноста по боја и квалитет, се основа за добар естетски резултат.

Клучни зборови: *уво, аурикула, реконструкција, дефект, естетски резултат.*

1. Вовед

Надворешното уво (ушната школка) има значајна функционална, како спроведувач и локализатор на звукот и естетска компонента, како странично обележје на симетријата на главата и лицето. Со својата специфична морфологија, претставува комплексна структура со многу споени кривини, испакнувања и вдлабнувања. Главната потпора на увото се должи на аурикуларната 'рскивица која го стабилизира мекоткивниот покривач и кожата, а е во специфичен сооднос со околните структури и главата. Деформитетите, дефектите или било која неправилност на надворешното уво може влијае врз психо-

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

социјалниот развој на младите индивидуи.[1] Дефектите на ушната школка се делат на вродени (конгенитални) и стекнати, од кои вторите се многу почести. Најчесто се како последица на траума или јатрогена ресекција од разна причина. Трауматските оштетувања на надворешното уво настануваат во сообраќајни незгоди, контактни спорови, експлозии, изгореници или гризнувања од животни или луѓе. Последното станува сè почесто во светот, но и кај нас. [2]

Дефектите на аурикулата може да бидат целосни, кога недостасува целото уво или т.н трауматска ампулација; близу целосни, кога е останат еден дел прикачен на мастоидниот процесус или пак, да недостасува само одреден дел од увото (хеликс, скафа, лобулус или сл.) [3] Зависно од недостаточниот дел, се применуваат различни видови на техники за реконструкција согласно алгоритмот на реконструктивното скалило. Проценката за реконструкција и оптималниот пристап за било која поправка зависи од специфичната локализација, квалитетот на локалните ткива и можноста истите да се употребат како и од преференците на пациентот и неговата возраст. Успешната реконструкција се базира на разбирањето за комплексноста на ткивото каде централна улога има рсаквицата и нејзините структурни особини, но и од типичните начини на заздравување на ткивата во таа регија. [2-4]

Во овој труд прикажуваме успешна реконструкција на дефект на горна третина на аурикула кај младо момче, со употреба на локален хондро-кутан петелкаст, полуостровест резен земен од конхата на уво.

2. Приказ на случај

Деветнаесет годишно момче од помал град, се јавува во наша амбуланта заради недостаток на горна третина на лево уво, настанат како резултат на гризнување од друг човек во тепачка, неколку месеци пред прегледот. (Слика 1) На преглед е видлив дефектот,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

со лузна на горнот крај од остаточниот хеликсот на надворешното уво, а околното ткиво е со уредна морфологија и колоритет, со лесно изразено скврчување на 'рскивицата и фиброзно ткиво / лузна. Анамнестички, при повредата, раната била сошиена во локалната хируршка установа и со двојна антибиотска терапија, немало проблем при заздравувањето. Момчето сака да се реконструира дефектот и да му се обликува увото колку што е можно подобро во корелација со десното уво, а доколку е возможно без дополнителни лузни или пак многу операции.

Слика 1.

Слика 2.

Се предложи употреба на локален петелкаст резен и истата техника беше прифатена од пациентот. Се испланира полуостровест петелкаст хондро-кутан резен со база лоцирана горе во близина на дефектот; резенот би се подигнал од ипсилатералната страна.

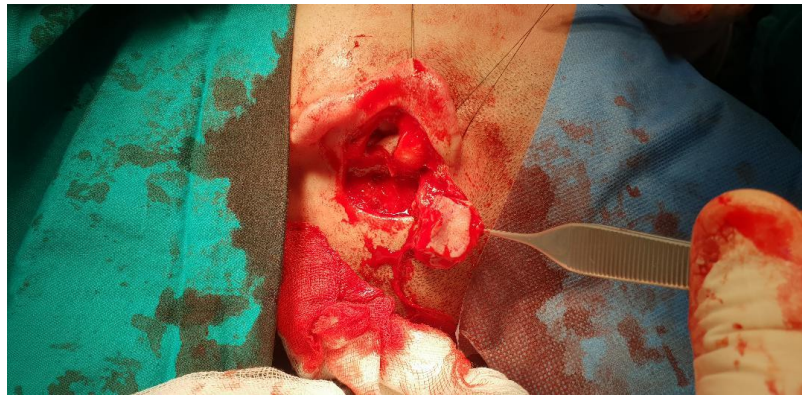
Операцијата се изврши во локална потенцирана анестезија со лесна садација и еднократна предопретивна апликација на интравенски антибиотик со широк спектар на дејство. Идејата е да се земе парче скафа со цела дебелина, парче колку што е потребно, за да истото изротирано, како капаче да налегне на горниот дел од остатокот на увото. Кривината која скафата природно ја има ќе имитира нормален горен пол на хеликсот кој недостасува.

ОПЕРАТИВНА ТЕХНИКА: Се маркира ширината на горниот остаток на увото и истата се копира на медијалната страна на скафата. Се црта резенот во скафата при што се зема цела дебелина што вклучува предна и задна кожна покривка и 'рскивица во средина. Петелката е позади увото со база горе кранијално и истата е семиостровеста и педикуларна бидејќи е базирана на задната аурикуларна артерија. (Слика 2) Базата треба да е длабока до периостот на мастоидниот процесус, а латералната ивица на резенот треба да биде во ретроаурикуларниот сулкус за да ја вклучи задната аурикуларна артерија за да не се компромитира циркулацијата, согласно инструкциите на Darsonval [5]. Дисекцијата треба да е внимателна во горниот пол се наоѓа и лигира задната аурикуларна артерија. На тој начин, резенот станува полесно подвижен и откако ќе се подигне, се ротира така што медијалниот дел на скафата сега би бил база на врвот што ќе се реконструира. (Слика 3) Горната површина на дефектот се освежува со ресецирање на горната цикатрициелна линија. Се шије во три слоја, 3 ресорптивни 4-0 Vycril® поединечни шава за спојување на двете 'рскивици ('рскивицата од скафата и 'рскивицата од горниот остаток на увото) и поединечни 5-0 Silk® нересорптивни кожни шавови за спојување на предната и задната кожа. Со земање на скафата практично настанува централен дефект на увото. За да истиот се покрие, аурикулата се приближува до периостот на мастоидниот процесус, со употреба на конхо-мастоидни шавови од споро - ресорптивен материјал (3-0 PDS®), слично како Furnas шавовите за естетска аурикулопластика.[6] На тој начин се намалува неоскафо-мастоидниот агол и всушност централниот дефект налегнува на периостот од мастоидниот

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

процесус кој сега станува предна површина на центраниот дефект. Тоа се покрива со слободен кожен трансплантат со цела дебелина кој може да се земе од другото уво, ретроаурикуларно или од друго место. Вака поставениот кожен графт практично е камуфлиран во просторот каде беше скафата и не е забележителен од конверзациско растојание. На крај се добива форма која многу наликува на нормално уво (Слика 4) Конците се вадат 14тиот ден. Естетскиот резултат после вадење на конците во фронтална рамнина е даден на слика 5.

Слика 3: Подигнување на резенката и нејзина мобилност

Слика 4. Резултат на крај на операција со кожен графт на место на скафата

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Слика 5: Фронтална рамнина на пациентот со реконструираното лево уво

Доколку е потребно и/или по барање на пациентот, изгледот може да се доработува со употреба на дополнителни техники (на пример поставување на дополнителни хондрални графтови за подобро обликување на хеликсот, липофилинг за моделирање на кривините и слично). Пациентот беше задоволен од резултатот и тоа овде не беше случај. Ако другото уво е клемпаво, може да подлежи на естетска аурикулопластика за да се намали конхо-мастоидниот агол кој треба да биде сличен кај двете ушни школки, а со цел да се добие симетричност. Оваа корективна контралатерална аурикулопластика може да се направи и во втор акт.

3. Дискусија

Низ годините, техниките за реконструкција на ушната школка се менуваа, а опциите во поновата историја се поместени дури кон реплантација на делови од уво со користење на супер-микрохирургија.[7] Техниките се разликуваат во однос на тоа дали станува збор за целосен или парцијален недостаток. При целосен недостаток, нова ушна школка, по калап на здравото уво, се прави од ребрената 'рскавица или пак се употребуваат алопластични материјали (силиконски модлиили порозни материјали, Silastic®, Medpore®) од кои се моделира новото уво. И во двата случаи е потребен кожен покривач во кој би се

вметнал претходно направениот скелет. Доколку тој недостасува, како кај случаите на стекнатите аотии, потребна е употреба на ткивни експандери во прв акт. Кај вродените недостатоци односно конгениталните микротии или аотии, обично овој акт е непотребен. Сепак, овие реконструкции се извршуваат во неколку последователни операции. Друга алтернатива, обично кај повозрасните пациенти, е употребата на ушна протеза која се поставува на мастоидниот процесус со или без магнетни натакнувачи.[3,8]

Парцијалните недостатоци се многу чести во праксата на пластичните хирурзи, пред сè заради високата инциденца на кожни карциноми на увото чиј третман се радикални ресекции и нецелосни ампутации. Заради актуелноста на проблемот, истиот е многу публикуван, со многу различни техники за реконструкција, но главно можеме да ги поделиме на примарни затворања, кожни трансплантати или кај поголемите дефекти, локални резени од увото или од околиното ткиво. Базирани на концептот на скалилото за реконструкција, неколку алгоритми за реконструктивните опции ни се достапни.[2,3,4,8] Овие алгоритми ја земаат во предвид големината на дефектот, ги разделуваат поедините делови на увото како засебни целини, а при тоа го инкорпорираат главниот концепт на аурикуларна реконструкција: средишно поставена 'рсаквица и мекоткивна покривка од обете страни на истата. На пример, при целосен дефект на ивичниот хеликс, може да се употреби лизгачки хондро-кутан резен по Anti-Buchli триангуларна ексцизија со примарно затворање, повторно зависно од големината на дефектот. Ако е зафатена само кожата, истата може да се замени со кожен графт поставен на перихондриумот. При зафаќање на повеќе делови од увото, опција е целосна реконструкција на школката или пак замена со протеза.

Успешната употреба на локалните резени во реставрација на аурикулата се должи на богатата васкуларизација на надворешно увото и покрај неговата акријална поставеност. Таа потекнува од површната темпорална (a.temporalissuperficialis) и задната аурикуларна

артерија (a.auricularis posterior), обете гранки на екстерната каротидна артерија (a.carotis externa).[8] Резенот употребен во случајот се базира токму на анастомоза од горните аурикуларни гранки (rr. auricularis superiores) од овие две артерии, при што текот на циркулацијата е ретрограден, од теморалната во задоаурикуларанат артерија, бидејќи втората ја лигираме во горниот пол, но сепак е вклучена во резенот.[5] Оваа анастомоза анатомски е од поодаман позната и истата е постојана, на што се должи и успешноста на реконструкции во серијата на Darsonval, со само една маргинална некроза [5], Освен за реконструкција на горна третина, оваа аксијална резанка може да се употреби за реконструкција и на средна третина на аурикулата [5,9]. Наша забелешка е дека при ротирање на резенот, потребно е да се избегне било какво кривување на базата и притисок врз петелката за да се превенира исхемија. Вишокот на ткиво кое се јавува во горниот пол, а кое настанува на местото на стожерската точка околу која ротира резенот, може во втор акт да се намали и тримува, што не беше случај кај нас, но истот е можно после 6 недели доколку е потребно.

Прв приоритет на аурикуларната реконструкција е возобновување на општата форма на увото, а потоа позицијата на увотот во однос на другите лицеви обележја, , анатомијата на поедините подделови на увото и потоа неговата големина. Асиметријата во фронтална рамнина помеѓу двете ушни школки обично не се препознава доколку нема повеќе од 15% дискрепанца во висината.[8] Примарната цел во реконструкцијата е да се одржи проодноста на надворешниот слушен канал, односно да се задржи основната функција, како и да се врати општата форма на увото со неговата овалната контура и типична проекција. Секундарните цели се реставрирање на топографските карактеристики и вертикалната висина. Овие цели кај нашиот пациент се исполнети, што резултираше со задоволство на пациентот од искористената техника.

4. Заклучок

Успешната аурикуларната реконструкција се заснова на суштинско познавање на анатомијата на надворешното уво како и морфо-топографските и антропометриски соодноси со останатите лицеви обележја. Воден од типот и големината на дефектот за реконструкција, а базиран врз постоечките алгоритми за реконструкција, еден реконструктивен хирург има многу опции за реставрација, но и слобода во склоп на неговите артистички и технички способности. Во таа насока, како алтернатива за комплексните реконструктивни техники за парцијално ампутирана ушна школка, на располагање ја има и полуостровестата, конхална, супериорно базирана, аксијална, петелкаста резенка, базирана на конзистентна васкуларизација, која дава одличен естетски резултат при реконструкција на дефект на горна третина.

5. Користена литература

- [1] Pawar S.S., Koch C.A., Murakami C., Treatment of prominent ears and otoplasty: A Contemporary Review. *JAMA Facial Plast Surg.* 17(6):449-454, 2015;
- [2] Stewart K., Majdak-Paredes E. Injury patterns and reconstruction in acquired ear deformities *Facial Plast Surg.* 31:645–656, 2015;
- [3] Hecht A., Watson D. Repair of auricular defects. *Facial Plast Surg Clin N Am* 25: 393–408, 2017;
- [4] Sanniec K., Harirah M., Thornton JF. Ear reconstruction after Mohs cancer excision: Lessons learned from 327 consecutive cases. *Plast. Reconstr. Surg.* 144: 719, 2019;
- [5] Dagregorio G, Darsonval V. Peninsular conchal axial flap to reconstruct the upper or middle third of the auricle. *Dermatol Surg.* 31(3):350-5, 2005;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [6] Furnas DW. Correction of prominent ears by conchamastoid sutures. *Plast Reconstr Surg.* 42(3):189-193,1968;
- [7] Berghaus A., Marion SN. Milestones in the history of ear reconstruction. *Facial Plast Surg* 31:563–566, 2015;
- [8] Shonka DS, Park SS. Ear defects. *Facial Plast Surg Clin North Am.* 17(3):429-43,2009;
- [9] Rousseau P., Huguier V., Fernandez L., Potier B., Arnaud D., Darsonval V. Conchal flap with a superior pedicle to reconstruct the middle or upper third of the auricle. [Article in French] *Ann Chir Plast Esthet.* 57(4):356-65, 2012;
- [10] Salmon M. *Artes de la peau.* Paris: Masson; 1936

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

RECONSTRUCTION OF HAND AFTER SHOTGUN INJURY– CASE REPORT

Elizabeta Mirchevska-Zhogovska^{1,5}, Andrijana Trajkova¹, Boro Dzonov^{1,5}, Daniela Georgieva^{2,5}, Lazo Noveski^{1,5}, Igor Peev^{1,5}, Antonio Georgiev^{3,6}, Dejan Trajkov^{4,5}

¹*University Clinic of Plastic and reconstructive surgery, 1000 Skopje, North Macedonia*

²*University Clinic for Orthopaedic Surgery, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

³*PHO Cardiology Prima, 1000 Skopje, Republic of North Macedonia*

⁴*Institute of Immunology and Human Genetics, 1000 Skopje, North Macedonia*

⁵*Faculty of medicine, University “St. Cyril and Methodius”, 1000 Skopje, North Macedonia*

⁶*MIT University, 1000 Skopje, North Macedonia*

Correposing author: a.trajkova@yahoo.com

Abstract

Weapon cleaning accidents are rare. All firearms are cleaned periodically and mistakes during cleaning weapons can cause accidents and even death. The most dangerous type of weapon cleaning error is the failure to check whether the weapon is loaded or not. We report a case of self-injury with a gunshot wound in the left hand and upper arm, caused by firing a bullet while cleaning a rifle, by a certified firearms repairman. These injuries can be prevented, and therefore, some basic measures can reduce the occurrence of accidental injury during the weapon cleaning procedure. The paper explains the surgical technique, intraoperative and postoperative treatment, documented with photographs. The variability of injured and lost tissues and the condition for complex reconstruction to restore and save the function of the hand, requires careful planning and precise execution of treatment. The ultimate goal is to restore the functionality of the hand, enough

for the patient to be able to perform their daily activities and return to work. Satisfactory results were obtained, accepted by the surgeon as well as the patient

Keywords: *hand, rifle, reconstruction, defect, treatment.*

РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ВИСОКОЕНЕРГЕТСКА ПОВРЕДА СО ПУШКА (САЧМАРКА) НА ШАКА – ПРИКАЗ НА СЛУЧАЈ

Елизабета Мирчевска-Жоговска^{1,5}, Андријана Трајкова¹, Боро Цонов^{1,5}, Даниела Георгиева^{2,5}, Лазо Новески^{1,5}, Игор Пеев^{1,5}, Антонио Георгиев^{3,6}, Дејан Трајков^{4,5}

¹Универзитетска клиника за пластична и реконструктивна хирургија, 1000 Скопје, РС Македонија

²Универзитетска клиника за ортопедска хирургија, 1000 Скопје, РС Македонија

³ПЗУ Кардиологија Прима, 1000 Скопје, РС Македонија

⁴Институт за имунологија и хумана генетика, 1000 Скопје, РС Македонија

⁵Медицински факултет, Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, 1000 Скопје, РС Македонија

⁶МИТ Универзитет, 1000 Скопје, РС Македонија

Автор за контакт, мејл: a.trajkova@yahoo.com

Апстракт

Несреќи при чистење на оружје се случуваат ретко. Сите огнени оружја се чистат периодично и грешките при чистење на оружје можат да предизвикаат несреќи, па дури и смртни случаи. Најопасниот вид на грешка при чистење на оружје е пропустот да се провери дали оружјето е наполнето или не. Пријавуваме случај на самоповреда со прострелна рана во лева шака и надлактица, предизвикана од палење куршум при чистење на пушка, од страна на сертифициран сервисер на огнено оружје. Овие повреди можат да се спречат, и затоа, некои основни мерки можат да ја намалат појавата на случајна повреда

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

за време на постапката на чистење на оружје. Трудот ја објаснува хирушката техника, интраоперативниот и постоперативниот третман, документиран со фотографии. Варијабилноста на повредените и изгубени ткива и условот за комплексна реконструкција за враќање и спасување на функцијата на шаката, бара внимателно планирање и прецизно извршување на третманот. Крајната цел е да се врати функционалноста на шаката доволно за пациентот да може да ги извршува своите активности од секојдневието и да се врати на работа. Добиени се задоволителни резултати, прифатени од страна на хирургот, како и од пациентот

Клучни зборови: *шака, пушка, реконструкција, дефект, третман.*

1. Вовед

Склопетарни повреди се повредите настанати како резултат на повреда од куршум или друг вид на проектил од огнено оружје. Инциденцата на нефатални и фатални несреќи поврзани со огнено оружје е зголемена во светски рамки. Ненамерните повреди со огнено оружје претставуваат мал, но значаен дел од сите повреди од огнено оружје во земјите во развој. Повеќето несреќи со огнено оружје резултираат поради човечки грешки, вклучително и крајно невнимание додека се ракува, носи или чува огнено оружје. Високоенергетските повреди со огнено оружје се предизвикани од пиштоли од висок калибар или пушки[1].

Несреќи при чистење на оружје се случуваат ретко. Сите огнени оружја се чистат периодично и грешките при чистење на оружје можат да предизвикаат несреќи, па дури и смртни случаи. Најопасниот вид на грешка при чистење на оружје е пропустот да се провери дали оружјето е наполнето или не [2].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

2. Приказ на случај

73- годишен маж се јави во Ургентниот хирушки центар, по самоповредување со високоенергетско огнено оружје. Повредата ги зафаќаше воларната и дорзалната страна од левата шака, како и една конквасантна повреда во левата надлактица. При земањето на детална анамнеза, пациентот го опиша механизмот на повредата. Имено, тој при чистење на оружјето испалил еден патрон од сачмарка, кој продрел низ левата шака и завршил во надлактицата. Се направи проценка на степенот на повредата. На преглед се нотира пенетратна влезна рана на воларен дел, во тенарна регија од левата шака со дијаметар 4цм, излезна рана и кожен дефект со цела дебелина на кожа на дорзална страна од лева шака со дијаметар 7 цм, придружена со експозиција на коскени структури и екстензорни тетиви и лацероконтузна рана на лева надлактица со дијаметар 10 цм, придружена со локален оток и палпабилна цврста маса, како остаток од испалениот патрон (Слика 1).

Слика 1

Слика 2

Слика 3

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Слика 4

Слика 5

Сите прсти беа со зачувана циркулација и топли на допир. Беше забележан испад на медијалниот нерв, по што се посомневавме на негова повреда. На РТГ на левата шака се прикажаа фрактури на првата, втората и третата метакарпална коска, како и на трапезиум и трапезоид и капитатната коска, а на РТГ снимката од левата надлактица се нотираа метален предмет со дијаметар 8цм и безброј метални туѓи тела со дијаметар 0.2 цм во истата регија (Слика 2-3). Се индицираше оперативен третман.

Слика 6

Интраоперативно, на левата шака, по апликација на локална анестезија, се пристапи кон повеќекратна агресивна иригација на ткивото со sol. Hydrogen и sol. Betadine и sol. NaCl 0.9% и се отстранија околните контаминенти. Се направи опсежен дебридман на девитализираното меко ткиво и кожа и деваскуларизираните делови од мускулите, поткожието и кожата се отстранија. Се нотираше прекин на медијалниот нерв и заедничките палмарни дигитални гранки, со потекло од медијалниот нерв (Слика 4,5). Беше направена

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

епинеурорафија на медијалниот нерв и неговите гранки. Со помош на единечна аксијална тенка иглена внатрешна фиксација со “Kirschner-wire”, се стабилизираше првата метакарпална коса. Мускулниот дефект на тенарот, односно *m.opponenspollicis*, *m.abductorpollicis brevis* и *m.flexorpollicis brevis* се сутурираше. Направена хемостаза. Кожниот дефект од воларна страна се сутурураше со неколку шавови но, не се затвори целосно, а делот од дорзална страна исто делумно се затвори, со повеќе кожни отвори, кои во понатамошните преврски беа користени за иригација и како превенција од компартмент синдром на лева шака. Се направи преврска и беше поставена гипсена имобилизација на рачниот зглоб. Во регијата на левата надлактица, се направи екстракција на тугите тела, дебридман на ткивото и темелна иригација со *sol. Hydrogen*, *sol.Betadine* и *sol.NaCl 0.9%* (Слика 6). Мускулниот дефект, односно повредениот *m.bicepsbrachii*, се сутурираше. Кожниот дефект се сутурираше и се постави пасивна дренажа.

Пациентот беше третиран во болнички услови во времетраење од 14 дена. Притоа беше дадена атитетанична, интравенска профилактична антибиотска терапија, како и аналгетска и седирачка терапија. Се правеа секојдневни преврски и иригација со *sol. Hydrogen*, *sol. Betadine*, *sol. NaCl 9%*, *sol.NaCl 0.9%* (Слика 7-8).

Слика 7

Слика 8

MPT UNIVERSITY
SKOPJE

По испуштање на пациентот за третман во домашни услови, се правеа контролни прегледи еднаш неделно во времетраење од 8 недели, а имобилизацијата траеше 5 недели од повредата. Се советуваше пациентот за третман со бетадински купки на целата шака, два пати дневно во времетраење од 15 мин, секој ден. На три месеци од повредата се затвори целосно кожниот дефект, со комплетна епителизација. Пациентот се испрати на двомесечна физикална терапија, по која се добија задоволувачки резултати. Функцијата на палецот, показалецот и третпиот прст се вратија во 80%, а пациентот беше навистина среќен и задоволен (Слика 9-10).

Слика 8

Слика 9

3. Дискусија

Специфични предизвици ги наследуваат овие комплексни повреди. Најважна беше проценката на тоа што е репарабилно, а што не? Дали рана ампутација на дел од шаката е вистинското решение, или максимално зачувување на структурите и обид да се зачува во

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

целост [3]? Губитокот на коски кај бласт повреди е чест, фрактурите најчесто се коминутивни и зафаќаат поголем сегмент од коската од другите повреди. Се разгледаа можните иходи, како траен дефект на палецот, индексот и третиот прст, неможност за флексија, како и постојани болки заради повредените нерви и можноста од инфекција, заради опсегот на некротизирано ткиво. Се одлучивме на максимално зачувување на структурите, примарно стабилизација на коскените фрактури и репарација на медијалниот нерв.

Губитокот на коскено ткиво е хирушки предизвик. Спојувањето за зглобовите е оневозможено заради локалната некроза на ткивата и доаѓа во предвид при секундарен хирушки третман. Контаминираното и девитализираното ткиво се отстранува во целост преку дебридман, а се зачувуваат структурно релевантните фрагменти, или оние кои имаат зачувана васкуларизација [4]. Оштетените нерви се репарираат, притоа обезбедувајќи ги со околно меко ткиво, како превенција од понатамошна механичка иритација. Останатите зачувани, но контузирани нерви се ослободуваат од контаминенти, а околните фасција и мускулни структури, детално се дебридираат. Раната во целост се иригира. Задоволувачкиот резултат ја покажува важноста на посветениот хирушки дебридман на оштетеното ткиво. Примарниот хирушки третман и реконструкција имаат за цел да ги стабилизираат коскените фрактури и да обезбедат чиста и заздравена рана.

Варијабилноста на повредените и изгубени ткива и условот за комплексна реконструкција за враќање и спасување на функцијата на шаката, бара внимателно планирање и прецизно извршување на третманот. Крајната цел е да се врати функционалноста на шаката доволно за пациентот да може да ги извршува своите активности од секојдневието и да се врати на работа [5,6]. Неминовна е потребата од секундарни процедури по ваква опсежна повреда. Ова треба да му се соопшти на пациентот уште на самиот почеток, за да ги ублажи очекувањата и да го вклучи пациентот во самиот

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

процес на лекување. Секундарните хирушки процедури можат да бидат неопходни за решавање на специфични проблеми што се развиле во тек на периодот на лекување. Овде се вклучени ослободување на зглобовите, тенолиза, трансфер на тетиви и ревизија на лузни [7,8,9].

4. Заклучок

Резултатите по реконструкција кај вакви повреди се многу варијабилни. Постојат повеќе фактори кои влијаат на исходот: поврзани со повредата, со третманот или пациентот. Овие комплексни повреди се многу променливи по природа. Факторите како што се механизмот на повредата, вклучените повредени ткива, времетраењето на исхемијата, и присуството на повреда во повеќе нивоа, се сите оние кои ќе влијаат на исходот.

Пациентот е важен но, непроменлив фактор во равенката. Возраста, психолошкиот статус и мотивацијата на пациентот се еднакво важни, а последните две доминираат во процесот на рехабилитација и прилагодување. Придржувањето на принципите претходно дискутирани, може да направи голема разлика во евентуалниот исход. Медицинскиот третман завршува само кога пациентот и хирургот, заеднички се согласуваат дека резултатот е статичен и траен, а пациентот се научил да се прилагоди на попреченоста.

И покрај големиот број на развиени системи за оценување на шаката и горниот екстремитет воопшто, не е докажано за ниеден дека е валиден, сигурен, доследен и специфичен за употреба при прогноза и пристап кон овие повреди. Според тоа, проценката на искусен хирург е сè уште најдобрата опција за утврдување на текот и исходот кај ваквите повреди.

5. Користена литература

[1] Rayamane, Anand & LT, Kalai & R, Punitha & C, Chandrashekaria & C, Ravindra & V, Pradeepkumar. (2014). Reconstruction of Shotgun Injury A Case Review. Journal of Indain

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Academy of Forensic Medicine. 36.

[2] Yapici, Kerim & Tuncer, Salim & Kaldirim, Umit & Arziman, Ibrahim & Toygar, Mehmet. (2013). Unusual ignition of a bullet causing hand injury: Case report. *Injury Extra*. 45. 10.1016/j.injury.2013.11.015.

[3] Ordog GJ, Wasserberger J, Balasubramaniam S. Shotgun wound ballistics. *J Trauma*. 1988 May;28(5):624-31. doi: 10.1097/00005373-198805000-00011. PMID: 3285016.

[4] Hutchinson AJ, Kusnezov NA, Dunn JC, Rensing N, Prabhakar G, Pirela-Cruz MA. Epidemiology of gunshot wounds to the hand. *Hand SurgRehabil*. 2019 Feb;38(1):14-19. doi: 10.1016/j.hansur.2018.10.240. Epub 2018 Nov 22. PMID: 30472073.

[5] Carr D, Kieser J, Mabbott A, Mott C, Champion S, Girvan E. Damage to apparel layers and underlying tissue due to hand-gun bullets. *Int J Legal Med*. 2014 Jan;128(1):83-93. doi: 10.1007/s00414-013-0856-1. Epub 2013 Apr 19. PMID: 23604393.

[6] Elton RC, Bouzard WC. Gunshot and fragment wounds of the metacarpus. *South Med J*. 1975 Jul;68(7):833-43. doi: 10.1097/00007611-197507000-00009. PMID: 1162399.

[7] Bartlett CS, Helfet DL, Hausman MR, Strauss E. Ballistics and gunshot wounds: effects on musculoskeletal tissues. *J Am AcadOrthop Surg*. 2000 Jan-Feb;8(1):21-36. doi: 10.5435/00124635-200001000-00003. PMID: 10666650.

[8] Kiehn MW, Mitra A, Gutowski KA. Fracture management of civilian gunshot wounds to the hand. *PlastReconstr Surg*. 2005 Feb;115(2):478-81. doi: 10.1097/01.prs.0000149537.88804.17. PMID: 15692353.

[9] Gonzalez MH, McKay W, Hall RF Jr. Low-velocity gunshot wounds of the metacarpal: treatment by early stable fixation and bone grafting. *J Hand Surg Am*. 1993 Mar;18(2):267-70. doi: 10.1016/0363-5023(93)90359-B. PMID: 8463592.

BENEFITS OF HYDROTHERAPY BY PREGNANT WOMEN

Elizabeta Popova Ramova¹ Mirjana Todoroska² Magdalena Petkovska Jovanovska³

^{1,2}MIT University Skopje, RN Macedonia

PZU Dr.Magdalena.Resen, RN Macedonia

Corresponding author email:eliramova62@gmail.com

Abstract

Hydrotherapy, or as it is also called water therapy, is a method of treatment that uses the beneficial effect of water (cold, hot, water vapor) on the overall condition of the body. It has been used for many years to treat various health conditions, such as arthritis, rheumatic diseases and neurological. The benefits of hydrotherapy during pregnancy are not so popular in our environment, although there is evidence from the modern approach to the life of a pregnant woman that promotes this therapy because of the benefits to the fetus and mother. Hydrotherapy has positive effects on the body's physiological response to water, helps to improve circulation, relieve back pain (and feet, knees, etc.) and alleviate labor pains and the act of childbirth in general. The aim of our research was to study the benefits of hydrotherapy in pregnant women, as well as the use of this type of therapy in spas by pregnant clients. The analysis of the published papers showed that water can be a very useful natural element during pregnancy, but there are still limitations that need to be evaluated by a doctor in order not to endanger the lives of mother and baby.

Keywords: *hydrotherapy, pregnancy, spa center, physiotherapist.*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

БЕНЕФИТИ ОД ХИДРОТЕРАПИЈАТА КАЈ БРЕМЕНИТЕ ЖЕНИ

Елизабета Попова Рамова¹, Мирјана Тодороска², Магдалена Петковска Јовановска³

^{1,2}МИТ Универзитет Скопје, РС Македонија

ПЗУ. Др. Магдалена, Ресен, РС Македонија

Контакт автор емаил: eliramova62@gmail.com

Апстракт

Хидротерапијата, или како што се нарекува и терапија со вода, претставува метод на лекување кај кој се користи поволното дејство на водата (ладна, топла, водена пареа) врз целокупната состојба на организмот. Се користи многу години за лекување на разни здравствени состојби, како што се артритис, ревматски заболувања и невролошки. Бенефитите на хидротерапијата при состојба на бременост не се толку популарни во наша средина иако постојат докази од современиот пристап за животот на жената во состојба на бременост кои ја промовираат оваа терапија заради бенефитите врз плодот и мајката. Хидротерапијата има позитивни ефекти на физиолошкиот одговор на телото на водата, помага да се подобри циркулацијата, да се олеснат болката во грбот (и стапалата, колената и сл.) и да се олеснат породилните болки и воопшто самиот чин на породување. Цел на нашето истражување беше да ги проучиме бенефитите на хидротерапијата кај бремените жени, како и употребата на овој вид терапија во спа центрите од страна на бремените клиентки. Анализата на публикуваните трудови покажа дека водата може да биде многу корисен природен елемент за време на бременоста, но сепак постојат и ограничувања кои треба да ги процени доктор со цел да не се загрози животот на мајката и бебето.

Клучни зборови: *хидротерапија, бременост, спа центар, физиотерапевт.*

1. Вовед

Хидротерапија значи употреба на вода за терапевтски цели. Односно, хидротерапијата, или како што се нарекува и терапија со вода, претставува метод на лекување кај кој се користи поволното дејство на водата (ладна, топла, водена пареа) врз целокупната состојба на организмот. [1]

Самото потопувањето на телото во вода, како резултат на елиминацијата на телесната тежина, го олеснува неговото движење. Потопување во ладна вода најчесто се практикува на еден дел од телото со цел забавување на локалните метаболички процеси, намалување на едемите и локализирање на воспалителен процес. Влијанието на топлата вода, од друга страна, ги подобрува метаболичките процеси, го намалува крвниот притисок, ги релаксира мускулите, ја подобрува еластичноста на меките ткива, го олеснува движењето во зглобните структури и има смирувачки ефект врз нервниот систем.

Употребата на вода за терапија не е модерна постапка. Всушност, се спроведува стотици години и сега претставува составен дел од практиките на традиционалната медицина. [2]

Од римските бањи до топлите минерални извори, култури низ целиот свет со векови користат вода за да третираат различни здравствени проблеми. [3]

Таткото на современата натуропатска медицина Sebastian Kneipp, Баварски монах од 19 век, ја забележал позитвната улога на хидротерапијата во пишана форма. Употребата на Кнеип на наизменична топла и ладна вода (наречена контрастна хидротерапија) сè уште се користи денес. Хидротерапијата е популарна во Европа и Азија, каде луѓето ги користат минералните извори за терапевтски цели. [4]

Хидротерапијата опфаќа разновидни третмани, вклучувајќи и употреба на хидротерапевтски базени, термални бањи, простории со пареа, ушеви и многу повеќе, што може да помогне во подобрување на бројни состојби на пациентите и клиентите.

Современите дневни хидротераписки форми се зајакнуваат и со додатоци како што се ароматераписки супстанции и соли. [5]

По дефиниција, хидротерапијата е употреба на вода за ублажување на непријатност и промовирање на физичка благосостојба. Иако наликува на пливање, таа не е еистоветова со него и претставува примена на различни вежби во топол базен со вода. Температурата на водата во базенот е приближно од 29-36°C. Оваа вода е многу потопла од она во нормален базен. Вежбите при третманот со хидротерапија ги спроведува физиотерапевт кој има специјализирана обука. [6]

Голем број на терапевтски третмани и пристапи се насочени кон лековитите својства на водата за олеснување на болката, користејќи ја реакцијата на телото на топли и ладни стимули. Во целина, ладна вода се користи за стимулирање и освежување, за зголемување на внатрешната активност на телото, предизвикувајќи површните крвни садови да се стеснуваат, придвижувајќи го протокот на крв подалеку од површината на телото до органи. [7]

На нашиот универзитет, карактеристичен е курикулумот за насоката на Велнес, спа и физиотерапија што содржи посебен наставен предмет номиниран како Хидротерапија. Со овој наставен предмет, студентите идните работници во спа центри се запознаваат со ефектите на водата во релаксациони и тераписки намени, што се разликува од обично користење на водена средина. [8]

Хидротерапијата - или било кој третман се специфични за физиолошката состојба наречена бременост.

Цел на нашето истражување беше да ги проучиме бенефитите на хидротерапијата кај бремените жени, како и употребата на овој вид терапија во спа центрите од страна на бремените клиентки.

2. Материјал и метод

За реализација на нашето истражување, користевме материјал од електронски бази на податоци, се со цел за да се идентификуваат трудовите релевантни за ова истражување. За пребарување ги користевме клучните зборови: бремени жени, хидротерапија, бенефити.

Во поглед на методите, од теориските општонаучни методи на истражување ги користев компаративниот метод за споредба на различните видови на хидротерапија, а од посебните научни методи ги применивме методот на анализа, како и дедукција и индукција, со цел нивно објаснување и доближување од научната медицинска јавност кон студентите на велнес, спа и физиотерапија. При нашето истражување водени бевме и од утврдување на бенефитите од оваа терапија но и истражување за можните ризици при физиолошка состојба на жената-бременост.

3. Резултати

Придобивки на хидротерапијата кај бремена жена

Од нашето истражување дознавме дека хидротерапијата за време на бременоста има повеќе бенефити како за идната мајка така и за плодот.

Хидротерапијата за бремени жени, воопшто има многу големи и важни придобивки, и тоа:

- ✓ помала сила од гравитација.
- ✓ помал притисок врз зглобовите.
- ✓ промовира движења на зглобовите и мускулите. Ова помага да се зголеми флексибилноста кај бремената жена.
- ✓ ја намалува тежината до 90%, така што бремената жена може полесно да работи.
- ✓ ја зголемува врската помеѓу мајката и детето.
- ✓ ја намалува болката во грбот.
- ✓ искусување помалку едеми и проширени вени за време на бременоста.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- ✓ подобар проток на крв.
- ✓ го намалува ризикот од траума на фетусот.
- ✓ стимулира производство на ендорфини, што прави бремената жена да се чувствува добро.
- ✓ спречува болка во мускулите, особено од страна на 'рбетот. постојаните промени низ кои поминува телото на бремената жена обично ги предизвикуваат овие болки за време на бременоста.
- ✓ ги зајакнува и тонира карличните мускули.
- ✓ помага во дијафрагмата, која се менува за време на бременоста.

Биле истражувани придобивките од водните активности за време на состојба на бременоста. Според нив, „жените кои користеле хидротерапија имале помал ризик од бебиња со аномалии при раѓање. Исто така, тие имале и помал ризик од предвремено породување.

Американскиот колеџ за акушерство и гинекологија презентирал листа на совети за идни мајки (бремени жени) кои сакаат да спроведуваат хидротерапија. Овие се некои од најважните:

Матичниот гинеколог може да препорача хидротерапијата како добра опција за бремената жена. Гинекологите сметаат дека:

- ✓ Бремената жена не треба одеднаш да ја зголеми физичката активност, а хидротерапијата или олеснетите вежби во вода се идеални за тоа,
- ✓ Правење вежби кои не ја исцрпуваат премногу бремената жена, е добро за ритмот на срцето на мајката и бебето,

Престанување со вежбање за време на бременоста, има несакани ефекти врз општата состојба на мајката и добрата физичка кондиција.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- ✓ За време на спроведување на хидротерапијата, треба да се држи до принципот да не се зголеми телесната температура,
- ✓ Хидротерапијата се препорачува да се спроведува максимум 2 до 3 пати неделно, но сепак според препораките на матичниот лекар. Не се препорачуваат топли кади и сауни за време на бременоста.

Мерки на претпазливост

И додека хидротерапијата е добра за скоро секоја бремена жена, породувањето под вода може да не биде. Се додека бремената жена е здрава и нема компликации, оваа опција не треба да претставува проблем, но секако се наметнува потребата од разговор со лекар при можноста за раѓање во вода за да се осигура дека нема медицински приговори.

Така, хидротерапија не се препорачува кај бремени жени кои страдаат од некои од следниве состојби::

- ✓ Пре-еклампсија
- ✓ Плацента-Превија
- ✓ Рана руптура на мембрани
- ✓ Вагинално крварење
- ✓ Претерано недостаток на здив
- ✓ Болки во градите / палпитации
- ✓ Тешка главоболка
- ✓ Вртоглавица

4. Дискусија

Покрај бројните поволности и бенефити од хидротерапијата кај бремени жени, особено се истакнува нејзината важност при породилните болки и воопшто самиот чин на раѓање.

Имено, повеќе од 31.000 подводни раѓања се пријавени во студии низ целиот свет, а приближно 6% од жените во Соединетите Американски Држави доживувале ослободување од болката при породување како бенефит на хидротерапијата со потопување во вода за време на породувањето и /или раѓањето. Стапките на искористување на хидротерапијата со потопување во вода кај акушерските водечки колаборативни практики во САД имаат тенденција да бидат повисоки, кои се движат од 15-64% за време на породувањето и 9-31% за време на раѓањето. [9][10]

Безбедноста и ефикасноста на хидротерапијата со потопување во вода се добро утврдени за првата фаза на породувањето. Додека олеснувањето на болката е единствениот одреден ефект на хидротерапија со потопување при породувањето, а потопувањето може исто така да ја забрза дилатацијата на грлото на матката, и поволно да делува на породување и да придонесе за постпартум задоволство на мајките од породувањето. [11]

Во однос на потенцијалните ризици поврзани со хидротерапија за време на породувањето, не постојат докази кои покажуваат дека потопувањето за време на првата фаза на породување влијае на интрапартална или постпартална инфекција, на должината на второто или третото ниво на породување, на видот на раѓањето и донесувањето на свет на бебето, на инциденцата или сериозноста на перинеална лактација, на загубата на крв после породувањето, на стапката на хеморагија или постпартална депресија. Слично на тоа, не е пронајдена врска помеѓу хидротерапија и абнормални модели на срцева фреквенција на фетусот, заболени амнионски течности, вредности на рН во крвта на папочната врвца, оценки на Апгар кај новороденчиња, инфекции, прием во специјална нега на новороденчето или стапка на доење до 6 недели по породувањето. [12]

Несомнено, вежбањето на база на вода може да биде многу корисно за бремените жени од многу причини. Хидротерапијата е безбедна за бремените жени бидејќи водата ја поддржува тежината на телото што го намалува притисокот на карличниот под. Вежбите

што се тешки и не се препорачуваат да се изведуваат на копно (како што се: скокање и цогирање) можат да се извршат удобно и безбедно во водата. [13]

Вежбањето во вода помага да се спречи задржување на течностите и отоци. За жените кои страдаат од болки во текот на бременост (болка во карлицата, болки во грбот, дисфункција на пубична симфиза, итн.), водата може да помогне во управувањето со нивните симптоми. Жените можат да одржат активен животен стил и да одржуваат здрава телесна тежина во текот на бременоста. Вежбањето е докажано дека го подобрува расположението и менталната состојба на бремената жена. И воопшто, учеството во вежбање за време на бременоста покажува дека овозможува побрзо закрепнување после породувањето. [14][15]

Исто така, не смеат да се изостават ни придобивките од водните активности во бременоста, односно при раѓањето кои ги истражувале Julh, Andersen, Andersen и Olsen. Според нив, „жените кои користеле хидротерапија имаат помал ризик од бебиња со абнормалии при раѓање. Исто така, тие имаат и помал ризик од предвремено раѓање“. [16][17]

Единствено, покрај бројните бенефити кај бремените жени, не смее да се исклучи фактот дека хидротерапијата не е погодна кај оние кои имаат компликации во бременоста како: пре-еклампсија, плацента-превија, рана руптура на мембрани, вагинално крварење, тешкотии со дишењето, болки во градите/палпитации, тешка главоболка и вртоглавица.

5. Заклучок

Како заклучок од сето ова можеме да изведеме, дека водата може да биде многу корисен природен агенс (елемент) со позитивни ефекти на здравјето за време на бременоста. Сепак, треба да се запомни дека треба лекар за да ги одобри сите активности што се прават за време на бременоста. На тој начин, бремената жена и идна мајка можете да биде сигурна

дека не го става во опасност своето здравје или животот на своето бебе. Физиотерапевтот во спа центар треба да има познавања за контраиндикациите за користење на базент за време на бременост и пред да ја пушти клиентката за користење на истиот да направи кратко интервју или пополни прашалник за проценка на можноста на користење на спа услугите.

6. Литература

- [1] *Stevenson, Angus, ed. (2007). "Definition of Water Cure". Shorter Oxford English Dictionary. 2: N-Z (6th ed.). Oxford: Oxford University Press. p. 3586. ISBN 978-0-19-920687-2.*
- [2] "Hydrotherapy – What is it and why aren't we doing it?". *International SPA Association. Kansas. 3 October 2009.* Retrieved 17 December 2009.
- [3] *Batnard, John Floyer & Edward (1715) [1702]. Psychrolousia. Or, the History of Cold Bathing: Both Ancient and Modern. In Two Parts. The First, written by Sir John Floyer, of Litchfield. The Second, treating the genuine life of Hot and Cold Baths..(exceedingly long subtitles) by Dr. Edward Batnard. London: William Innys. Fourth Edition, with Appendix.* Retrieved 22 October 2009. Full text at Internet Archive (archive.org).
- [4] *Locher, Pforr, Cornelia, Christof (2014). "The Legacy of Sebastian Kneipp: Linking Wellness, Naturopathic, and Allopathic Medicine". Journal of Alternative and Complementary Medicine. 20 (7): 521–526. doi:10.1089/acm.2013.0423. PMID 24773138..*
- [5] *Currie, James (1805). "Medical Reports, on the Effects of Water, Cold and Warm, as a remedy in Fever and Other Diseases, Whether applied to the Surface of the Body, or used Internally". Including an Inquiry into the Circumstances that render Cold Drink, or the Cold Bath, Dangerous in Health, to which are added; Observations on the Nature of Fever; and on the effects of Opium, Alcohol, and Inanition. Vol.1 (4th, Corrected and Enlarged ed.). London: T. Cadell and W. Davies.* Retrieved 2 December 2009. Full text at Internet Archive (archive.org).

- [6] *Horsell, William; Trall, Dr. R.T. (1850). Hydropathy for the People: With Plain Observations of Drugs, Diet, Water, Air and Exercise. New York: Fowlers & Wells. pp. 230–231. Retrieved 2 November 2009. Full text at Internet Archive (archive.org).*
- [7] *Linn, Dr. Thomas (1894). Where to Send Patients Abroad, for Mineral and other Water Cures and Climactic Treatment. Detroit, Michigan: George S. Davis. Retrieved 5 December 2009. Full text at Internet Archive (archive.org).*
- [8] www.MIT.edu.mk/curriculum for Wellness, spa and physiotherapy.
- [9] Vallim AL, Osis MJ, Cecatti JG, Baciuk ÉP, Silveira C, Cavalcante SR. *Reprod Health.* (2011)Water exercises and quality of life during pregnancy. 16;8:14. doi: 10.1186/1742-4755-8-14. PMID: 21575243.
- [10] Benfield R, Heitkemper MM, Newton ER. *Midwifery.* (2018)> Culture, bathing and hydrotherapy in labor: An exploratory descriptive pilot study. 64:110-114. doi: 10.1016/j.midw.2018.06.005. Epub 2018 Jun 15. PMID: 29961561.
- [11] Rothman KJ, Funch DP, Alfredson T, Brady J, Dreyer NA.(2003) Randomized field trial of vaginal douching, pelvic inflammatory disease and pregnancy. *Epidemiology.* 14(3):340-8. PMID: 12859036.
- [12] Alberton CL, Bgeginski R, Pinto SS, Nunes GN, Andrade LS, Brasil B, Domingues MR (2019). Water-based exercises in pregnancy: Apparent weight in immersion and ground reaction force at third trimester. *Clin Biomech (Bristol, Avon).* 67:148-152. doi:10.1016/j.clinbiomech. Epub 2019 May 11. PMID: 31108318
- [13] Rodríguez-Blaque R, Aguilar-Cordero MJ, Marín-Jiménez AE, Menor-Rodríguez MJ, Montiel-Troya M, Sánchez-García JC (2020)Water Exercise and Quality of Life in Pregnancy: A Randomised Clinical Trial. *Int J Environ Res Public Health.* 2020 Feb 17;17(4):1288. doi: 10.3390/ijerph17041288. PMID: 32079342

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [14] Zhang H, Zhang Q, Gao T, Kong Y, Qin Z, Hu Y, Cao R, Mei S (2019). Relations between Stress and Quality of Life among Women in Late Pregnancy: The Parallel Mediating Role of Depressive Symptoms and Sleep Quality. . *Psychiatry Investig.* May;16(5):363-369. doi: 10.30773/pi 2019.02.14. Epub 2019 May 23. PMID: 31132840
- [15] Krzepota J, Sadowska D, Biernat E. (2018). Relationships between Physical Activity and Quality of Life in Pregnant Women in the Second and Third Trimester. *Int J Environ Res Public Health.* 2018 Dec 5;15(12):2745. doi: 10.3390/ijerph15122745. PMID: 30563083
- [16] Muñoz Muñoz A, Gómez-Cantarino S, De Dios Aguado MLM, Velasco Abellán M, González López B, Molina Gallego B, González Pascual JL, Arias Palencia NM.(2019) Nutritional habits and levels of physical activity during pregnancy, birth and the postpartum period of women in Toledo (Spain): study protocol for a two-year prospective cohort study (the PrePaN study). *BMJ Open.* 2019 Jul 30;9(7): e029487. doi: 10.1136/bmjopen-2019-029487. PMID: 31366658.
- [17] Linhares GM, Machado AV, Malachias MVB. (2020) Hydrotherapy Reduces Arterial Stiffness in Pregnant Women With Chronic Hypertension. *Arq Bras Cardiol.*114(4):647-654. doi: 10.36660/abc.20190055. Epub 2020 Mar 13. PMID: 32187282

EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF BOTOX THERAPY IN A PATIENT WITH UNILATERAL IDIOPATHIC NEURALGY ON THE TRIGEMINAL NERVE

Shushak Z¹, Popovski V², Mitikj J³, Baftijari D⁴

¹. PhD Candidate, DDM, DDS - Private health institution „Dentoria-1 Specialist practice for oral surgery and implantology“ Ohrid, Republic of North Macedonia.

². PhD, MSD, MFS, DDM, MD – Clinic for maxillofacial surgery, University „Sv. Kiril and Metodij“ Skopje, Republic of North Macedonia.

³. PhD Candidate, DDM, MSD, trainee in periodontology Private health institution „MOLAR DENT“ Skopje, Republic of North Macedonia.

⁴. PhD, MSD, DDM, trainee in maxillofacial surgery - Private health institution „Vita Dent - Implantology Center“ Tetovo, Republic of North Macedonia.

Abstract

Trigeminal neuralgia (TN) also known as „painful tick“ i.e. („*tic douloureux*“) is a neurogenic disease that affects the facial segment. The intensity and clinical parameters of the pain are considered to be one of the most severe pain that the patient is facing on a daily basis. Botox therapy in trigeminal neuralgia is a relatively new strategy (*innovative therapy for the treatment of orofacial pain*), which is still in the experimental phase worldwide, particularly positive results are reported in middle-aged and elderly patients who are long on conservative treatment (medications), with skepticism to the side effects and complications of surgical treatment. The purpose of this case report is to present the effect of botox therapy and improve the quality of life

in a patient with *idiopathic, unilateral trigeminal neuralgia which affects all three branches of the trigeminal nerve* and is one of the most severe forms of this disease.

Key words: *Botox therapy, idiopathic trigeminal neuralgia, trigeminal nerve.*

1. Introduction

Trigeminal neuralgia (TN) is defined by International Headache Society as „*unilateral disorder characterized by brief pain similar to electric shock, sudden painful attacks and interruption of attacks limited to the distribution of one or more branches of the trigeminal nerve*“.^[1] According to International Association for the Study of Pain and International Headache Society the latest classification distinguishes 3 etiological categories: *idiopathic TN* (without neurovascular contact (WNC) or WNC without morphological changes of the trigeminal nerve); *classic TN* (due to neurovascular compression with morphological changes of the trigeminal nerve) and *secondary TN* (due to major neurological diseases such as tumors and multiple sclerosis).^[2]

Treatment of TN continues to be a major challenge. The treatment principles remain basically the same, and widely used medical treatment options are antiepileptic drugs, muscle relaxants and neuroleptic agents.^[3] Botox therapy has been successfully applied as adjunctive therapy for patients suffering from TN in recent decades.^[4]

Botulinum neurotoxin is a product of gram positive anaerobic bacteria *Clostridium botulinum* and by composition is a complex protein. Until today, seven serotypes of the toxin, i.e. A-G have been identified according to their antigenic characteristics, but just A and B serotypes are commercially available. The serotypes are 300-900 kDa in size and each is made of a neuroactive entity called botulinum neurotoxin (BoNT) which helps stabilize the complex protein. All seven serotypes have similar structure and molecular weight and consist of heavy (H) chain and light (L) chain bonded by disulfide bond.^[5]

Botulinum toxin type A, is considered to be the most powerful subtype. It is considered that BoNT typ A is effective in the treatment of migraine and myofacial pain. Subcutaneous or mucosal (perineural) application on BoNT typ A is effective in adult TN patients. Numerous studies, showed a decrease in average pain intensity and frequency with a maximal effect within 4 to 6 weeks.^[6-8]

The purpose of this case report is to prove the effect of botox therapy and improve the quality of life in patients with trigeminal neuralgia.

2. Case Report

A 57-year-old patient is being treated with a conservative method at the Maxillofacial Surgery Clinic in Skopje for a period of 7 years. Anamnestic patient provides data on unilateral pain localized in three divisions of trigeminal nerve. The pain is daily and lasts from a few seconds to several hours. Occurs spontaneously and with touch provocations and feeding. From the medical history we learn that the patient is treated with a conservative approach - Tegretol 400 mg twice a day with insignificant results in the last period of the past year.

The patient has been suffering from hypertension for 7 years and is under antihypertensive therapy ENAP 10 mg 1 tablet daily. Her blood pressure varies from 90 - 130 to 120 - 180 mmHg. Extraoral examination revealed pain in the trigger points (figure 1.), and the intraoral examination shows complete tooth decay on the affected side. In the previous period, paraclinical examinations were performed - X-ray orthopantomography, computed tomography (CT), and laboratory blood tests. A diagnostic block anesthesia was also applied to assist in the determination, i.e. confirmation of diagnosis.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

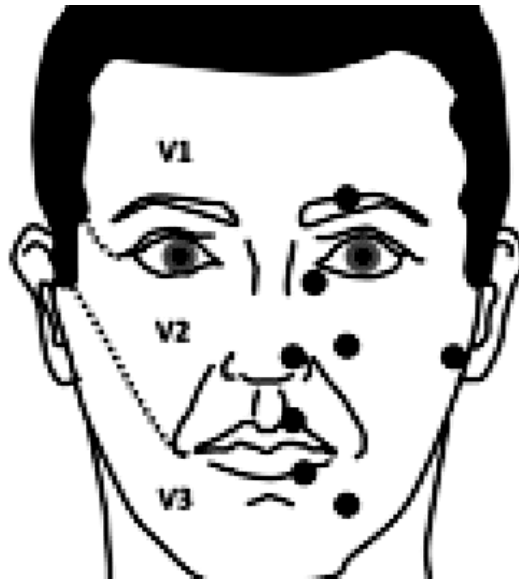

Figure 1. Regimens and application points for botulinum toxin.

Our examination was carried out at in vivo conditions in order for the result to be a demonstration of the real efficacy of botox therapy. The patient was examined by one therapist to exclude the subjective factors that would result from the work of several therapists. We gave the patient a questionnaire and she was asked to fill it out at zero, first, fifth and tenth week after the botulinum toxin application. **200 UI botulinum toxin type A.** (DYSPORT Botox® - Ipsen Biopharm Limited) (figure 2.), are applied in 3 regimens: **75 UI in the mental, 75 UI in the infraorbital и 50 UI in the frontal region.** Pain evaluation and evaluation for improved quality of life parameters have been used: visual analogue scale (VAS), numerical scale for assessing pain (NRS), facial expression rating scale (FRS), Wong - Baker scale, Hamilton's Anxiety Scale (HAM-A) and the Hamilton Depression Scale (HDRS).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Figure 2. UI botulinum toxin type A (DYSPORT Botox® - Ipsen Biopharm Limited) and application set of botulinum toxin.

3. Results

Results from pain evaluation and evaluation for improved quality of life parameters have been used: visual analogue scale (VAS), numerical scale for assessing pain (NRS), facial expression rating scale (FRS), Wong - Baker scale, Hamilton's Anxiety Scale (HAM-A) and the Hamilton Depression Scale (HDRS) (table 1, 2 and 3).

<i>Mental Region</i>	Week zero	First week	Fifth week	Tenth week
VAS-1	(0)	(7)	(6)	(3)
VAS-2	(10)	(3)	(3)	(8)
NRS	(10)	(4)	(3)	(7)
FRS	(8)	(4)	(3)	(7)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

HAM-A	(severe form of anxiety)	(severe form of anxiety)	(moderate depression)	(severe form of anxiety)
HDRS	(severe depression)	(moderate depression)	(moderate depression)	(moderate depression)

Table 1. Mental Region - pain evaluation and evaluation for improved quality of life parameters

<i>Infraorbital region</i>	Week zero	First week	Fifth week	Tenth week
VAS-1	(0)	(5)	(6)	(3)
VAS-2	(10)	(5)	(4)	(7)
NRS	(10)	(5)	(4)	(7)
FRS	(10)	(5)	(4)	(7)
HAM-A	(severe form of anxiety)	(severe form of anxiety)	(moderate depression)	(severe form of anxiety)
HDRS	(severe depression)	(moderate depression)	(moderate depression)	(moderate depression)

Table 2. Infraorbital region - pain evaluation and evaluation for improved quality of life parameters

Frontal region	Week zero	First week	Fifth week	Tenth week
VAS-1	(0)	(8)	(9)	(6)
VAS-2	(10)	(2)	(1)	(4)
NRS	(10)	(2)	(2)	(4)
FRS	(9)	(2)	(2)	(4)
HAM-A	(severe form of anxiety)	(severe form of anxiety)	(moderate depression)	(severe form of anxiety)
HDRS	(severe depression)	(moderate depression)	(moderate depression)	(moderate depression)

Table 3. Frontal region - pain evaluation and evaluation for improved quality of life parameters

4. Discussion

Trigeminal neuralgia is a relatively rare pathological condition (1/8000), which dramatically reduces the quality of life of affected individuals, not only because of pain attacks, but also because of other accompanying conditions, such as anxiety and depression.^[9] TN is often undiagnosed or untreated in practice, and more attention has been paid to this disease in the last decade. Treatment can be difficult and unsatisfactory. It mainly consists of patient education and pharmacotherapy with tricyclic antidepressants. Anticonvulsants, analgesics and surgery did not

show significant results in TN therapy. Other pain relief strategies include hot and cold compresses, acupuncture, splints.^[10]

Botulinum neurotoxin A is a powerful neurotoxin. It can inhibit the release of acetylcholine from neuromuscular junctions, causing muscle relaxation. It also inhibits vanilloid receptor expression TRPV1 on the surface of peripheral receptors responsible for inflammatory hyperalgesia. In addition, studies indicate that the analgesic effect of botulinum toxin is independent of its muscle relaxation.

Botulinum toxin has been used for more than 20 years in the treatment of various neurological diseases associated with pathologically increased muscle tone or impaired autonomic nerve regulation..^[11] Our case has shown a positive effect of botulinum toxin on pain management in a patient with severe form of TN, which is consistent with studies of Piovesan and cop.^[12] A recently published meta-analysis concluded that botox therapy can be a safe and effective treatment option for patients with TN, with an average reduction in daily paroxysms to 29,8 %.^[13] Jiangshan Wei and Xiangyu Zhu in their meta-analysis concluded that botox therapy is an effective and reliable method of treating TN. Due to the limited size and heterogeneity of the specimens, additional large and well-designed randomized controlled experiments are imperative in proving these results.^[14] In the last decade, botulinum toxin has been used in numerous studies and almost all have been injected subcutaneously, intracutaneous and perineural in the trigger zones of the painful facial region.^[15-17]

In our case, the patient showed significant results in all parameters we examined, the reduction in pain and other associated symptoms was greatest in the fifth week, and improvement in quality of life was particularly manifested in the first to tenth week period with a decrease in the degree of anxiety and depression severity.

5. Conclusion

This case report suggests that botox therapy in trigeminal neuralgia may be a useful method of pain management, improving the clinical picture and improving the quality of life in the most severe forms of the disease. Additional scientific studies are needed to confirm our results and further evaluate doses when applied, type and techniques of application, as well as duration of treatment.

6. References

- [1] Headache Classification Committee of the International Headache Society. The International Classification of Headache Disorders. *Cephalalgia*. 2018; 38 (3rd edition): 1-211.
- [2] L. Bendtsena, J. M. Zakrzewskab,c, J. Abbottd, M. Braschinskye, G. Di Stefanof, A. Donnetg,P. K. Eideh,i, P. R. L. Lealj,k, S. Maarbjerga, A. Mayl, T. Nurmikkom, M. Obermannn, T. S. JensenoandG. Cruccu. European Academy of Neurology guideline on trigeminal neuralgia. *European Journal of Neurology* 2019,26:831–849.
- [3] Obermann M. Recent advances in understanding/managing trigeminal neuralgia. *F1000Research*2019,8: 505. doi.org/10.12688/f1000research.16092.1.
- [4] Jorns TP, Ieamsuwantada T, Puttakun P, Tiamkao S, Kitkhuandee A, Noisombut R. Single-Dose Botulinum Toxin as Adjunctive Treatment for Trigeminal Neuralgia: A Pilot Study. *J Med Assoc Thai* 2019; 102:68.
- [5] Poulain B, Longchamp E, Jover E, Popoff MR, Molgo J. Mécanismes d'action des toxines et neurotoxines botuliques. *Ann Dermatol Venereol* 2009 ; 136:S73-S76.
- [6] Wu S, Lian Y, Zhang H, et al. Botulinum Toxin Type A for refractory trigeminal neuralgia in older patients: a better therapeutic effect. *J Pain Res*. 2019;12:2177–2186. Published 2019 Jul 17. doi:10.2147/JPR.S205467.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [7] Zhang H, Lian Y, Xie N, Cheng X, Chen C, Xu H, Zheng Y. "Factors affecting the therapeutic effect of botulinum toxin A on trigeminal neuralgia: A follow-up retrospective study of 152 patients". *Experimental and Therapeutic Medicine* 18.5 (2019): 3375-3382.
- [8] Jing L, Ying-Ying X, Qi-Lin Z, Wei-Feng L. Efficacy and Safety of Botulinum Toxin Type A in Treating Patients of Advanced Age with Idiopathic Trigeminal Neuralgia. *Hindawi Pain Research and Management*. 2018, 7365148. doi.org/10.1155/2018/7365148.
- [9] Eder G, Juliana G. C, and Gerald W. Z. Trigeminal neuralgia: An overview from pathophysiology to pharmacological treatments. *Molecular Pain*. 2019; 16:1-18.
- [10] Agostoni E, Frigerio R, Santoro P. Atypical facial pain: clinical considerations and differential diagnosis. *Neurol Sci* (2005) 26:S71–S74 DOI 10.1007/s10072-005-0412-y.
- [11] Himshweta D. Therapeutic effect of botulinum toxin in trigeminal neuralgia: Case Report. *Ec Dental Science* 18.5 (2019):992-996.
- [12] Piovesan E. An open study of botulinum -A toxin treatment of trigeminal neuralgia. *Neurology* 65.8 (2005):1306-1308.
- [13] M. E. Morra, A. Elgebaly, A. Elmaraezy et al., "Therapeutic efficacy and safety of botulinum toxin a therapy in trigeminal neuralgia: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials," *Journal of Headache and Pain*, vol. 17, no. 1, p. 63, 2016.
- [14] Wei J, Zhu X, Yang G, et al. The efficacy and safety of botulinum toxin type A in treatment of trigeminal neuralgia and peripheral neuropathic pain: A meta-analysis of randomized controlled trials. *Brain Behav*. 2019; 9:e01409. https://doi.org/10.1002/brb3.1409.
- [15] Ngeow WC, Nair R. Injection of botulinum toxin type A (BOTOX) into trigger zone of trigeminal neuralgia as a means to control pain. *Oral Surg Oral Med Oral Pathol Oral Radiol Endod* 2010;109:e47–55.
- [16] Xia JH, He CH, Zhang HF, et al. Botulinum toxin a in the treatment of trigeminal neuralgia. *Int J Neurosci* 2016;126:348–53.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

[17] Burmeister J, Holle D, Bock E, et al. Botulinum neurotoxin type A in the treatment of classical trigeminal neuralgia (BoTN): study protocol for a randomized controlled trial. *Trials* 2015;16:550.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ANALASYS OF THE CULTURAL CHARACTERISTICS OF THE OLD SKOPJE BAZAAR USING INTEGRAL THEORY

Tamara Koneska, M.Arch^{a*}, Damjan Balkoski, M.Arch^b

^a*University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade, R.S.*

^b*MIT University – Skopje, Faculty of Architecture, Skopje, RNM*

^a*Email: tkoneska@yahoo.com*

^b*Email: damjanbalko@gmail.com*

Abstract

”The spaces and buildings of the centre are meant to be remembered... Many unique, monumental buildings that are usually significant architectural, cultural and historical values, its public areas-streets, squares, with its floors and urban equipment, largely make up the overall picture, the collective monumental image of the city by its citizens ” [1]

Integral analysis of the city center of the Old Skopje Bazaar in Skopje deals with the observation of public urban space and its study using integral theory and AQAL analytical method. The very way of analysis implies two aspects of perceiving space: individual and collective perception, that is, perception from the angle of several observers, as well as the objective and subjective perception that refers to different levels of reality. Through the use of this analysis, a realistic picture of the functioning of the city center and how it affects its permanent and temporary users within the historic core of the city is obtained.

With an integrated approach, the research is based on objective facts, a realistic view of the current state of the central urban tissue, observed spatial patterns, official city documents, numerous researches of the historical core, as well as subjective experience of space, historical

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

and current photo documentation, illustrated analysis, observation of social relations and interpretation. Attitudes and opinions of temporary and permanent users of the bazaar itself. The aim of the research is to gather all the facts about the city center, to see its current state and what are its shortcomings, problems and potentials, to consider potential guidelines for future improvement and finally a realistic picture of the space within the historic core of Skopje.

1. Keywords: AQAL, cultural hub, integral theory, Old Skopje Bazaar, urban historical core

1. Subject of research - Polygon

The city centre is a very recognizable dominant public space in which many activities and contents intended for everyone are intertwined, so that space itself attracts a large concentration of people. In medium-sized cities like Skopje, which tend to slowly become polycentric, we usually find a center like the Old Skopje Bazaar, which actually represents

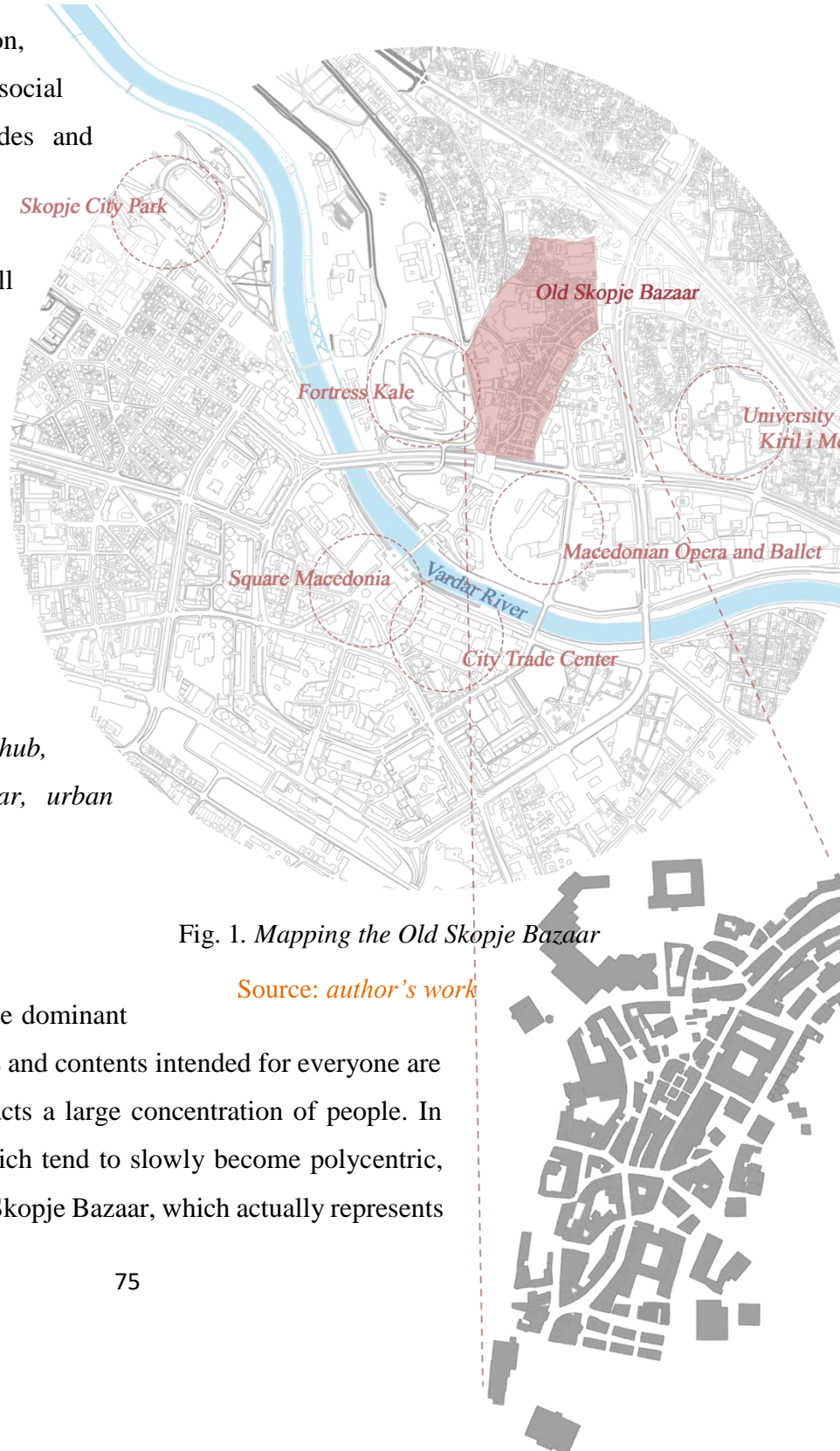

Fig. 1. Mapping the Old Skopje Bazaar

Source: author's work

the historical core of the city where everything developed and which today is a hub where the main economic, cultural and social interaction. Such a city center implies the conduct of polycentric activities and a specific urban space as a training ground for their conduct.

The old matrix of city districts, which formed the past and present appearance of the Old Skopje Bazaar, occupies a special place among the premodern and Ottoman development of Skopje. The fact is quite atypical that this center does not open towards the river Vardar, while towards the city it opens so that together with the streets and pedestrian zones it creates a complex combination of several different shapes that spread radially. Just having a variety of content such as a large number of various craft shops, the largest city market, several faculties, the most important museums and cultural monuments of the city, helps to create your own version of the city within the city. The historical retrospective of the Old Bazaar testifies that this city center has always been considered the cultural, spiritual, economic and historical center of Skopje, which, despite former turbulent events and projects, managed to keep its own spirit of the past creating an image of the former city within the new city.

The morphogenesis of the city developed in the cooperation of natural and created elements, whereby favoring the natural values of the climate, a culture of open spaces, parks, bazaars, traditional construction using indigenous materials (stone and wood), and shaping in the spirit of traditional and oriental architecture contributed to the unique the ambience of a continental city in a valley on the hinterland of two mountains.

Skopje was built in a characteristic period of Balkan history, in the immediate vicinity of the foundations of the former Roman city of Skupi. The historical core of today's city - the Old Bazaar - was built by Turks, Jews and Macedonians. The development of the old villages of the Old Bazaar, on the left bank of the river Vardar, followed the organic matrix on a very specific topography. The fire of 1689, started by the Austrian army that withdrew from the then city,

destroyed the original Kapali Charsia, as well as a huge part of the shops, a large part of which was never completely renovated.

The Old Skopje Bazaar, in the XIX century, is a developed and active social, economic and commercial center of the city. It is a craft center where many trades are developed, which conditions the strengthening of strong guild associations with more than 50 different trades. The territory stretches from the Stone Bridge to Bit-pazar. As a central city space, the Bazaar has formed urban architectural complexes with high architectural, artistic and historical values [2].

*“The Bazaar has 2,150 stores. There are squares and markets, with arches and domes. Of all the bazaars, the best are: **platnarski, amreldžijski, papučarski, bojadžijski and klobučarski**. These are large bazaars built according to plan. The trails are clean and paved. Each store is decorated with hyacinths, violets, roses, basil, lilacs and lilies in vases and pots. Flowers simply intoxicate the brains of visitors and traders with their scent. There are many educated and honest people. During the summer heat, the Skopje Bazaar resembles the shadows of Baghdad, because all the shops are covered with blinds and arches, as in Sarajevo and Aleppo. ”- Evliya Çelebi, 1661*

2. Theoretical basis and methodology of research

AQAL – All Quadrants All Levels

The postmodern approach to integral theory AQAL is the theoretical basis and method for researching the city centre of the Old Skopje Bazaar. The American philosopher Ken Wilber [3], developed an integral theory based on the principle of all-quadrants, all-levels in which he places complete reality and abbreviated it as AQAL. He defined and founded this method, considering that there are four corners, i.e. the field of perception of reality. Observations made from these different angles that individuals depend on the perception of the individual and his experience, so that they can be individual or collective, external or internal - subjective, objective, intersubjective, inter objective. These fields can be collective or individual depending on the perceived space or

actors. By answering the questions, one enters the core of the research subject in detail and systematically, which later enables the objective solution of certain questions and problems. The quadrants are divided so that each represents a certain level and angle of observation of a given research object. All quadrants are interconnected and cannot be interpreted separately, but only as one whole. By using this method, it is possible to get an answer and a solution so that one city centre can be improved in the future. The goal of using the AQAL method is to enable a comprehensive approach to understand the phenomenon and to establish a framework for understanding, interpretation, research, development and, ultimately, easier understanding of the space of the city centre.

2.1 Subjective dimension of reality - *Internal individuality*

Research of plans for the mentioned city center, observation and assessment of the current situation, observation of principles when analyzing the results and sorting them, mapping of key points of the city center, understanding of individuals regarding the center, the way different groups of users understand and recognize it, personal experience of the center, the meaning of the center.

2.2 Objective dimension of reality - *External individuality*

The current state of the center, the current state, the manifestations by which the city space is recognizable, statistical data and figures about the center itself, the behavior of users in the city center, their detention, gathering and movement through space itself, the state of the environment.

2.3 Intersubjective dimension of reality – *Internal collectivity*

Common attitudes of the user group in a given center based on common interests, beliefs, convictions, traditions and what the user group does and contributes to the given center; analysis of structural elements in space that are connected into a system that speaks more about the spirit

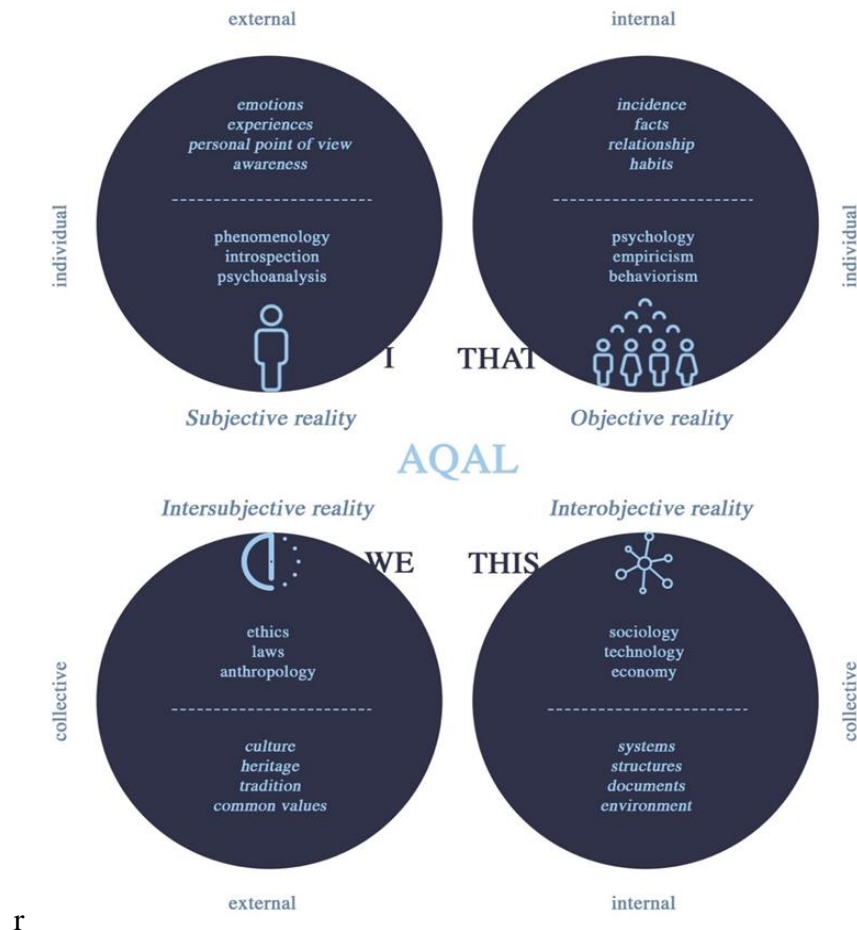

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

of that city center; the development of the center through history and its changes; determining the cultural identity of the city center community.

2.4 Inter-objective dimension of reality – External collectivity

Recognizing the social grouping of different traditions, habits, desires, values related to urban space; creating a source of ideas when something needs to be built or just improved, while based on political, economic, cultural, technological and ecological systems, all intending to notice the

relationship between users and institutions.

3. Understanding the complexity of the city centre

3.1 Objective dimension of reality - *External individuality*

The patchy appearance of the renovated ground floors, roofed second floors, colorful and flooded craft shops, modern brutalist buildings and 500 years of oriental architecture make the Old Skopje Bazaar extremely visually active. The activity is enhanced by the interactions of people working in craft shops, specialty shops, cafes and restaurants, students studying at colleges within the Bazaar (Faculty of Fine Arts, faculties and branches of private universities) and helps the visitor to forget external forces that affect him and him they switch to a small-time machine without understanding in which environment it is located.

Table 1. *AQAL method, author's work*

Fig. 2. *Types of buildings in the bazaar, author's work*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Modernism, for example, is creeping into the Bazaar on its edges in the form of a museum, a large shopping center, a university and residential complexes. Likewise, many specialty shops, cafes and restaurants have moved to the Bazaar area bordering a neighborhood built during modernism in the late 1960s. While such sharp contrasts are typical of Skopje, the future of the Bazaar is certainly interesting, as the Skopje government has largely built its vision of the Skopje 2014 project along the northern bank of the Vardar, symbolically and physically blocking a definite reminder of the city's oriental past and present.

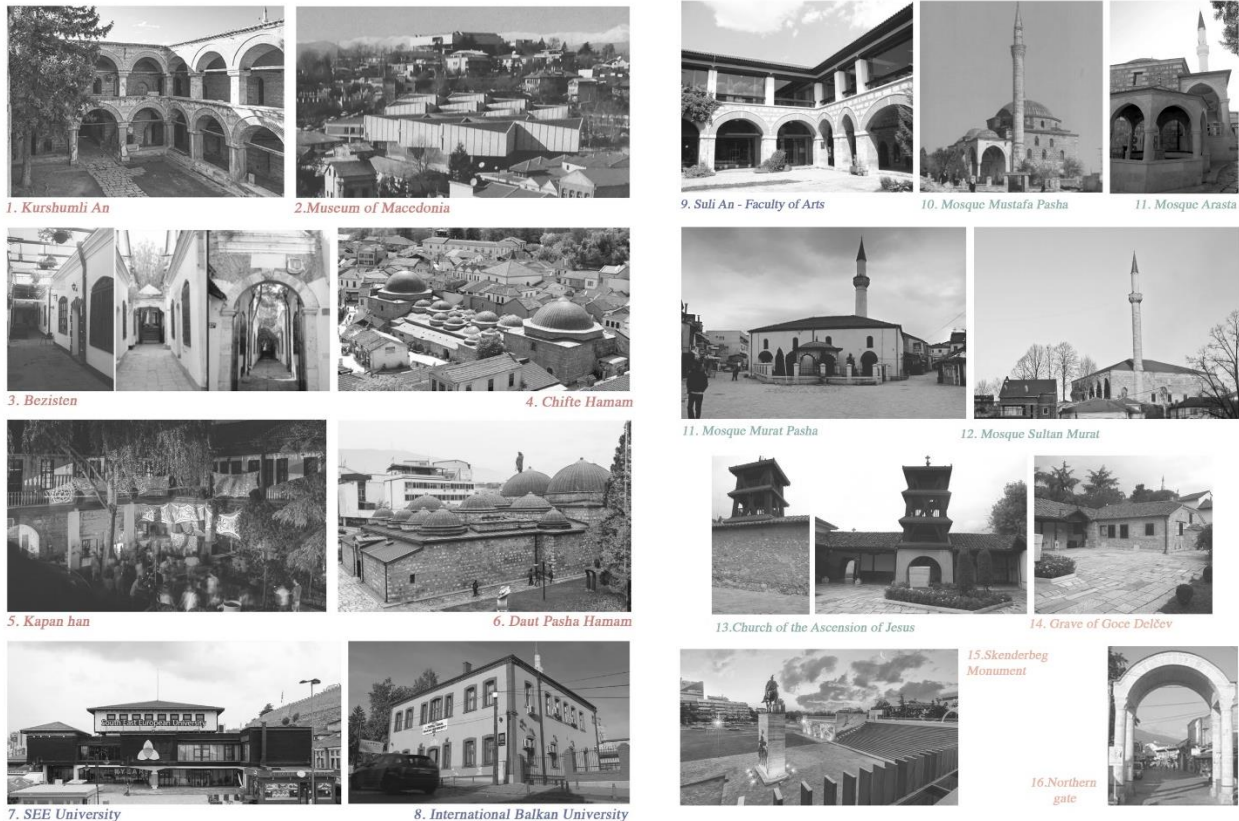

Fig. 3. Cultural buildings in the Old Skopje Bazaar, source: Google images

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

The division of the Old Skopje Bazaar into two parts - the main busy street and side alleys, reveals a more subtle view of the current use of buildings in the context of the wider city as a whole city center. The traditional use of the Bazaar as an oriental shopping mall is illustrated by the numerous retail specialty and craft shops in its core, along the main street, while side streets and surrounding pedestrian areas make up most empty shops and services such as barbers, travel agencies relocating to border areas. With a modern city, etc. One possible explanation is the growth of housing purposes right next to the Bazaar itself. Due to the need to supply the shops themselves as well as the large markets along the outskirts of the Bazaar, during the daytime hours, minimal car traffic is allowed in the side streets [4].

Fig. 4. *Movements around the Old Skopje Bazaar*

The planned and existing new residential complexes affect the movement and use of Old Bazaar in two ways. The office space on the ground floor of the residential buildings attracts commercial use away from the historic core, leaving shops and kiosks empty and at the same time encouraging useful services for new tenants. These complementary developments could also explain the high percentage of vacancies for young people, as well as the non-traditional services located within the Bazaar itself.

3.2 Interobjective dimension of reality – *External collectivity*

The Law on the Old Skopje Bazaar was passed on October 13, 2008, so that it was declared cultural heritage of special importance and has been under constant state protection ever since. At the beginning of 2010, the implementation of a five-year program for the revitalization of the bazaar began, which aims to renovate facilities, support crafts, as well as economic and cultural development in the bazaar, which has restored the former nightlife and increased the number of tourists. Today's appearance of the Old Skopje Bazaar testifies that this city center has always been considered the cultural, spiritual, economic and historical center of Skopje, which despite the realization of the Skopje 2014 project managed to keep its own spirit of the past creating an image of the true historical core in the sea of neo-baroque buildings. While the sharp contrasts of modern and neo-baroque architecture are present along all the edges of the Bazaar and along both banks of the Vardar, symbolically and physically blocking a definite reminder of the city's oriental past and present. Part of the estimated damage of this project, which directly affected the already existing revitalization program, further worsened the existing condition of the facilities, but also

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

further increased the number of tourists who get lost in surreal artificial neo-baroque spaces looking for a way out of the Bazaar.

Fig. 5. Project Skopje 2014 impacting on the space of the Old Skopje Bazaar, author's work

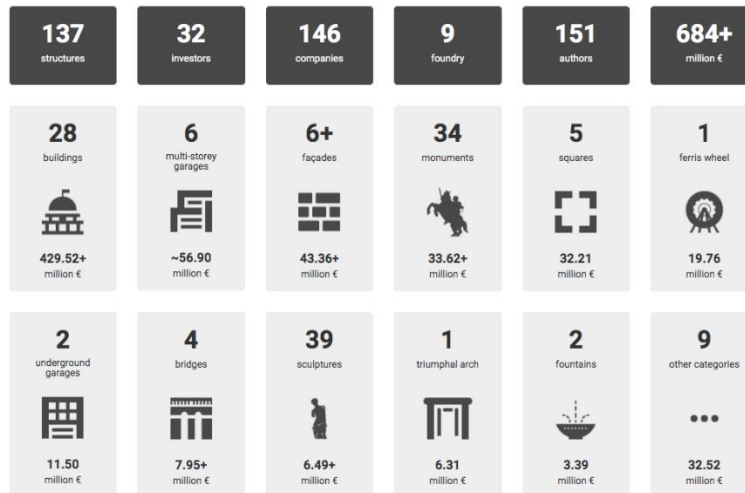

Table 2. Estimated damage of the Project Skopje 2014

Source. <http://skopje2014.prizma.birn.eu.com/en>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Manifestations:

The irregular matrix of alleys and the main pedestrian street naturally enabled most of the manifestations to find their stronghold in the characteristic buildings from the Ottoman period. The history and nature of the area of the Old Skopje Bazaar make this city center accessible to local residents and tourists and calls for its research due to the impossibility of seeing it from only one point. The animation of the bazaar space at the beginning of the 21st century, as well as the number of actors that can be found there, was quite low, but thanks to the interest of the authorities to reanimate this historical center, animation and user activity increased significantly during the last 7-8 years. What is characteristic of the bazaar is that there are periodic city manifestations that occur during the year. They are mainly manifestations whose entire main program is held in some of the cultural facilities of the bazaar, as well as those where the secondary program and smaller contents are held there. Thanks to the position and ambience of the hammams and anns, the events have been rapidly developing and have become one of the bazaar symbols that attract new users and a large number of tourists every year with their variability and creativity.

Table 3. *Timetable of the manifestation, author's work*

3.3 Subjective dimension of reality - *Internal individuality*

The internal individuality is a subjective dimension of reality that is written down by the emotions, experiences and personal attitudes of individuals in space. Personal attitude is formed by direct contact with the environment and in accordance with the values of the individual, it

frames the idea of the place and contributes to the collection of information relevant to the understanding of the functional scheme.

In the case of the Old Skopje Bazaar, the experience of space depends on the angle with the actors, because it is possible to create an intertwined and unclear image of the city center. The Old Skopje Bazaar is one of the main city landmarks of Skopje, so its framework includes observation of various activities and actors of all age and ethnic groups. The service and trade sector, rich historical and cultural heritage, numerous traditional restaurants and cafes, all specifically developed for this city center, attract a large number of users from other centers as well as a large number of tourists.

Local users of the space view the center of the Old Skopje Bazaar differently depending on their age group. Most of the users are employed in numerous shops, restaurants and cafes or are students of some of the 3 faculties within the Bazaar (Faculty of Fine Arts, South European University or International Balkan University), while the number of inhabitants is much smaller because a large number of houses are uninhabited. Due to age and their purpose as service facilities. For them, the functioning and content of activities within the Old Skopje Bazaar are much more important than the size of the space or the density of buildings. Thus, all age groups of all ethnic groups are represented everywhere in the city center, so that its program and content meet everyone's needs.

3.4 Inter-subjective dimension of reality – *Internal collectivity*

After the Balkan Wars at the beginning of the 20th century, the city expanded greatly on the right side of the river, following some European influences, so that the place of the then temporary market, and today's square, became the new center of the southern part of the city. The city developed, new industries appeared, new residential districts, but more serious intervention in

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

the center, integration of both cities on both sides of the Vardar, into a modern and socially functional center formed around the then Marshal Tito Square and the Kale Fortress, was not planned of the then builders until the devastating earthquake of 1963.

The tragic catastrophe of 1963 created an urgent need, but also a chance to build a new city center, neglecting the already existing center formed within the Old Bazaar itself. The project of the center of Skopje was done in a way that was unprecedented in the Yugoslav planning practice. It appeared as a need and confirmation of the universality of the problem of reconstruction and planning the development of city centers and forecasting their physiognomies for the future. An opportunity has been created to equalize urban disproportions on both sides of the Vardar. This chance was to be used in the design of the new center and the reconstruction of the bazaar. Today, the Old Bazaar remains a fine example of Ottoman architecture and planning and one of the largest

Fig. 6. *General Urban Plans for Skopje from 1929 (left) and 1965 (right) and the Old Skopje Bazaar, author's work*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

bazaars outside Istanbul in the Balkans. In its current state, the Bazaar covers about half of its original size, leaving the viewer's imagination to reconstruct Ottoman life as it flourished in the 16th and 17th centuries.

4. Discussion of findings

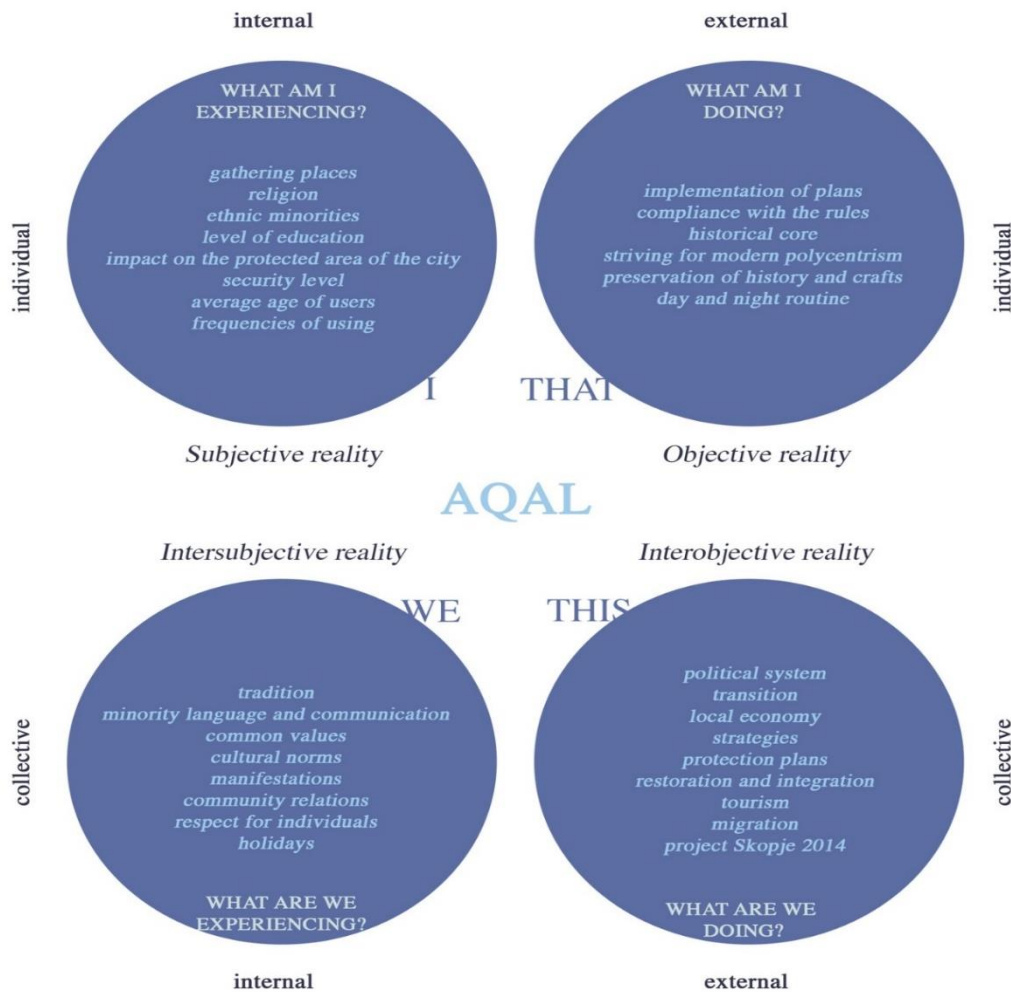

Table 4.
AQAL
method
for the
Old
Skopje
Bazaar

The Old Skopje Bazaar represents a polycentric environment in the centre of the city, a centre that consists of several spaces of different characters but similar ambiences that are interconnected, creating the cultural and historical core of Skopje.

The current appearance of the old city centre is a consequence of the historical development of Skopje and numerous earthquakes and fires that have destroyed it over the centuries so that there are visible traces of all historical changes in the spatial structure of the bazaar. The problem is the imbalance between the existing structure and the new non-balcony structure of the Skopje 2014 project, which is located at both main entrances to the centre, which directly affects the frequency of actors and the aesthetics of space and imperceptibly disrupts its spirit. [5]

5. Conclusion

The Old Skopje Bazaar represents a polycentric environment in the center of the city, a center that consists of several spaces of different characters but similar ambiences that are interconnected, creating the cultural and historical core of Skopje. The current appearance of the old city centre is a consequence of the historical development of Skopje and numerous earthquakes and fires that have destroyed it over the centuries so that there are visible traces of all historical changes in the spatial structure of the bazaar. The problem is the imbalance between the existing structure and the new non-balcony structure of the Skopje 2014 project, which is located at both main entrances to the centre, which directly affects the frequency of actors and the aesthetics of space and imperceptibly disrupts its spirit [6].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Table 6. Schematic representation of the integral theory for the Old Skopje Bazaar, author's work

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

6. References

- [1] Čuković M. “*Gradski centri*”, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Zagreb, pp. 12, 1985
- [2] Арсовски Т., “*Стара Скопска Чаршија*”, Светлост – Скопје, Скопје, 1974
- [3] Wilber K., “*An integral theory of consciousness*”, Journal of Consciousness Studies, 4 (1), 1997, pp. 71-92, Imprint Academic, 1997
- [4] Held M. et all. “*Skopje-a modern city?*” Hafencity Universitat Hamburg Department Urban Planning, 2009
- [5] Hamilton M., “*Integral sustainable design*”, a book review by DeKay, M. “*Integral Sustainable Design: Transformative Perspectives*”. Oxford, United Kingdom: Taylor & Francis Group Ltd., pp 142-146, 2011.
- [6] Чаусидис Н. “*Проектот Скопје 2014: Скици За Едно Наредно Истражување*”, Скопје: Nikos Čausidis, 2013.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

INDUSTRIAL FACILITIES THAT LONGER PERIOD ARE NOT IN FUNCTION AND POSSIBILITIES FOR THEIR REPURPOSE

Vangjel Dunovski

Professor: Square Macedonia, City Gallery, R. North of Macedonia

vduni@mt.net.mk

Abstract

With the start of the industrial revolution everywhere in Europe, it started the period of building a many factory. Factories and industrial facilities that were built in that time, were built on the correct place for the exact purpose. During the development of the industry, infrastructure and other segments, it occurred one problem with all these facilities, that were built in period of massive building, extension and urbanization of the cities.

Today, everywhere we can see a many of these types of facilities, some of them are ruined, some of them are still functional, but the rest of them are closed and left like a monument of that time. In recent times, authorities are leaning for such facilities that are marked as icons of that time to not be ruined even if they are not in function, but instead of the original plan that they were built to be repurposed for other needs, for example for housing, culture, art and many other purposes offered by these facilities.

In some European cities such interventions have already been made and the result is very good and is of great importance for improving the quality of life.

Keywords: *industrial revolution, started, factory, repurposed*

ИНДУСТРИСКИ ОБЈЕКТИ КОЈ НЕ СЕ ПОВЕЌЕ ВО УПОТРЕБА СО МОЖНОСТ ЗА НИВНА ПРЕНАМЕНА

Ванѓел Дуновски

Професор; Плоштад Македонија, City Gallery; Р.Северна Македонија

vduni@mt.net.mk

Апстракт

Уште од времето на индустриската револуција насекаде во Европа почнуваат да се градат голем број фабрики. Фабриците и индустриските објекти кој биле градени уште во тоа време се градени онаму каде во тоа време им било местото. Со текот на развој на индустријата, инфраструктурата и сите останати сегменти во овој поглед се јавува еден проблем со сите овие објекти кој се затекнале во масовното градење, проширување и урбанизирање на градовите.

Во денешно време каде насекаде може да се сретнат вакви објекти, некој од нив се изрушени, некој се уште функционираат а некој едноставно се затворени и оставени се како споменик од тоа време. Во се поново време се прават тенденции за ваквите објекти кој се икона на тоа време да не бидат само разрушени или оставени такви какви што се, него нивната намена да биде пренаменета за некој други потреби, како на пример што е домувањето, културата, уметноста и ред други намени што ги нудат овие објекти.

Во некој Европски градови веќе се направени вакви зафати и резултатот од тоа е доста добар и е од големо значење за подобрување на квалитетот на живеење.

Клучни зборови: *индустриската револуција, градот, фабрики, пренамената*

1. Вовед

Со цел да го разбереме карактерот на индустриските објекти неопходно е да се вратиме во времето на индустриската историја а особено во Велика Британија како водечка сила во индустријализацијата.

До крајот на 18-тиот век богатството и запосленоста на населението биле поврзани за агрокултурата, според тоа уште во 1800 година индустријата била доминантна во опслужувањето на аграрното друштво но од тој момент индустриските промени се одвиваат брзо.

Велика Британија е прва индустриска нација и една од првите која го искусила и се соочила со индустрискиот распад после експанзијата од традиционалното производство, фабриките, погоните па се до пристаништата.

Токму поради ова Велика Британија е пионер во конзервацијата, адаптацијата и пренамената на функцијата на разго разни објекти и простори кој повеќе не се во функција.

2. *BROWNFIELD* – простор и нивно значење и влијание

Поради интензивниот раст на градовите нивното проширување се сведува главно на периферијата. Повеќето градови во Светот и Европа се соочуваат со голем број неискористени површини и објекти и истите честопати завземаат атрактивни локации во градовите. Во по напредните општества овие неискористени површини се нарекуваат (*Eng...brownfields*).

Поимот *brownfields* се употребува во Светот,но за него денес не постои единствена дефиниција,овие така наречени локации почнуваат да бидат тема на разговор за најразлични стратегии и програми дури кон крајот на 20-тиот век.

Овој термин е најраспространет во Европа и работната група CLARINET (Contaminated Land Rehabilitation Network for Environmental Technologies) која се занимава со оваа проблематика ги дефинира овие простори како:

- запустени или во потполност неискористени земјишта.
- напуштени, неискористени (во мирување) индустриски и трговски објекти.
- локации кој имаат стварни или приметливи проблеми со загадување.
- локации кој се наоѓаат во главно во развиени урбани подрачја.
- локации за кој е потребна интервенција за да истите се вратат во употреба.

Одржливиот развој на ваквите локации е важен за општеството, околината и социјалните и економските предности.

Санацијата на ваков тип објекти подразбира управување, рехабилитација и враќање повторно во употреба на веќе постоечки ресурс.

3. ПРИСТАП И ФАЗИ НА САНАЦИЈА НА *BROWNFIELDS* ЛОКАЦИИ

Во повеќето случаи санацијата на ваквите објекти и простори подразбира вклучување на разни стручни лица, претпријатија, заедници и истото е долготраен процес за кој е потребно добра интердисциплина и организација.

ФАЗИ НА САНАЦИЈА

3.1. Фаза - Локација, Местоположба

Цел на оваа фаза е правилно лоцирање на индустриските објекти и простори кој не се повеќе во употреба, и дали истите би можело да се пренаменат или рехабилитираат со цел да го подобрат животот во околината во која се наоѓаат.

3.2. Фаза - Проценка и во која состојба е просторот или објектот

Оваа фаза е таканаречена пре-елиминарна фаза од причина што многу е важно дали веќе лоцираниот објект е во фаза во која би можело истиот да биде пренаменет, ревитализиран и обновен или истиот не би бил финансиски исплатлив поради неговата состојба. Постојат случаи во кој финансиски е неоправдана пренамената и ревитализацијата на веќе постоечки објекти.

Во оваа фаза не е клучна само постоечката состојба на еден објект, огромна улога има и загаденоста во неговата околина.

Како на пример доколку се работи за објект поврзан со индустрија на тешки метали, хемиска индустрија и слични загадувачки дејности, доколку се установи врз база на претходни испитувања дека земјиштето под кое лежи, неговиот округ во кој се наоѓа истиот е контаминиран и е штетен по здравјето на луѓето ,потребно е да се применуваат други методи како што се таканаречено лекување на тоа земјиште. Овие процеси траат и по десетици години .

3.3. Фаза - Идентификација, Евалуација и избор на методи за санација

По лоцирање на објектот и извршената проценка за постојната состојба во која се наоѓа се преминува на избор на метод за како сето тоа да се имплементира според замислата и пренамената.

Во светот постојат разнo разни методи за санацијаи реставрација на веќе постојни објекти. Но во зависност од новата намена на тој простор и врз база на претходно направена студија се избира метод по кој ќе се врши санацијата.

Примери: Приспособување на Инсталациите според потребите на новата функција на објектот (постојниот не поседува или немал капацитети за тие потреби)

Проверка на конструктивниот систем и во која состојба е.

3.4. Фаза - Имплементација на веќе одбрани методи.

Во оваа фаза е опфатено сите претходни методи, студии, проценки кој се извршени и се преминува на конкретниот објект и негово третирање во посакуваната насока.

3.5. Фаза - Одржување и мониторинг на просторот / објектот

Како и сите објект по нивната изградба истите е потребно да бидат одржувани и негувани, па така и овие пренаменети објекти потребно е по реализацијата и пренамената истите да бидат третирани како и сите останати објекти.

4. СОВРЕМЕНИ МОДЕЛИ НА ПРЕНАМЕНА НА ИНДУСТРИСКИТЕ ОБЈЕКТИ И ПРОСТОРИ ПРЕКУ ЈАВНО - ПРИВАТНО ПАРТНЕРСТВО

Со цел за подобрување на јавното, односно приватното партнерство и намалување на недостатоците за поединечен пристап на развојот, во последно време сите проекти за пренамена се прават по модел на Јавно - Приватно Партнерство.

Пред појавата на овој модел, задоволувањето на јавните потреби главо се финансирало преку банките и другите кредитни институции.

По овој модел, на едната партнерска страна е Јавниот партнер или во продолжение (Општини, Градови, Држава, Заедници, Јавни Претпријатија и сл), а на другата страна Приватници кој се спремни да го инвестираат својот капитал во капацитети како што се адаптација, доградба и санација на веќе постоечки објекти и простори.

Моделот на Јавно - Приватното се темели на искажување на одреден интерес, при што Јавниот партнер ја осигурува јавната услуга или подобрување на веќе постоечките услуги за граѓаните.

Према Зелената Книга при комисијата на Европската Унија (European Commission 2004a) поимот Јавно - Приватно партнерство се однесува на различни облици на соработка помеѓу тело од јавниот сектор и приватниот, а целта е да се овозможи финансирање, изградба, обнова, управување и одржување .

Најпознат облик на Јавно - Приватно партнерство е концесиски модел, чија цел е основно одбележје е преку тоа да приватниот партнер осигура услуга на јавно место иако под контрола на јавниот партнер.

Овој модел нуди на приватните партнери да можат да градат на јавно земјиште или пак да користат објект кој е во сопственост на јавниот партнер (Држава, Општина, Град или Јавни Претпријатија).

Јавните простори, објекти и површини како концесии најчесто се појавуваат во оние делови во кој постои природен монопол, но истите служат и како механизам за потенцијал на локално или регионално ниво и допринесуваат за равојот на општеството.

На подрачјето на Европа и Светот изведени се голем број вакви проекти како, *greenfield* инвестиции *brownfield* инцестиции за пренамена на постоечки објекти, цели населби па дури и делови од градови .

Истите резултирале со големи резултати кој влијаат за подобрување на животната средина во тие делови, екологијата, културата и науката.

5. А-В-С МОДЕЛ

Една од главните движечки сили за регенерација на *brownfield* е економската одржливост на поедини локации, кој можат да бидат под влијание и во сопственост на разни корисници. Тоа значи дека овие објекти и простори можат значајно да бидат променети со текот на времето.

Економскиот статус на локацијата може да биде под влијание на индиректни трошкови за пренамена, предвидени приходи од пренамената, перципирани разлики помеѓу порезот на постоечката локација споразум / договор помеѓу сопственикот на земјиштето или просторот или општина / град / држава.

А-В-С Моделот опфаќа различни типови на локации кој претходно имале друга употреба и намена.

Овој модел најчесто се применува како би се окарактеризирале различни типови на локации и нивната економска исплатливост.

***Графички приказ на моделот А-В-С:**

Како што е прикажано на графичкиот приказ, целиот метод се сведува на три основни економски компоненти А-В-С кој секоја посебно го нагласува своето финансиско движење.

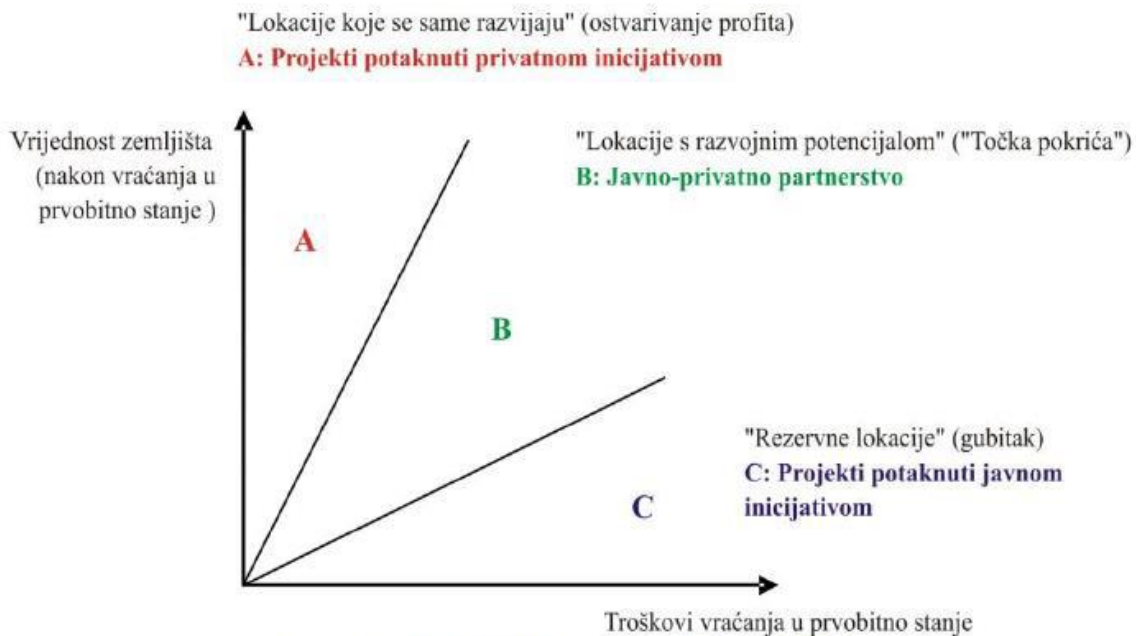
*Категорија А - Профит.

*Категорија В - Точка на Покривање или исплатливост.

*Категорија С - Губитоци

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Izvor: Land Quality Management Group, 2006.

Локацијата на точката А е во делот на високо исплатливи и ваквите развојни проекти се покренати со приватно финансирање.

Локацијата на точката В се на границите на профитабилноста, и најчесто се пренаменети преку Јавно - Приватно Партнерство.

Локација на точката С е состојба во која пренамената не е профитабилна.

6. ПРИМЕР НА ПРЕНАМЕНА ПРЕМА МОДЕЛОТ

ЈАВНО - ПРИВАТНО ПАРТНЕРСТВО: Општина Хангело, Холандија

Општина Хангело се наоѓа во источниот дел на Холандија, блиску до Германската граница, во која живеат отприлика 80,000 жители, за позната е под називот "Метален Град"

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

поради индустриските погони кој некогаш биле под полна пареа (пример: Strork и Dijkers). Проектот за ревитализација на некогашниот комплекс Сторк-Дикерс под името Hart van Zuid е една од најголемите такви проекти во Холандија на подрачје на градска површина. Овој простор опфаќа околу 50 хектари поранешно индустриско земјиште кое се потпира на градското седиште. Индустриското наследство на Hart van Zuidа го анализирале археолози кој детално го проучиле целото подрачје, вклучувајќи ги и културно архитектонските аспекти, а студијата покажала дека самиот комплекс е од национално значење. Просторот се пренаменува во нови станбени единици, културни содржини-факултет, содржини за одмор, World Trade Centra со хотелски и конгресни содржини, Европски дом и други пропратни содржини .

Hart van Zuid станува нова Европска икона за индустриското наследство, и овој проект е реализиран преку Јавно - Приватно партнерство помеѓу Општина Hangeloi Van Wijnen Group, при што двата партнера дејствуваат во еднаква мера.

7. СВЕТСКИ ПРИМЕРИ НА ИНДУСТРИСКИ ОБЈЕКТИ И НИВНА ПРЕНАМЕНА

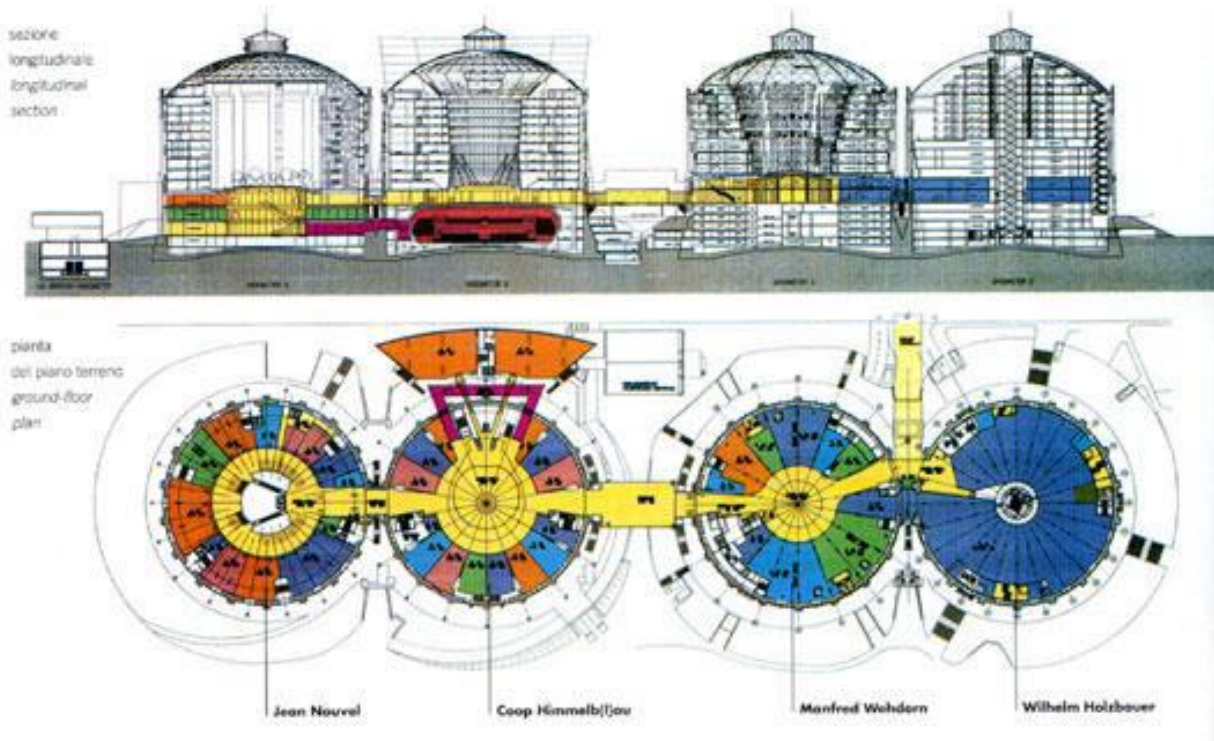
7.1. Комплекс на цилиндрични пренаменети објекти – Виена

Овој комплекс е еден од по интересните примери за трансформација на индустриските објекти а тоа е комплексот Гасометар во Виена, кој се пренаменува како мултифункционален комплекс, со задржување на автентичните фасади од тули (ново во старо). Овие четири објекти првично биле пренаменети за чување на гас за снабдување на Виена, но во 70-тите години Виена почнува да се снабдува со природен гас а овие зданија повеќе не се користат и стануваат предмет на пренамена.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

***Гасометар, Виена, Проект за Пренамена и Адаптација**

По затворањето на сите четири објекти, истите биле комплетно демонтирани и единствено било задржано само автентичната фасада од тули кој се зачувани во добра состојба.

Во 1981 овие објекти се под старателство на ликовните уметности во Австрија и истите се користат како културни центри.

Во 1986 година се заштитени а во 1995 година се одржува и натпревар за проект за пренамена на овие објекти и секој од учесниците-архитектите разработува по еден објект.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Автори на пренамената или добитници на најуспешните проекти се: Jean Nouvel, Coop Himmelb (l) au, Manfred Wedhorn и Wilhelm Holzbauer Тие имале за задача да ги задржат основните фасади на цилиндричните објекти заради задржување на автентичноста и духот на тоа време.

Овие објекти се предвидени како повеќефункционални, долните катови се со јавни содржини, а горните катови се за домување и во истите се применети различни решенија на средишниот дел.

**Внатрешен поглед на еден од цилиндричните објекти бр.1*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

**Внатрешен поглед на еден од цилиндричните објекти бр.2*

7.2. Фабрика 798 (2004) – Пекинг – Кина

При трансформацијата на објекти од индустријата може да се примени и внесување нови намени над постојните објекти, по принцип старо над ново како во овој пример на проектот Фабрика 798 во Пекинг, Кина.

Автор на проектот Bernard Tschumi, кој со самиот проект ги почитува постојните структури и предвидува и нови над постојните, во систем на слоевито градење.

Во овој индустриски објект опфатено во слоевите центар за култура и нов додаден дел за домување над веќе постојните пренаменети објекти.

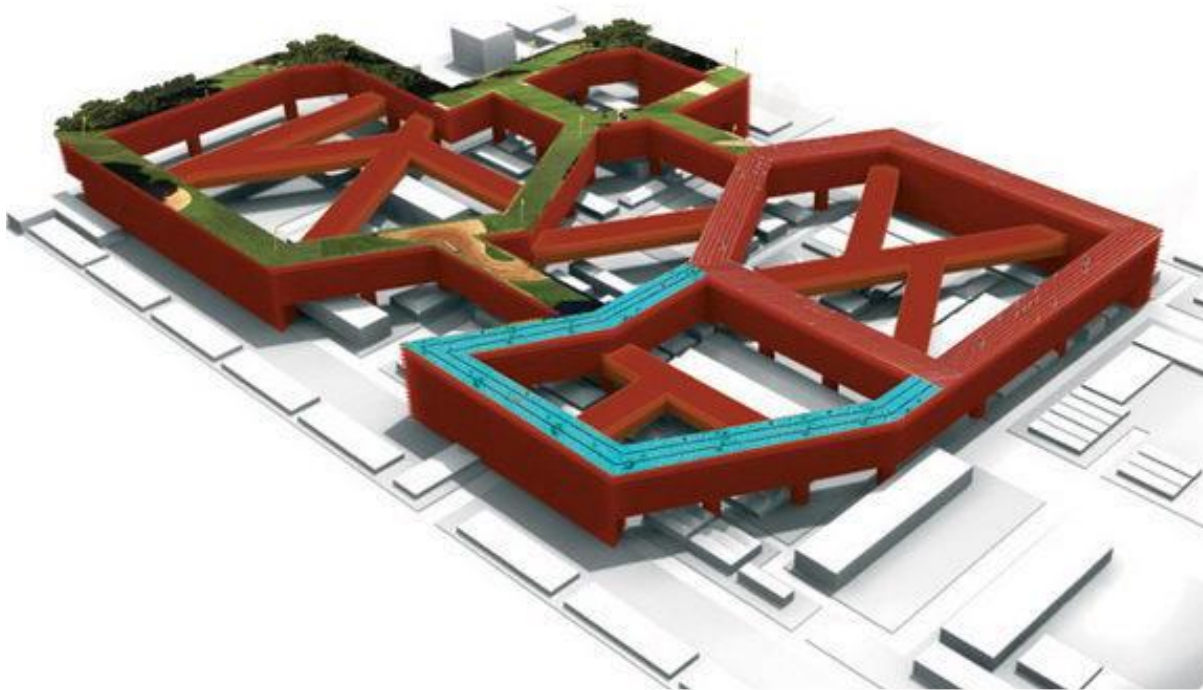

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

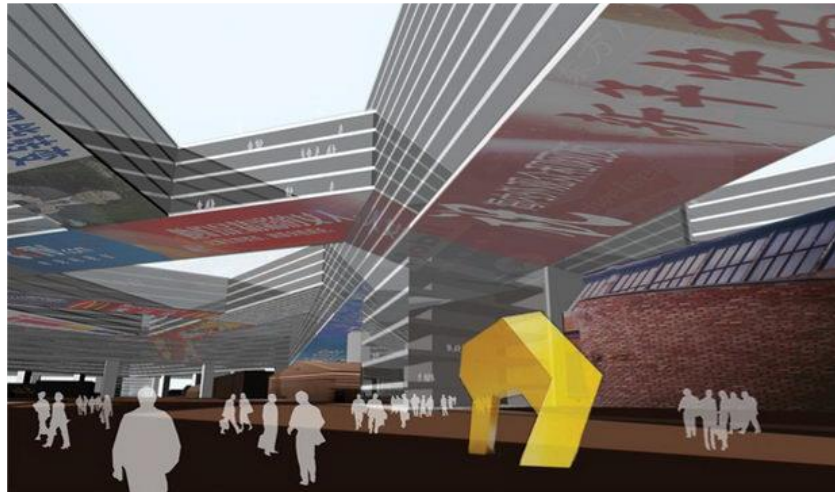
Оваа фабрика била за производство на оружје за време на ладната војна, и истата е лоцирана во североисточниот дел на Пекинг Авторот на оваа пренамена го задржува постојното ткиво на старите објекти, но со модифицирана намена за простории за уметност а новата мрежа на станбени згради се издига на 20-тина метри над постојната структура и создава еден вид нов хоризонтален град кој е третиран во нивоа или слоеви.

***3Д Проекција на проектот за Фабрика 798 - Пекинг, Кина**

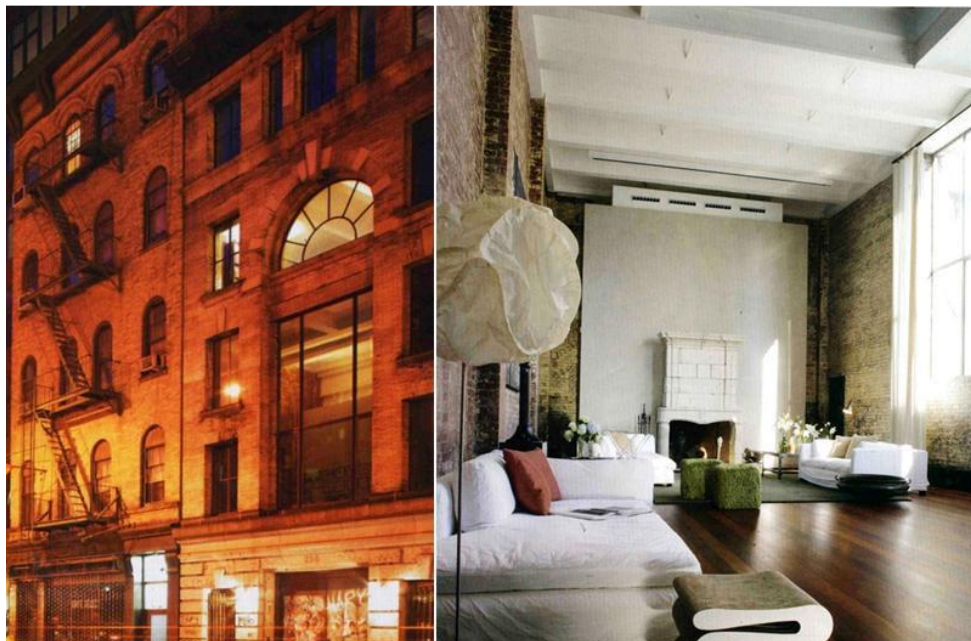

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

*3Д Изглед од внатрешноста на проектот за Фабрика 798 - Пекинг, Кина

7.3. Други Светски примери од објекти кој во минатото имале друга функција (пренаменети и реконструирани)

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

*Се работи за населба во Њу Јорк во околина на Менхетен, многу вакви објекти се привлечни посебно за уметниците поради големите простори што ја нудат големата светлина (широки отвори). Исто така, имаат и ниски режиски трошоци за одржување.

***Пример на внатрешност на веќе реконструиран и пренаменет индустриски објект:**

На сликата може да се приметат високите тавани и полната тула која во минатото ја симболизирала индустријата но денес се користи како декорација.

***Пример на поранешна фабрика за леб која денес е во приватна сопственост и се користи за домување.**

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

***Пример на индустриски објект кој денеска се користи како деловен простор и поставеноста на канцелариите поради големите димензии е океански тип-отворени.**

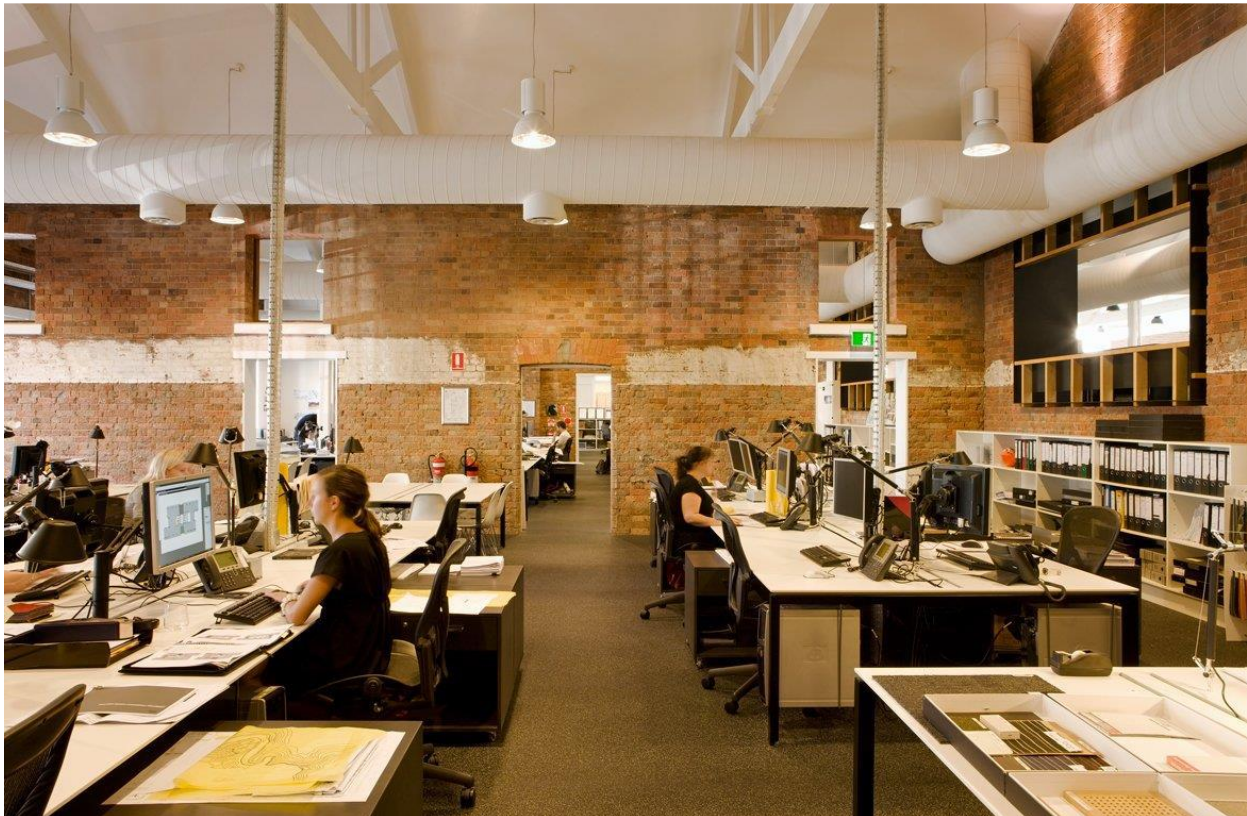
Исто така, може да се примети и кровната конструкција, високите плафони, полните тули кој некогаш биле ѕидови на некаков индустриски објект.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

8. ИСТОРИСКИ ПЕРИОДИ И РАЗВОЈОТ НА ИНДУСТРИЈАТА

ВО Р.С. МАКЕДОНИЈА

Во развојот на индустријата се согледуваат три период кои се одвиваат со различен интензитет и во различни простори:

8.1. Период - КОНЦЕНТРАЦИЈА

Период на оптимизам, изградба на нови индустриски погони, потреба од работници, процес на миграции и развој на индустријата. Во периодот на 50-тите до 80-тите години на минатиот век се карактеризира со концентрирано просторно разместување на производствените дејности во градот Скопје како најголем индустриски центар во Р.С. Македонија. (една третина од капацитетите).

Основна карактеристика на просторната структура на индустријата е нерамномерноста во разместувањето на индустриските капацитети, со што е поврзано и концентрацијата на населението и другите урбани содржини.

8.2. Период - ТРАНСФОРМАЦИЈА

Од големите предпријатија се оформуваат мали претпријатија и индустрии, процес на транзиција во 90-тите години.

Во индустриските капацитети во Република С. Македонија после 1992 година настануваат важни промени во сопственоста, обемот на капацитетите, реструктурирање а тоа има влијание врз просторното организирање на индустриските објекти.

Во тој постприватизационен период се јавува проблемот на недоволни инвестиции за модернизација на опрема и унапредување на технологијата.

8.3. Период - ДИСПЕРЗИЈА

Отпочнувањето на формирање на нови зони за технолошки развој во последната декада. Се лоцираат во помалите урбани подрачја и се подобрува нивото на просторна разместеност на индустриските капацитети. Внесување на еколошки стандарди за квалитетна средина. Нови Активни Зони.

9. МОЖНОСТ ЗА ПРЕНАМЕНА НА ИНДУСТРИСКИТЕ ОБЈЕКТИ ВО СКОПЈЕ И НИВНАТА МЕСТОПОЛОЖБА ВО УРБАНАТА СРЕДИНА

Во изминатите 10 години Скопје доживува градежна бура, масовно почнува да се гради на сите локации кој не биле искористени во минатите години па и оние кој биле предвидени или наменети за нешто друго.

Сведоци сме како секое градско парче земја кое не изградено за многу краток рок се претвора во "нов објект" на сметка на профит а со тоа се минимализираат хуманите услови за живот во една средина.

Голем број индустриски објекти кој се наоѓаат во градската средина, некој дури и во центарот на градот можат истите да бидат пренаменети,обновени и ревитализирани како нови простори со комплетно нова намена и тоа за: домување, трговска намена, административно деловна, мултифункционални, културни уметнички во зависност од големината и капацитетите и можностите што ги нудиат.

Индустриските објекти кој се наоѓаат на подрачјето на Скопје се буквално заробени во урбаната средина и развитокот на градот, можеме тоа и самите да го приметиме почнувајќи од западниот дел па се долж до протегаето на градот на исток.

Скопје како водечки индустриски град во Македонија има огромни капацитети за примена на Светските и Европските практики кој во изминатите 10 години се почесто се применуваат.

Со самиот процес на транзиција, приватизација и падот на индустриските производствени капацитети во 90-тите години треба да се размислува за овие простори внимателно и да се крене на повисоко ниво следејќи ги современите општества како се справуваат со објектите и просторите од ваков тип.

**Brownfield* локации во Скопје кој би можеле да прераснат во светски примери од пренамената на индустриските објекти.

- Фабрика Алумина Скопје -(населба Тафталице,бул.Теодосиј Гологанов).
- Фабрика Треска Сопје -(населба Капиштец-бул.Теодосиј Гологанов).
- Тутунски Комбинат Скопје-(населба Центар-бул.Крушевска Република)
- Фабрика за Автобуси ФАС 11 Октомври-(населба Керамидница)
- Стаклара Скопје-(населба Пинтија,бул.Борис Трајковски).
- Железара Скопје -(населба Железара,бул.16та Македонска Бригада).
- Хемиска Индустија ОХИС-(населба Пинтија,бул.Борис Трајковски).
- Фабрика Купром Скопје-(населба Хром,бул.Васил Чакаларов).

Ова е само дел од големите капацитети кој порано представувале синоним на едно време, индустриско време во кое според самите вакви објекти се формирало и опкружувањето и начинот на живот.

Постојат и многу други помали локации од ваков тип кој не се повеќе во употреба некој повеќе не постојат или пак се проголтани од градежната експанзија .

Примери од ваков тип се:

*Фабрика за Сапун и Козметички производи - Цветан Димов - (населба Кисела Вода), по нејзино рушење е заменета со нов станбен комплекс.

*Фабрика за Сапун и Козметички производи -Цветан Димов - (населба Кисела Вода).

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Сл. Фабрика за Сапун и Козметички производи - Цветан Димов

*Фабрика позната како Пластика Скопје - (населба Тафталице, бул.Теодосиј Гологанов, наспроти Алумина Скопје), исто така и овој објект е срушен и на негово место е изграден станбено деловен комплекс кој е во приватна сопственост.

Прашањето за пренамена на ваквите Индустриски капацитети и нивниот потенцијал на прв поглед е неизводливо или пак тие локации се веќе на приватни сопственици со што се ограничува нивното управување од страна на Градот,но постојат голем број примери во светот и европа каде преку Јавно - Приватно партнерство овие објекти повторно добиваат своја улога во градовите и имаат голема улога во подобрувањето на условите за живот во оние делови од градот каде припаѓаат.

10. ПРИМЕРИ НА ПРЕНАМЕНЕТИ ОБЈЕКТИ ВО МАКЕДОНИЈА

Како конкретен пример можеме да го посочиме комплексот на Тутунскиот Комбинат Скопје,во неговиот круг и поточно во една од ламелите е сместена компанијата SEAVUS.

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Оваа зграда била во сопственост на Тутунскиот Комбинат и за потребите на истиот, но истата долги години не била во функција поради намалените капацитети на комбинатот.

Со промената на сопственоста, компанијата реализира проект за адаптација и пренамена на постојан објект за сопствените потреби.

Оваа компанија главно занимање и е ИТ-секторот, мрежи, програмирање и програмски јазици, тренинзи, системи и слично, и според тоа објектот кој го откупила од комбинатот комплетно е пренаменет како административно - деловен објект за ваков вид на работење и истиот можеме да забележиме дека е во функција повеќе од 8 години.

***Изглед на пренаменет објект: Административно - деловен центар – SEAVUS**

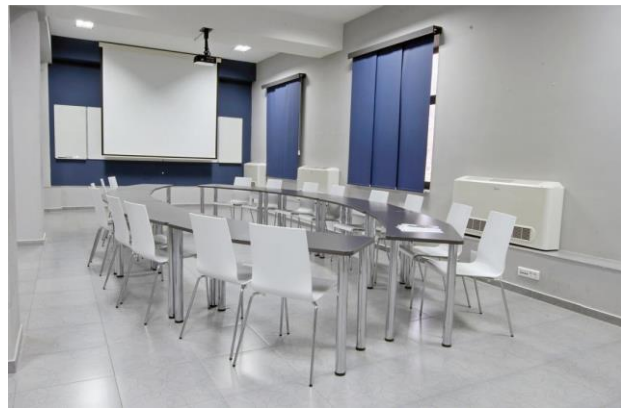

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

***Внатрешен изглед на пренаменетите простории SEAVUS Traingng Center.**

11. ЗАКЛУЧОК

Преку горенаведените примери видовме дека во Европа па и во Светот овој начин за пренамена на индустриските објекти, кој некогаш имале една функција и намена но поради индустриските падови, војните, политичките кризи, брзиот развој на градот и масовното градење, можеме да констатираме дека ваквите проекти се функционални и се од корист за севкупното население и се од голем допринос за квалитетно живеење во една средина.

Трошоците и чинењето на еден ваков тип на објект се драстично пониски, од причина што појдовно овие објекти веќе постојат и со тоа се прескокнува фазата на изградба на инфраструктура и фазата за изведба.

Инвеститорите се почесто треба да размислуваат во оваа насока за реализација и пренамена на веќе постоечките капацитети и ресурси и можностите што тие ги нудат. Со ваквите зафати овие објекти повеќе нема да го нагредуваат изгледот на градот и да имаат штетно влијание за околината, а со тоа ќе се намали трошокот за изградба на нови објекти и со самата реконструкција и пренамена на објектот инвеститорите се во позитивна насока.

12. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Natalija_Ostojic_Industrijski_objekti-London.
- [2] <http://www.bgnekretnine.net/blog/brownfield-lokacije-u-srbiji>.
- [3] <https://www.porta3.mk/transformacija-na-industriski-prostori/> Автор: Mirce Kokalevski
- [4] <http://marh.mk> за-пропаднатите-индустриски-објекти/ Автор: Filip Koneski
- [5] https://www.researchgate.net/figure/The-A-B-C-Model_fig1_45455383.
- [6] Savremene metode sanacija tla u urbane sredine-Iva Hrelja.
- [7] Univerzitet Novi Sad-Jelena Milojkovic-Idejno resenje adaptacije napu[tenog objekat za potrebe drustvenog centra.
- [8] Modeli upravljanja procesima obnove i razvoja povijesnih gradova-Dr-Irena Dzokic.
- [9] Prenamjena neskoristenih nekretnina:Medzunarodna iskustva i nove ideje za obnovu gospodarstva u urbanim sredinama-Dr-Irena Dzokic,vukovar 2013.
- [10] <http://www.sedc.mk/sedc-team-building-in-ohrid-2-2-2/pic>.
- [11] Google Street View(Skopje Location)
- [12] <http://www.tschumi.com/projects/20/>
- [13] <https://worldarchitecture.org/architecture-projects/pgv/factory-798-building-page.html>
- [14] https://en.wikipedia.org/wiki/Gasometer,_Vienna
- [15] <http://www.fcp.at/en/projects/underground-garage-gasometer-c>
- [16] <http://www.msaudcolumbia.org/summer/?p=3046>.

LIGHT NON-POLLUTING INDUSTRY – CITY INDUSTRY

Vangjel Dunovski

Professor; Square Macedonia, City Gallery, Republic of North Macedonia

vduni@mt.net.mk

Abstract

Each industry which does not involve large capitalisation or heavy machinery is considered as a light industry. The light industry usually requires smaller capital investment than the heavy industry, and it is rather consumer-oriented than business-oriented.

The light industry facilities usually have lower impact on the environment than the heavy industry ones, while the laws for industrial zones would possibly allow issuing permits to light industry facilities near residential areas. It involves production of consumer-packaged goods.

The value of the manufactured goods is relatively small and they are easy to transport. One economic definition states that light industry is a “manufacturing activity that uses moderate amounts of partially processed materials to produce items of relatively high value per unit weight” for the consumers. Examples of light industry include: manufacturing clothes, shoes, furniture, consumer electronics and home appliances. Opposite to that, shipbuilding would be an example of heavy industry. Although it is called light industry, it is not easy at all. People working in this industry are required to have a broad set of skills. However, people with such skills are close to reaching the retirement age.

Keywords: *Industrial zones, light industry, residential areas, goods*

ЛЕСНА НЕЗАГАДУВАЧКА ИНДУСТРИЈА – ИНДУСТРИЈА ВО ГРАД

Ванѓел Дуновски

Професор; Плоштад Македонија, City Gallery; Р.Северна Македонија

vduni@mt.net.mk

Апстракт

Секоја индустрија што не бара голема капитализација или тешка машинерија, се смета за лесна индустрија. Лесната индустрија обично бара помала инвестиција на капитал од тешката индустрија и е повеќе ориентирана кон потрошувачот отколку на деловно план. Објектите на лесната индустрија обично имаат помало влијание врз животната средина од оние поврзани со тешката индустрија, а законите за индустриски зони поверојатно ќе издадат дозволи за објекти на лесна индустрија во близина на станбени области. Тоа е производство на мали потрошувачки производи.

Вредноста на произведената стока е релативно мала и тие се лесни за транспорт. Една економска дефиниција наведува дека лесната индустрија е „производствена активност која користи умерени количини на делумно обработени материјали за производство на предмети со релативно висока вредност по единица тежина“, за потрошувачите. Како примери за лесна индустрија се споменуваат: производство на облека, чевли, мебел, електронска потрошувачка и домашни уреди. Спротивно на тоа, градењето бродови би спаѓало во тешка индустрија. Иако се нарекува лесна индустрија, таа воопшто не е лесна. На луѓето кои работат во таа индустрија им требаат многу вештини. Но, луѓето со такви вештини се повеќе се приближуваат до возраста за пензионирање.

Клучни зборови: *Индустриски зони, лесна индустрија, станбени области, производи*

1. BOBED

Лесната индустрија бара помалку суровини, простор и моќ. Додека лесната индустрија обично предизвикува мало загадување, особено во споредба со тешката индустрија, некои тврдат дека лесната индустрија може да предизвика значително загадување или ризик од загадување. На пример, производството на електроника, која е лесна индустрија, може да создаде потенцијално штетно ниво на олово или хемиски отпад во почвата без соодветно ракување со производи за лемење и отпад (како што се средства за чистење и одмастување кои се користат во производството).

Гранки на лесната индустрија се:

1. Прехрамбена индустрија
2. Текстилна индустрија
3. Тутунска индустрија
4. За кожа, гума, обувки
5. За градежни материјали
6. Дрвна индустрија

Од нив, се добиваат производи за општа употреба:

- Храна и прехранбени продукти – производи за јадење
- Продукти за убавина и лична нега
- Домашен текстил

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- Средства за Производи за градинарство и забава
- Производи за бебиња
- Апарати за домаќинство
- Продукти за рекламирање и пакување
- Часовници и очила
- чистење и складирање

Сл.1 Лесна незагадувачка индустрија - Индустрија во град

Текстилна индустрија

Текстилната индустрија е мошне значајна индустриска гранка кај нас, воедно и една од најстарите индустрии во светот. Истата најрано се појавила и на територијата на Велика Британија. Текстилната индустрија првенствено се занимава со преработка на влакнести суровини и изработка на предиво, ткаенини, плетени производи и друго, и добивање на нивни производи. Суровината што ја користи може да биде од природно или од вештачко потекло, користејќи ги производите добиени со помош на хемиската индустрија.

Индустрија за преработка на дрво и производство на хартија

Индустријата за преработка на дрво и производство на хартија го опфаќа производството на: шперплочи, мебел, и бичено дрво. Развиена е во Берово, Дебар, Крива Паланка, Скопје, Струмица, Кавадарци, Куманово и др. Производството на хартија е лоцирано во Кочани и во Скопје.

Прехрамбена индустрија

Прехрамбена индустрија е гранка на индустријата која се занимава со преработка на храна за потребите на народот. Најразвиена е во богатите подрачја, како и во големите потрошувачки средини. Нејзина главна задача е подмирување на прехранбените потреби на потрошувачите.

Индустрија за преработка на кожи, гуми и обувки

Индустријата за преработка на кожи, гуми и обувки го опфаќа производството на обувки и облека од кожа. Денес оваа индустрија е претставена со повеќе приватни фабрики како што се во Велес, Битола, Прилеп, Скопје, Охрид, Штип и во други места.

2. ПРОСТОР ЗА ПОЧИСТА, ПОЗЕЛЕНА, ПОТИВКА ИНДУСТРИЈА

Додека процесот на развојот на нашите градови веќе некое време се обидува да вклучи не-станбени компоненти, индустриските простори обично недостасуваат од мешавината (не се вклучени во урбаниот план), бидејќи останува стигмата дека индустријата е со мала вредност, валкана и бучна. Како и да е, новите иновации околу материјалите, како што се технологијата против бучава и чиста емисија, го менуваат ова и расте свеста за економската вредност што може да ја искористи индустријата. Индустријата во современиот град, може да биде чиста, зелена и суштинска за поддршка на работата на градовите, кои се наши домови, но и работни места. Исто така, расте и прифаќањето и подготвеноста, особено од помладата популација, која одлучува да остане во нашите градови, да живее заедно со нештата што го прават градот она што е - функционален, жив, интерактивен простор. Неуспехот да се приближи индустријата до пазарите (работна сила, синцири на снабдување и клиенти) може да доведе до негативни влијанија, како што се влијанијата на сообраќајниот метеж и продуктивноста.

Во поголемите земји, особено во Америка, во урбанскиот развој, покрај станбените, односно зоните на домување, се интегрира и простор за развој на лесната индустрија, се прави мешавина на зона за домување со индустриска зона. Тоа е изводливо и примамливо. Нешто што е тренд во САД и Велика Британија, и што засега дава многу поволни резултати според нивните експерти (особено на економски план).

Новата типологија, мешање на зоните за домување и индустриски зони, е нешто за што е време да размислат властите во повеќе земји, особено локалните власти во градовите кои се на раб на „изумирање“ поради високата стапка на одселување и барање на подобар живот, односно подобар животен стандард. Овој нов тренд ги доближува домовите со работните места и ги привлекува луѓето.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Во денешно време, најактуелно ни е загадувањето на животната средина, особено аерозагадувањето, бидејќи штетно се одразува врз здравјето на луѓето. За главни виновници на ова загадување, покрај неадекватните планови за изградба и проширување на градските средини, се сметаат токму индустријата и индустриските објекти, особено како тие раководат, се справуваат и го отстрануваат нивниот отпад и секако, емисијата на штетни материи во средината. Свесни сме за многу граѓански иницијативи, со една цел, да се заштити животната средина и здравјето на секој поединец. Токму поради ова, индустријата треба да се осврне кон загадувачки материјали, суровини. Технологијата е во голем замав, такашто денес е лесно да се обезбедат индустриските објекти со разни апарати со кои ќе го спречат загадувањето и ќе ја заштитат средината. Токму лесната индустрија е таа која најубаво се вклопува во оваа категорија, односно е таа која нејлесно може да се интегрира во урбаните средини. Самата нејзина дефиниција, кажува дека се работи за индустрија која и инаку не е штетна, споредено со тешката индустрија, во секоја смисла. На таргет, односно целта е што повеќе оваа индустрија да се развива и да се „донесе и интегрира“ во градовите, да се доближи до граѓаните, што отвара многу можности.

Први, на оваа листа би биле:

- Месари
- Производство на чоколадо и слатки
- Производство на колачиња, крекери и тестенини
- Пивари
- Винарии

Крајно време е нашите градови да размислат за покреативни начини за интеграција на домовите и работните места за поддршка на локалниот и националниот раст. Коегзистирањето на индустриските простори (зборуваме за лесна индустрија) со просторот за домување може да биде добар начин да се обезбедат повеќе домови, да се создадат и обезбедат многу работни места, а исто така да се задржат индустриската активност и иновациите во нашите градови.

3. НОВА, ИНТЕГРИРАНА ТИПОЛОГИЈА

Но, со зголемената побарувачка да се изградат повеќе домови и работни места, заедно со малку слободно земјиште за нивно градење, треба да се развијат нови начини што ќе обезбедат нашите градови да растат. На крајот на краиштата, ова значи зближување на домовите и работните места преку создавање нови, интересни простори кадешто луѓето можат да живеат и да работат заедно едни со други. Ова може да се постигне со нови, интегрирани типологии - интегрирани во смисла на повеќенаменска употреба (и за живеење и за работа) во рамките на една зграда, индивидуални простори и населби.

Новата типологија што меша станбени и индустриски простори, би можела многу да им помогне на напуштените градови. Локалните власти, може да си го заштитат индустриското земјиште, да обезбедат решение за побрз развој на нивниот град и да си го вратат одселениот народ.

Овој новозамислен вид урбанистички развој има визија за „добар раст“ за нашите градови. предизвика поттик во интересот за создавање станбени и лесни индустриски населби. За да се релизира ова, треба многу добро планирање, може и промена на некои регулативи, но користи, во овој случај, е поголема од ризикот. Отстранувањето на бариерите за подобра употреба на неискористено земјиште ќе биде клучно во оваа политика мешање на поголеми станбени и индустриски намени поволно.

Еве, некои предности од интегрирање на лесната, незагадувачка индустрија со просторот за домување:

3.1. ЕСЕНЦИЈАЛЕН ЗА ГРАДСКО ЖИВЕЕЊЕ

Индустријата поддржува работни места за низа занимања и луѓе со различно потекло. Треба да се вратиме на нашето неодамнешно минато и да запомниме дека индустријата е составен дел од функционирањето и животот на градот. Обезбедува низа можности за вработување за луѓе со голем број на вештини. Животот во градот се повеќе се поврзува со „набавка“ и „услуги по барање“ и со тоа што се ќе биде заедно, на едно место, трансакциите помеѓу индустријата и жителите, нивните клиенти и нивните вработени ќе стане непречено со зголемените придобивки.

3.2. ИСКОРИСТУВАЊЕ НА КРЕАТИВНОСТА И ИНОВАТИВНОСТА

Нашите градови треба да ја искористат креативноста и иновативноста на луѓето што живеат во нив; ни треба индустриска активност во сите модерни форми за да го постигнеме тоа. Изработката на производи на локацијата каде што се користат, останува привлечна за модерните производствени бизниси - сакаат да ги видат своите производи во употреба од прва рака. Ова, пак, ја стимулира иновацијата, процес од суштинско значење за деловниот и економскиот успех. Индустриските активности се разновидни и има многу можности да се создадат нови идеи преку работење низ различни сектори.

3.3 НУДИ ПОТЕНЦИЈАЛ

На крајот на краиштата, мешањето на станбените објекти и фабриките за лесна индустрија отвара значајни можности и тоа е нешто што властите би можеле да започнат да го гледаат со интерес. Отварањето на нови работни места, привлекува многу луѓе, со најразлични вештини, кои понатаму доколку имаат добри услови, ќе бараат да си обезбедат

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

и постојани места на живеење. Погледнувајќи пошироко, постои потенцијал за оваа нова мешавина во многу области кои треба да изработат градски план во соработка со локалните власти.

4. ЗАКЛУЧОК

Водени од нови места за вработување, ќе се поттикне изградбата на згради со многу домови, над нови лесни индустриски единици, ќе се преобрази недоволно искористениот градски локалитет, во енергична и добро поврзана заедница. Треба да се работи на стратешки проекти за развој на индустриско земјиште во урбаните средини, создавајќи нова заедница.

Сите овие предности, ја прават привлечна оваа нова типологија на мешање на индустријата и урбаната средина. Донесувањето на лесната индустрија во просторот за домување е од голема значајност и олеснителна околност на повеќе нивоа и повеќе сектори. Ќе го намали метежот, ќе ја примами младата популација назад во своите родни места, ќе и помогне на економијата, ќе се заинтересираат луѓето за најразлични вештини од областа на лесната индустрија. Ќе се развие лесната индустрија, при што истата нема да доведе до зголемување на загадувањето на животната средина. Сето ова вреди да се развие и да се примени секаде каде што е можно и потребно. Воведување на оваа новост, носи многу предизвици и многу потенцијал. Во секој случај, вреди да се направи напор да се обидеме овој нов тренд да биде успешен и да вроди плод.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

5. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

[1] Greg Openshaw; Jon Howells. AECOM. Internet Access at: <https://aecom.com/without-limits/article/why-mixing-residential-and-light-industrial-is-good-for-our-cities/> Last time accessed: 23.04.2020

[2] Definitions. Light industry. Web access: <https://www.definitions.net/definition/light+industry> Last time accessed: 23.04.2020

[3] USLegal. Light Industry Law and Legal Definition. Web access: <https://definitions.uslegal.com/l/light-industry/>. Last time accessed: 23.04.2020

[4] European Environment Agency. Industrial pollution in Europe. Web access: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/industrial-pollution-in-europe-3/assessment>. Last time accessed: 23.04.2020

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

HEURISTIC STRATEGY FOR THE STUDY OF GEOMETRIC PROBABILITY AT FACULTIES OF NATURAL SCIENCES, MATHEMATICS AND TECHNOLOGY

Stefan Mirchevski

'Ss. Cyril and Methodius' University, Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Skopje,

R. North Macedonia

Email: stefan_mircevski@outlook.com

Abstract

The heuristic strategy is a teaching strategy for studying, above all, mathematical content in primary and secondary education. In this paper generalization of the strategy for studying selected parts of probability theory in higher education will be made. Most of the strategy will be illustrated with conveniently and carefully selected examples, with the help of which the need for mathematical foreknowledge for direct and successful use of the strategy in the study of the geometric probability part is perceived. On the other hand, in this paper the strategy of already existing examples of geometric probability as a discussion will be implemented. This means that in each example we will use the steps of the general algorithm, in order to simplify and analyze the set problem. At the end of the paper a summary of conclusions obtained from (in)sufficient possession of mathematical skills of students correlated with the theory of probability will be made, i.e. three types of conclusions regarding the opportunities and disadvantages for students and professors will be presented.

Keywords: *Heuristic strategy; Fundamentals of mathematical analysis; Measure theory; Geometric probability.*

1. Introduction

The motivation for exploring geometric probability and heuristic strategy is based on the author's frequent encounters with the way, technique and approach to solving these problems by other students studying probability theory. Of particular importance are the omissions that occur during the solution or during the initial setting of the problem. The basic idea of extending the heuristic strategy within higher education is derived from Малчески, Р. (2020), [3]; Малчески, Р., Малческа, Ц., & Малческа, Ф. (2019), [4] and Lucas, J. F. (1975), [13]. It presents some basic principles and rules for organizing mathematics teaching through several strategies, including the so-called *heuristic strategy*. The basis of this strategy is, above all, the involvement of students through the material with an *independent approach*. This implies complete or partial independent mastering of the new teaching unit by the student, as a consequence of previously acquired knowledge that is correlated with the new one, during the class, but can also in conditions of home mastering of the material. Specifically, by asking a few essential questions that enable coordination and reference of previous knowledge to master the new knowledge. This paper will provide a generalization of the strategy for studying the *geometric probability* of students from the faculties of natural sciences, mathematics and technology, in terms of a strategic plan for approaching the problems, dividing into smaller sub problems and answering some essential coordination questions. At the beginning we will construct a potential algorithm, through which the principle of operation of the strategy by constantly referring to the necessary prior knowledge for studying mathematical contents will be perceived. The general conclusions will be divided into *two main parts*: problems with prior knowledge of elementary (high school) mathematics and problems with prior knowledge of mathematical analysis. All conclusions will be drawn on conveniently selected

examples that will illustrate the steps for self-study of geometric probability, with special reference to the study of geometric probability in conditions when the material is not taught at the faculties.

2. General steps for structuring the heuristic strategy

With the theoretical research devoted to teaching strategies, researchers have come up with several essential questions that arise in the student's learning process. Furthermore, we single out only the most important of them, which, among other things, are valid in the study of geometric probability.

1. What is given and what is required in the set problem?
2. What do we need to know to solve the set problem?
3. Do we need to introduce an auxiliary element in the problem?
4. What result did we get?
5. Is the obtained result logical and satisfies the conditions in the problem?
6. Are we concluding correctly?

Remark. During the process of solving the problem, more questions may be asked or the problem may be divided into smaller sub problems that correspond to its nature. The answers to each of the above questions allow the student to generalize, perceive and analyze the concepts and theorems that are necessary to solve the problem.

In addition, we will construct a general algorithm that can describe the heuristic strategy for mastering mathematical content during independent learning of the material, by subsequent

asking questions by the professor during the class, but also during fully independent learning of the student.

ALGORITHM 1 (Heuristic strategy).

Step 1. Set the problem by separating the known and the unknown in it. (*Question: What is given and what should be found in the problem?*)

Step 2. Classification of the problem in the appropriate category, perception and use of mathematical skills and information to solve the problem. (*Question: What do we need to know to solve the problem?*)

Step 3. Using techniques, methods and algorithms in the problem solving process. (*Question: Should we introduce an additional/auxiliary element?*)

Step 4. Processing the final result, checking the conditions of the problem and its logical validity. (*Question: What result did we get, is it logical and does it satisfy the conditions of the problem?*)

Step 5. Final conclusion from the obtained result and correct interpretation of it. (*Question: Are we concluding correctly?*)

This algorithm is useful in learning new material in each subject.

3. Heuristic strategy for the study of geometric probability – formal definitions

The probability theory is a complexity branch of mathematics. In principle, it is built on the theory of measure. Probability space, as a special case of space with measure, can be defined as follows:

Definition 1. (Младеновић, П. (2005), [5]) The function $P: \mathcal{A} \rightarrow \mathbb{R}$ is called *probability* (probability measure) of the measurable space (Ω, \mathcal{A}) , if it meets the following three conditions:

(i) $P(\Omega) = 1$.

(ii) $P(A) \geq 0$, for every event $A \in \mathcal{A}$.

(iii) If A_1, A_2, \dots are events from \mathcal{A} , such that for different i and j it holds that $A_i \cap A_j = \emptyset$, then the equality applies:

$$P\left(\bigcup_{n=1}^{\infty} A_n\right) = \sum_{n=1}^{\infty} P(A_n).$$

We say that the ordered triplet (Ω, \mathcal{A}, P) is a *probability space* or *probability model*, where is denoted by Ω the space of elementary events, and denoted by \mathcal{A} the σ -algebra of subsets of Ω .

In the further reasoning we will assume that the space Ω is infinite uncountable that allows geometric interpretation, with the corresponding figure we denote by Ω having a finite measure $m(\Omega)$. On the other hand, random events, by definition, are all subsets of Ω which due to the finite measure of Ω , also have a finite measure. We will denote by $m(A)$ a finite probability measure of an event A . Hence the definition of geometric probability (Бакева, В. (2016), [1]).

Definition 2. The *geometric probability* of a random event A is determined using the classical definition of probability, as follows:

$$P(A) = \frac{m(A)}{m(\Omega)}.$$

4. Heuristic strategy for the study of geometric probability – discussion through examples

In the process of learning geometric probability, prior knowledge is required, above all, from mathematical analysis and basic knowledge of probability theory - random events and the classical definition of probability. The main conclusions through a discussion with examples that correctly and appropriately describe the heuristic strategy in self-study among students will be presented. The following two examples are problems from Стојковска, И. (2013), [7], where their solutions can be found. In this paper we will divide these problems into smaller subproblems and apply Algorithm 1 to solve the problems gradually, referring to all the references from which the necessary definitions, formulas and theorems can be used.

4.1. Problems that require prior knowledge of elementary (high school) mathematics

We will consider the following example:

Example 1. Point N is randomly thrown on segment $\overline{AB} = 12\text{cm}$. Find the probability that the area of the square with side \overline{AN} is between 36cm^2 and 81cm^2 .

Solution. We will solve the problem with the help of the steps from Algorithm 1.

Step 1. It is clear that only the data for the length of the segment \overline{AB} are given, and we need to find the probability of the event A - ‘the area of the square with side \overline{AN} is between 36cm^2 and 81cm^2 ’.

Step 2. Foreknowledge from high school mathematics - planimetry (area of a square with a given side $x = \overline{AN}$) and the basic formula for calculating the probability of an event using geometric probability are required. In this step the student should refer to the formulas from high school mathematics, which without exception can be found in Целакоски, Н., Бакева, В., Миладиновиќ, Б., & Стефановски, Ј. (2014), [9].

Step 3. Furthermore, it is necessary to introduce an additional notation that will describe the space of elementary events, as well as a more precise mathematical form of the event A . For the space of elementary events we have:

$$\Omega = \{x \mid 0 \leq x \leq 12\},$$

while the following form corresponds to the event A :

$$A = \{x \mid 0 \leq x \leq 12, 36 \leq x^2 \leq 81\} = \{x \mid 6 \leq x \leq 9\}.$$

Moreover, since this is a real line problem, we will probably use the interval length, and finally:

$$P(A) = \frac{m(A)}{m(\Omega)} = \frac{9-6}{12-0} = \frac{1}{4} = 0,25.$$

Step 4. The result obtained is a consequence of using the formula for geometric probability, where it is logical (located within the probability limits $0 \leq P(A) \leq 1$) and corresponds to the conditions of the problem.

Step 5. So, in case of random throwing of a point N on a segment with the given properties, for the event A there is not a high probability for its realization. \square

In this section we will illustrate another example in which, in addition to the necessary prior knowledge of high school mathematics, students need a greater perception of the text of the problem to properly sketch it.

Example 2. The points A , B and C are randomly thrown on a circle of radius R . Find the probability that the triangle $\triangle ABC$ is acute.

Solution. Again by applying Algorithm 1, we come up with the following conclusions:

Step 1. It is known that three points are randomly thrown on the circle, and it is required to determine the probability of the event B - ‘the resulting triangle $\triangle ABC$ is acute’.

Step 2. This problem also requires prior knowledge of geometry, i.e. definition and properties of an acute triangle and properties of central angles in a circle. Here the student should use, for example, the textbook Целакоски, Н., Бакева, В., Миладиновиќ, Б., & Стефановски, Ј. (2010), [8], by recalling the formal definitions and properties for further analysis of the problem.

Step 3. For the purposes of the problem, we introduce the symbols x , y and z for the central angles formed by the vertices A , B and C , respectively, and draw the triangle as in the figure below.

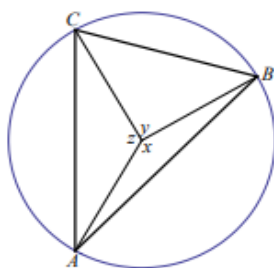

Figure 1. $\triangle ABC$ and the central angles, [7].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Also, the space of elementary events can be described by the set

$$\Omega = \{(x, y, z) \mid 0 \leq x, y, z \leq 2\pi, x + y + z = 2\pi\},$$

and the event B as $B = \{(x, y, z) \mid 0 \leq x, y, z \leq \pi, x + y + z = 2\pi\}$,

i.e. the event is realized only when all the central angles are less than π . The corresponding sketches are given in the following picture:

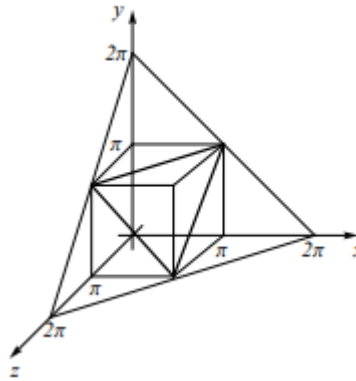

Figure 2. Sketch of the space Ω and the event B , [7].

Furthermore, it remains to calculate the probability measures

$$m(\Omega) = \frac{(2\pi\sqrt{2})^2 \sqrt{3}}{4} = 2\pi^2 \sqrt{3}, \quad m(A) = \frac{(\pi\sqrt{2})^2 \sqrt{3}}{4} = \frac{\pi^2 \sqrt{3}}{2}.$$

The required probability is $P(B) = \frac{m(A)}{m(\Omega)} = \frac{1}{4} = 0,25$.

Step 4 and Step 5. After using the necessary formulas and conditions, as well as the definition of geometric probability, it follows that the result obtained is a logical consequence of the text of the problem and the conditions in it. \square

4.2. Problems that require prior knowledge of mathematical analysis

This part of the paper is dedicated to problems of geometric probability, the solution of which requires prior knowledge of the fundamentals of mathematical analysis, but also of an advanced level of analysis - theory of measure. They are generally taught at the faculties of natural sciences and mathematics, but a good part of them are also taught at the faculties of technology. The solution of following example can be found in Хаџи-Велкова Санаева, К., Атанасова, С., & Бучковска, А. (2016), [6]. Now we will implement the heuristic strategy in these types of problems.

Example 3. Real numbers a and b are chosen randomly, so that $|a| \leq 1$ and $|b| \leq 4$ are filled in and the quadratic equation $x^2 + 2ax + b = 0$ is formed.

- a) What is the probability that the roots of the obtained equation are real?
- b) What is the probability that the roots of the obtained equation are real and positive?

Solution. In parallel we will consider the steps from Algorithm 1 applied in this problem for both subproblems.

<i>Subproblem a)</i>	<i>Subproblem b)</i>
<p>Step 1. Given: real numbers a and b with the property as in the problem. Required: probability of the event C - ‘the roots of the given equation are real’.</p>	<p>Step 1. Given: real numbers a and b with the property as in the problem. Required: probability of the event D - ‘the roots of the given equation are real and positive’.</p>
<p>Joint Step 2. Foreknowledge of high school mathematics - quadratic equations and Viet formulas, which can be found in Целакоски, Н., Бакева, В., Миладиновиќ, Б., & Стефановски, Ј. (2014), [9]; foreknowledge from mathematical analysis - Newton-Leibniz formula for calculating a definite integral, for which the student is referred to Шекутковски, Н. (2008), [10].</p>	
<p>Joint Step 3. Description of the space of elementary events:</p> $\Omega = \{(a,b) \mid a \leq 1, b \leq 4\}$ $m(\Omega) = 2 \cdot 8 = 16$	
<p>Step 3. The roots of the equation are real if $D = 4a^2 - 4b \geq 0$.</p> <p>The event C can be described as:</p> $C = \{(a,b) \mid a \leq 1, b \leq 4, 4a^2 - 4b \geq 0\} = \{(a,b) \mid a \leq 1, b \leq 4, b \leq a^2\}.$ <p>The probability measure is</p> $m(C) = 2 \int_0^1 a^2 da + 4 \cdot 2 = \frac{26}{3}.$	<p>Step 3. To determine for which a and b the roots of the equation are positive, we will use the Viet formulas: $\begin{cases} x + y = -2a \\ xy = b \end{cases}$. From the first equation in the system, it follows $a < 0$, and from the second, it follows that $b > 0$.</p> <p>The event D can be described as:</p> $D = \{(a,b) \mid a \leq 1, b \leq 4, b \leq a^2, a < 0, b > 0\} = \{(a,b) \mid -1 \leq a < 0, 0 < b \leq 4, b \leq a^2\}.$ <p>The probability measure is</p>

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

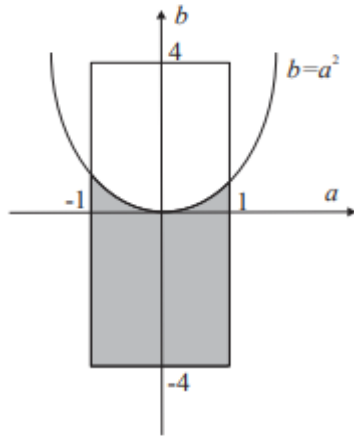

Figure 3. Event C (the shaded part), [6].

The required probability is:

$$P(C) = \frac{m(C)}{m(\Omega)} = \frac{26/3}{16} = \frac{13}{24}.$$

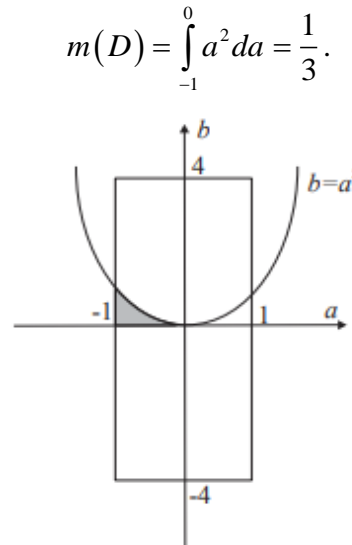

Figure 4. Event D (the shaded part), [6].

The required probability is:

$$P(D) = \frac{m(D)}{m(\Omega)} = \frac{1/3}{16} = \frac{1}{48}.$$

Joint Step 4 and Step 5. The obtained results are logical and appropriate to the conditions in the problem.

□

How to apply the steps of the heuristic strategy with which students can help themselves in solving a problem of geometric probability and successfully apply the knowledge gained from the theory of measure? The following example is a direct consequence of a well-known result in the theory of measure and therefore there may appear difficulties in solving it if the need for theoretical knowledge is not perceived, and then if problem is not divided into subproblems and if the tools which should be used in the process of solving are not defined.

Example 4. What is the probability that a randomly selected real number in a segment $[0,1]$ is a rational number?

Solution.

Step 1. In this problem it seems that there is no essential information that should be categorized as known, except that it is about segment $[0,1]$. But let us recall the following result from the theory of measure:

Theorem 1. (Ивановски, Н. (1997), [2]) *If the set E is countable, then $m(E) = 0$.*

With this theorem we have already answered some of the following requirements in the steps of the algorithm. We will convince ourselves with the results of Step 3. Clearly, what is required is the probability of the event E - ‘the selected real number of the segment $[0,1]$ is rational’.

Step 2. As we have seen above, prior knowledge of measure theory is required, i.e. properties of measurable sets. Before moving on to the actual use of geometric probability, it is necessary for the student to repeat or learn the auxiliary claims without which the problem would be solved in an even more difficult way.

Step 3. We will define the sets Ω and E more precisely. For the space of elementary events Ω applies:

$$\Omega = \{x \in \mathbb{R} \mid 0 \leq x \leq 1\}.$$

To calculate the measure of Ω , we will use another known result of the measure.

Theorem 2. (Ивановски, Н. (1997), [2]) *The external measure of the interval coincides with its length.*

Additionally, it follows that

$$m(\Omega) = 1 - 0 = 1.$$

On the other hand, the set E has the shape

$$E = \{x \in \mathbb{Q} \mid 0 \leq x \leq 1\},$$

which means that $m(E) = 0$, because the set E is countable, so from Theorem 1, follows that the measure of the set is zero.

Finally, the required probability is $P(E) = \frac{m(E)}{m(\Omega)} = 0$.

Step 4 and Step 5. Obtained result is a consequence of the two theorems from the theory of measure, from which after applying the formula for geometric probability, we get that the probability of the event is 0. The fact that countability is of great importance during reasoning is not excluded. In fact, it should make the student think in terms of measure, how he would solve the problem easier and faster. □

5. Conclusion

The heuristic strategy applied in the study of geometric probability in students definitely leads us to many conclusions and considerations (Abonyi, O. S., & Umeh, V. O. (2014), [11]). The general conclusions in this paper will be classified into three categories:

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- **Opportunities for the students**

- Each student has the opportunity to be involved as an individual in solving the set problem, outside the formal lectures at the faculties.
- Each student has the opportunity to analyze the set/perceived subproblems of the given problem, to generalize, to analyze, to evaluate and to reason logically.
- Each student has the opportunity, by the way, to repeat or learn the parts of mathematics that are correlated with probability, because they are necessary in solving the problem.
- Each student has the opportunity to check the decision procedure and to make sure that the result obtained is correct and logical, completely independently, or at the initiative of the professor.
- Each student has the opportunity to use the research strategy at the same time, in order to facilitate the analysis of the set problem and draw effective conclusions. You can read more about the research strategy in Galán, J. G. (2018), [12].

- **Disadvantages for the students**

- Each student who does not have sufficient knowledge of elementary mathematics and mathematical analysis, can not fully apply this strategy for learning geometric probability.
- Each student who has not devoted enough time in theoretical preparation of the material, can not use the strategy completely, because in each of the set subproblems he should directly use the theorems or definitions, as in Example 4.
- Each student who does not have a high level of self-discipline, commitment and inspiration for independent work, can not use the strategy as a whole.

- **Disadvantages for the professors**

- This strategy can not be implemented by a professor in conditions of insufficient fund of classes that imply giving students the freedom to work independently during the class.
- The strategy is incompletely applicable to faculties with large groups of students.

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

6. References

- [1] Бакева, В. (2016). *Веројатност*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Факултет за информатички науки и компјутерско инженерство, Скопје, 33-34
- [2] Ивановски, Н. (1997). *Реална анализа*, Просветно дело А.Д., Скопје, 53-55
- [3] Малчески, Р. (2020). *Методика на наставата по математика*, Армаганка, Скопје, 26-28
- [4] Малчески, Р., Малческа, Ц., & Малческа, Ф. (2019). *Стратегии и техники за учење и подучување*, Армаганка, Скопје, 56-57
- [5] Младеновиќ, П. (2005). *Вероватноћа и статистика*, Универзитет у Београду, Математички факултет, Београд, 7-10
- [6] Хаџи-Велкова Санева, К., Атанасова, С., & Бучковска, А. (2016). *Решени задачи од веројатност*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Факултет за електротехника и информациски технологии, Скопје, 44-45
- [7] Стојковска, И. (2013). *Основи на веројатност (задачи)*, интерна скрипта, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Природно-математички факултет, Скопје, 19-24
- [8] Целакоски, Н., Бакева, В., Миладиновиќ, Б., & Стефановски, Ј. (2010). *Математика за I година средно стручно образование (за сите струки)*, Министерство за образование и наука на Република Македонија, Скопје, 68-69
- [9] Целакоски, Н., Бакева, В., Миладиновиќ, Б., & Стефановски, Ј. (2014). *Математика за II година средно стручно образование (за сите струки)*, Министерство за образование и наука на Република Македонија, Скопје, 89-97
- [10] Шекутковски, Н. (2008). *Математичка анализа I*, Просветно дело А.Д., Скопје, 191-192
- [11] Abonyi, O. S., & Umeh, V. O. (2014). *Effects of Heuristic Method of Teaching on Students' Achievement in Algebra*, International Journal of Scientific & Engineering Research, Vol. 5, No. 2, 1735-1740

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [12] Galán, J. G. (2018). *Educational Research and Teaching Strategies in the Digital Society: a Critical View*, European innovations in education: research models and teaching applications, 105-119
- [13] Lucas, J. F. (1975). *The Teaching of Heuristic Problem-Solving Strategies in Elementary Calculus*, Journal for Research in Mathematics Education, Vol. 5, No. 1, 36-46

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

THE ILEGALITY OF THE BEHAVIOR AND THE GUILT AS THE BASIC ELEMENTS OF THE CRIME

Aleksandar Markoski

MIT University, Skopje, Republic of North Macedonia

e-mail: almarkoski@yahoo.com

Abstract

The article discusses the Principles of “illegality of the behavior” and "guilt" regarding their importance compared with the other theoretically proclaimed elements of the crime, such as: the “tipicity”, the “actus reus” and the “prescribed penalization”, which are considered to be either absent or on a secondary relevance. It criticizes the standing points of view of few different theoretical approaches in the analyzing of the crime and defining its elements. It further discusses the types of conducting illegality in a holistic manner, within the theories of the nature of the crimes, and also it discusses the forms of guilt in the criminal law with the special overview to the Macedonian criminal law. In that direction there is a wide explanation to the many forms of guilt including: *dolus*, *negligentia* and *luxuria* cases. There is also an explanation of the cases where the guilt is absent due to the unaccountability because of insanity.

Key words: elements of crime, illegality, guilt, criminal law, dolus,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ПРОТИВПРАНОСТА НА ПОВЕДЕНИЕТО И ВИНАТА КАКО ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ НА КАЗНЕНОТО ДЕЛО

Александар Маркоски

МИТ Универзитет Скопје, Република Северна Македонија

e-mail: almarkoski@yahoo.com

Апстракт

Овој труд дискутира за противпраноста на поведението во казненоправна смисла и вината по однос на нивната важност споредено со останатите, теоретски прокламирани основни елементи на казненото дело, како што се: „типичитетот“, нужноста да станува збор за „човеково поведение“ и „казнивоста на поведението“, кои во овој труд се оценуваат дека се или одвишни или од секундарно значење. Трудот ги критикува стојалиштата на неколку различни теоретски пристапи во нивното анализирање на „казненото дело“ и дефинирањето на неговите елементи. Понатаму, преку холистички пристап се дискутира по однос на видовите на вина и поделбата по основ на начинот на сторување на казнените дела, со посебен осврт на македонското казнено законодавство и пракса. Во таа насока се нудат објаснувања на неколкуте форми на вина, вклучувајќи ги и умислата и небрежноста, како и појаснување на поимот на „намерата“. На крајот се објаснуваат и случаите на отсуство на вина, поточно непресметливоста, но се споменуваат и исклучоците како: крајна нужда и нужна одбрана.

Клучни зборови: *елементи на казнено дело, противправност, вина, казнено право, dolus.*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

1. Вовед

Според Камбовски казненото дело е: „поведение на човекот што е изречно забрането со законот поради тоа што претставува повреда или загрозување на важни индивидуални и општествени вредности и добра“ [Камбовски, 2009: 229]. Според истиот автор структурата на казненото дело ја сочинуваат следните елементи: 1) дејствие; 2) предвиденост во законот (типичитет); 3) противправност; 4) вина и; 5) казнивост [Камбовски, 2009: 231]. Притоа „противправноста“ овој автор ја сфаќа како: *„однос меѓу конкретното дејствие и апстрактниот законски тип на казнено дело, врз кој се засновува оцената дека во конкретниот случај тоа дејствие претставува повреда на казненостаната норма“* [Камбовски, 2009: 231]. По однос на овие елементи на казненото дело овој автор застапува став дека сите тие се заемно поврзани во единствениот поим на казненото дело, така што секој следен елемент го претпоставува претходниот, и тоа по редоследот како што беше погоре наведено и кој доколку би бил претставен графички, би зел облик на пирамида.

Според Марјановиќ основните елементи на казненото дело се: 1) Тоа треба да е човеково поведение; 2) Тоа поведение мора да е противправно; 3) Поведението мора да носи вина и; 4) Поведението треба да е казниво – за него да е предвидена санкција. [Марјановиќ, 1998: 82].

Во оваа констелација на наведување на елементите буди интерес разногласието кај различните теоретичари по однос на бројот и видот на застапените елементи во поимот на казненото дело, како и оправданоста за нивниот релативно голем број. Имено, видно е дека двајцава познати автори во науката кај нас не се согласуваат по однос на вкупниот број на елементи на казненото дело кои во првиот случај се пет на број, а во вториот се четири, со тоа што присутните елементи и кај обата теоретичари се слични по назив или суштина. Во

контекст на помалиот број на елементи кои ги наведува Марјановиќ, кај него недостига – предвиденоста во законот (типичитетот).

2. Редифинирање на бројот и видот на составните елементи на казненото дело

Во самиот почеток е нејасно зошто и обата автори како елемент на казненото дело ја наведуваат „казнивоста“ како елемент на казненото дело кога е јасно дека не секое казнено дело е пропратено со казна како санкција, туку со друг вид на санкции (на пример: алтернативни мерки), а постојат и казнени дела во кои постои и модусот на – ослободување од казна. За да би бил задоволен критериумот за еден поим да биде елемент, тој треба онтолошки во целост да одговара на претставата за целокупноста на поимот чиј елемент е и не би можеле да се дозволат никакви отстапки или недоречености. Во спротивно поимот ќе претставува факултативна и парцијална експресија на дефинирачкиот поим, но не и - елемент.

Понатаму, и двајцата автори се спорат околу првиот елемент на казненото дело кој првиот автор го нарекува „дејствие“, а вториот „човеково поведение“. Притоа првиот автор под „дејствие“ го следи каузалното учење на „хегелијанците“ според кое под овој поим би требало да биде вклучено и „пропуштањето“ [Камбовски, 2009: 261], а додека пак, вториот автор дејствието го сфаќа како чиста психолошка категорија и тука нема простор за да би можело под овој поим да биде опфатено „пропуштањето“, па затоа е одлучен дека првиот елемент на казненото дело е – човековото поведение. Но, и двајцата автори пренебрегнуваат дека веќе од поодамна и правните лица сносат кривична одговорност, а тие субјекти не се луѓе. Да, навистина во нив делуваат и работаат луѓе поради чии грешки последиците ги сноси обвинетото правно лице, но во една кривична постапка против обвинето правно лице при докажувањето на вината на правното лице и не е толку есенцијално за да се дознае идентитетот на вработеното лице во тоа правно лице кое било најодговорно за да ја спречи

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

последницата или со чие дејствие била предизвикана последницата. Впрочем, во дигиталната ера постојат правни лица кои располагаат и со технологија на вештачка интелигенција и влијанието на човекот како фактор во нивното работење е никакво или минимално. Таков би бил хипотетичкиот пример кога пребарувач интернет веб – страна поради збрка со т.н. алгоритми по автоматизам ќе објави информација што ќе го исполни битието на казненото дело – Оддавање на државна тајна од чл.317 од КЗ. Ако, пак, овој елемент на казнените дела се доведе во констелација со неспорниот елемент на – противправност, во тој случај ќе се увиди дека првиот поим, без оглед дали било тоа „дејствието“ или „поведението на човекот“, е веќе апсорбиран во поимот на „противправноста“. Од тие причини елементот на „противправноста“ треба да биде насловен како „противправно поведение“.

По однос на елементот кој Камбовски самостојно го вбројува во останатите 4 елементи – предвиденоста на делото во законот (типичитетот), најпрвин самиот тој вели дека поимот на противправноста е поширок од предвиденоста на делото во законот. Тој ќе каже: *„Едно поведение е забрането со законот затоа што е спротивно на културната норма; примарна е значи, противправноста, а потоа следува законското битие“* [Камбовски, 2009:331]. Без премногу да се навлегува во еуфемизмот „спротивно на културната норма“ кое означува поведение кое има минорно казненоправно значење бидејќи може во неговата дифузност да се окарактеризира и како – неетичко, или - неморално поведение, кое не подложи на кривичен прогон и не претставува казнено дело, јасно е дека во случајов на овие два елементи истите не се само во позиција на подреден и надреден, туку постои и плеоназам. Имено, во генезата на самиот збор – противправност стои коренот - право, а во која и да е семантичка употреба на овој збор се подразбира дека правната одредба или „предвиденоста во законот“ е инхерентна по својата природа на „противправноста“.

Сепак, по однос на „противправноста“ Камбовски понатаму исправно смета дека противправноста е објективна оценка за недозволеноста на едно поведение од аспект на вкупноста на нормите на правниот поредок, па затоа е значајно нејзиното утврдување, затоа што „ја комплетира објективната страна на казненото дело“, а дека кон утврдување на субјективната страна – вината се пристапува дури откако ќе се утврди дека делото е противправно. Исто така, и дека утврдувањето на противправноста е важно и од аспект на расветлување на некои казнено-материјалноправни институти како што се примената на мерките на безбедност спрема непресметливите лица, а и некои мешани, материјално и процесно казненоправни институти, како што е – конфискацијата. [Камбовски, 2009: 330].

Најпосле, по критиката на двата поинакви, но не премногу различните пристапи на Камбовски и Марјановиќ за природата и елементите на казненото дело се доаѓа до есенцијата. Преку холистичкиот приод се констатира дека неговите неспорни елементи се кристализираат во: 1) противправноста на поведението и 2) вината. Сето друго погоренаведено кое обата автори го истакнуваат како „елементи на казнено дело“, се поими кои се придружни или факултативни. Од тие причини во делот кој следи се опфаќаат само тие два елементи.

3. Противправноста на поведението

Противправноста е домен од политиката за законското пропишување на казните. За да биде пропишано едно дејствие како казнено дело треба да постои елементот на општествената опасност. Дефиниција за противправноста е дека е тоа нормативен израз на криминално-политичката оценка за штетноста на едно поведение за најзначајните правни добра на поредокот [Марјановиќ, 1998: 132]. Според Камбовски „делото е противправно

MPT UNIVERSITY
SKOPJE

кога е остварено законското битие, а во конкретниот случај не дејствува некоја основа за исклучување на противправноста“. [Камбовски, 2009: 330].

Конвенционалната форма во модерниот правен поредок со која едно дело се предвидува како казнено дело е Кривичниот Законик. Земено нормативно-технички, противправноста има две димензии. *„Нејзината формална страна ја исполнува прохибитивната норма, содржана во законското битие на делото и пермисивната норма, содржана во основите за исклучување на противправноста. Материјалната страна на противправноста ја определува суштината на неправото што се состои во повреда на правното добро и е заеднички супстрат и на законското битие и на основите за исклучување на противправноста“.* [Камбовски, 2009: 332].

Противправната состојба е основа за една поделба на делата, и тоа на: 1) Трајни казнени дела и 2) Казнени дела на состојба. Кај првите законско бележје е траењето на противправната состојба (пример – казнено дело „противправно лишување од слобода“ од чл.140 од КЗ). Делата се сметаат за довршени во моментот на престанување на противправната состојба. Кај вторите траењето на противправната состојба нема значење за постоењето на делото (пример- казнено дело „двобрачност“ од чл.195 од КЗ). Доколку некој помага на сторител на вакво дело по настанувањето на противправната состојба, во тој случај тој не може да биде гонет како за „помогач“ на тоа дело, бидејќи делото веќе е довршено, туку за делото – Помогање на сторител по извршено кривично дело од чл.365 од КЗ [Марјановиќ, 1998: 112-114]

По однос на противправноста *differentia specifica* е „делото од мало значење“ кое е неказниво. Кај „делото од мало значење“ општествената опасност е сведена на минимум иако тоа дело ги поседува сите важни законски обележја на казнено дело. За ваквото нешто придонесува како незначителната штетна последица (оваа се дефинира како – објективна мера на повредата на објектот на заштита преку нападот извршен врз објектот на

дејствието) предизвикана со делото, така и нискиот степен на кривична одговорност кај сторителот. [Марјановиќ, 1998: 127]. За утврдувањето на незначителноста на штетната последица е решавачка имотната состојба на оштетениот.

Камбовски одредбата од чл.8 од КЗ – дело од мало значење ја вметнува во основите за исклучување на противправноста кои ги надополнува и со нужната одбрана и крајната нужда. Всушност основите тој ги дели на на „општи“ и „посебни основи“. [Камбовски, 2009: 338]. Во тој поглед со него се согласува и Марјановиќ. Имено, според обата автори нужната одбрана и крајната нужда се општи основи за исклучување на противправноста бидејќи заземаат место во Општиот дел од КЗ. По однос на основите за исклучување на противправноста во Посебниот дел на КЗ (посебните основи) теоретичарите ги наведуваат:

1) Индикациите што дозволуваат абортус наведени со прописи од *lex specialis*, а во контекст на делото – Противправно прекинување на бременост од чл.129 од КЗ;

2) Несаканото учество во тепачка во контекст на делото – Учество во тепачка од чл.132 од КЗ;

3) Попретежниот интерес да биде јавноста запознаена со неправото во контекст на делото – Неовластено откривање тајна од чл.150 од КЗ;

4) Командната одговорност и извршувањето казни дела од страна на потчинетиот или војникот, по наредба на претпоставениот или старешината, а кои дела не се меѓународни злосторства кај делото – Одговорност за кривично дело извршено по наредба на претпоставениот од чл.352 од КЗ.

3.1. Дејствието како чинител на противправноста

Дејствието се дефинира како она што човекот го манифестира во надворешниот свет, а што служи како основа за казнувањето [Марјановиќ, 1998: 101]. Во теоријата постојат и

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

поопширни дефиниции: „(дејствието) претставува повреда на казненоправната забрана или наредба, содржана во законското битие, остварена со исполнување на обележјата на тоа законско битие“. [Камбовски, 2009: 329]. Согласно чл.29 од КЗ казненото дело може да се изврши со сторување или несторување, а и во теоријата постојат дела на сторување (delicta comissiva) и дела на несторување (delicta ommisiva). Првите се помногубројни. Камбовски ќе каже: „...како што не претставува пропуштање преземањето на определено сторување што сторителот не бил должен да го преземе, не претставува ни сторување преземањето на нешто што сторителот не бил должен да го пропушти“. [Камбовски, 2009: 266]. Според овој автор „сторувањето“ се дефинира како: „активно социјалнорелевантно манифестирање низ телесно движење на определен став на сторителот што е израз на неговата дисјунктивна можност“. [Камбовски, 2009: 268].

Според овој автор „сторувањето го чинат три елементи, и тоа: 1) волјата, 2) дејствувањето и; 3) каузалитетот, а пак кај пропуштањето не постојат ниту „дејствување“ ниту „каузалитет“. [Камбовски, 2009: 267]. Авторот не пружа уверлив аргумент за да се докаже ставот дека кај „пропуштањето“ не постои каузалитетот {бидејќи во истото дело самиот кажува и спротивното – дека постои правен каузалитет и кај пропуштањето [Камбовски, 2009: 288]}, но затоа пак точно лоцира дека „дејствието“ е не секогаш во „чист“ облик, па како пример го посочува казненото дело – Противправно лишување од слобода од чл.140 од КЗ каде авторот исправно смета дека во неговото законско битие може да постои дејствие и на сторување (затворање на лицето) и на пропуштање (одбивање за пуштање на слобода на пленикот) [Камбовски, 2009: 269]. Според Марјановиќ, дејствието во казненоправна смисла треба да биде волев акт и да придонесува до каузалниот тек на настаните и согласно ова, тој стои на „линијата“ на Франц фон Лист кој каузалниот поим на дејствието го дефинира како волев акт на човекот манифестиран во надворешниот свет,

односно – предизвикување одредена промена во надворешниот свет со волев акт [Landecker, 1941: 566].

Марјановиќ под „дејствија во казненоправна смисла“ ги подразбира:

1. Автоматските движења (механички движења како оние на возачот во сообраќајот);
2. Импулсивните движења;
3. Дејствија изнудени со *vis compulsiva* (употреба на физичка сила со кои кај присилениот се создава волја во определена насока и на која таргетот може да се спротивстави, но со тешки последици за себе или за друг);
4. Движења изнудени со сериозна закана (овие дејствија, како и изнудените погореспоменати не значи дека мора да вродат со кривичноправен прогон спрема оној кој ги презел, бидејќи нивната противправност може да отпадне по некоја друга основа, како – крајна нужда, на пример), [Марјановиќ, 1998: 104].

3.2. Дејствие на извршување

Релевантно од казненоправна смисла е само она дејствие кое е опишано во законското битие на казненото дело и кое се нарекува – дејствие на извршување.

Номотехнички постојат повеќе начини за опис на овие дејствија, па така некогаш е со еден глагол, пр. „открие“, „изврши“, а некогаш и со повеќе глаголи, како кај сложените дела. Некогаш описот е со алтернативни или кумулативни дејствија-глаголи.

Дејствието како комплексен акт е ситуација во која повеќе човекови дејствија во обична смисла се третираат како едно дејствие во казненоправна смисла. Во тој случај станува збор за реален привиден стек на дела. [Марјановиќ, 1998: 105]. Ваквото дејствие е типично за сложените казнени дела кои пак, се делат на „прави“ и „неправи“. [Марјановиќ, 1998: 106]. Разликата е во тоа што кај „правите“ сите дејствија претставуваат засебни

казнени дела доколку би биле сторени независно од другото дејствие (пример: Разбојништво), а кај „неправите“ другите дејствија, освен тоа едно, не се инкриминирани ако би биле сторени самостојно (пример: силување).

Во сложените казнени дела треба да се разликуваат колективните казнени дела каде постојат повеќе дејствија спрема иста жртва (пример: повеќе зададени удари кон жртвата или предметот), но тоа би можело да се супсумира само под еден кривичноправен настан и не се исполнети условите за овој настан да се класифицира во „делата од продолжен вид“.

3.3. Несторување – пропуштање

Во чл.29 ст.2 од КЗ се стипулира: *„Кривичното дело може да биде извршено со несторување само кога сторителот го пропуштил сторувањето што бил правно должен да го изврши, а пропуштањето има еднакво значење како предизвикувањето на последицата на делото со сторување.“* Во реалноста „пропуштањето“ не мора да биде изразено како буквална пасивност, туку и како - игнорантност.

Во теоријата се разликуваат „прави омисивни деликти“ и „гарантни омисивни деликти“ [Камбовски, 2009: 271]. Првите се изречно предвидени во законот и нивното законско битие изречно го содржи пропуштањето на определеното сторување како дејствие на извршување (пример: казнено дело „Неукажување помош“ од чл.136 од КЗ), а вторите се содржани во законските одредби за комисивните деликти и се состојат во повреда на гарантната обврска за спречување на последиците од тие дела.

Значи кај правите дела на несторување станува збор за прекршување на императивните норми кои пласираат наредби нешто да би било преземено. Во законските битија на овие дела најчесто се употребува фразата „тој што не ќе“. Кривичната одговорност во овој случај за сторителот е предвидена да биде само во границите на неговата пасивност,

а не и согласно предизвиканата последица која може да биде и смртна. Кај неправите, пак, дела на несторување (комисивно-омисивни дела) кај сторителот се става на товар и предизвиканата последица. Овие дела немаат свои посебни карактеристични фрази во законските описи, туку се кријат во битијата на делата на сторување.

4. Вината како елемент на казненото дело

Вината е несомнено психолошки феномен повеќе отколку што е казноправен. Така, виновноста се дефинира како психички однос на пресметлив сторител спрема неговото дело кое заслужува општествен прекор, со што тој станува кривично одговорен [Манев, 2005: 122]. Од казноправен аспект „вината“ претставува прекорливост за формирање волја на сторителот да ги погази правните повелби во вид на забрани или заповеди [Марјановиќ, 1998: 155]. Овој поим е идентичен со поимот на „казнена (кривична) одговорност“ иако постои и став дека вториот поим е поширок и ги опфаќа сите објективни и субјективни претпоставки за казната [Камбовски, 2007:375].

4.1. Структурата и поставеноста на вината според КЗ

Македонскиот КЗ ја прифаќа „мешаната“, психолошко-нормативна теорија за вината што прекорливоста ја фокусира на субјективниот однос на сторителот кон неговото дело [Камбовски, 2007:375]. Но КЗ не го употребува зборот „вина“ туку зборот „кривична одговорност“ (В. чл.11 ст.1). Според КЗ начелото на вината опфаќа два аспекти: 1) На сторителот може да му се изрече казна само доколку се докаже дека неговото поведение не е само противправно, туку и скривено (виовно) и 2) Токму таа вина на сторителот е основа за одмерување на казната. Некои теоретичари овие одредби на КЗ ги толкуваат на начин што наводно кај нас се прифаќа чисто-нормативната концепција, а доказ за истото наводно е постоењето на институтот на „правна заблуда“ регулиран со чл.17 од КЗ [Марјановиќ, 1998:

157], но тоа е премногу сувопарно гледање, со оглед на паралелното постоење на чл.39 од КЗ каде се стипулира „степенувањето“ на вината во зависност од субјективните околности.

Структурни елементи на вината претставуваат: 1) Пресметливоста (како способност за вина); 2) Умислата или небрежноста (како психолошки однос кон сопственото дело) и 3) Свеста или можност за свест за забранетоста (забранетоста) [Марјановиќ, 1998: 163].

4.2. (НЕ) Способност за вина

Пресметливоста ја претставува способноста за вина, односно ја означува способноста на човекот да се определува во зависност од правните повелби. Камбовски по однос на ова ќе каже: „Прекорот што му се упатува на сторителот секогаш го има за свој објект неговиот субјективен однос кон стореното дело. Како елемент на вината, пресметливоста мора да се проценува според тоа, како конкретна способност за вина“ [Камбовски, 2007:392]. Без пресметливост не постои ниту кривична одговорност. Во КЗ не е дефинирана пресметливоста, туку - непресметливоста, во чл.12.

Кон утврдување на пресметливоста се пристапува секогаш кога ќе се појават индиции дека сторителот бил непресметлив во време на сторувањето на казненото дело (но не само тогаш туку и отпосле, во текот на кривичната постапка, бидејќи ова е од важност за тоа каков тек ќе добие постапката и дали доколку биде огласен за виновен ќе му биде изречена санкција или мерка на безбедност од страна на судот). Во современите законодавства има три методи [Марјановиќ, 1998: 163] преку кои се утврдува непресметливоста: 1) биолошкиот метод (кој е најстар и развиен од класичната школа) [Камбовски, 2007:393], 2) психолошкиот (симптоматскиот) метод и 3) биолошко-психолошкиот метод. Со последниов се послужи КЗ, што е видно од чл.12 ст.1 каде се посочуваат не само причините (биолошките основи на непресметливоста), туку и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

последниците од нив (ненормалното одвивање на психичките функции кај сторителот). Така при утврдувањето на непресметливост се ценат постоењето на определени биолошки состојби (душевни болести или заостанат душевен развој), но и одразот на овие состојби врз способноста на сторителот за расудување/одлучување. Утврдувањето на непресметливоста секогаш треба да е *in concreto*. Спрема непресметливите сторители КЗ наложува да бидат изречени мерки на безбедност (в.чл.63, чл.64). Но ова во пракса е случај само кога тие мерки ќе бидат предложени од страна на вештакот психијатар.

4.3. Битно намалена пресметливост и *actiones liberae in causa*

Делото е сторено во состојба на битно намалена пресметливост кога кај сторителот постоела некоја од биолошките основи на непресметливоста, што за свое психолошко дејство го имала битното намалување на неговата способност за расудување и за управување со своите постапки. [Камбовски, 2007:399]. Оваа состојба постои во случаи на: душевни болести (трајна или привремена), душевни привремени растроености или заостанатиот душевен развој. Таа може да постои и во вид на небрежност и во вид на умисла.

Битно намалено-пресметливото лице е кривично одговорно, но КЗ не определува кога е таков случајот туку тоа е препуштено на конкретното оценување на судот, кој пак мора да се потпре на мислењето на вештакот - психијатар. Во пракса, доколку не станува збор за сторител со психијатриска дијагноза, битно намалената пресметливост се јавува кога постои делување во афект – состојба на силна раздразнетост. Правното дејство на оваа состојба е дека таа е факултативна основа за поблаго казнување, што би значело дека не ја исклучува вината, но го намалува степенот на вина.

Actiones liberae in causa се дејствија за кои постои исклучок да се сметаат како виновни иако е очигледна непресметливоста. Сторителот чие дејствие е оценето дека било actione liberae in causa всушност делото го сторил во состојба на непресметливост, но во која состојба самиот се довел. Објект на судот за вината е прекорливото однесување на сторителот.

Чл.12 ст.3 од КЗ стипулира: *„Кривично е одговорен сторителот на кривично дело кој со употреба на алкохол, дроги или на друг начин ќе се доведе во состојба во која не можел да го сфати значењето на своето дело или да управува со своите постапки, ако пред да се доведе во таа состојба, делото било опфатено со неговата умисла или во однос на кривичното дело кај него постоела небрежност, а законот за такво дело предвидува кривична одговорност и за небрежност.“*

Најголем дел од овие деликти се омисивни, како на пример: кога лекарот кој сака да ја одбегне должноста и да третира пациент заболел од вирусот Ковид -19, намерно сам се опива до непресметливост и не може да работи.

4.4. Видови на вината

Во казненото право денес постои законска поделба на вината која се дели на: 1) умисла и 2) небрежност. Додека умислата значи свесно и волево остварување на законското битие на едно казнено дело, небрежноста вообичаено се дефинира како пропуштање на должното и можно внимание, како непретпазливост [Марјановиќ, 1998: 172].

Според Марјановиќ вината е поголема кај делата сторени од умисла отколку кај оние сторени од небрежност бидејќи и кај оние дела кај кои постои паралелна одговорност (кога се казнува и неговото умислено и неговото небрежно сторување), казната за небрежното

дело секогаш е значително поблага од онаа што е предвидена за умисленото (најчесто е двојно поблага) [Марјановиќ, 1998: 172].

Начелно во дефиницијата на умислата се разликуваат директната и евентуалната умисла. {Освен тие постојат и неколку специјални видови на умисла, како: 1) неопределената - општа умисла (*dolus indeterminatus*), 2) алтернативната умисла (*dolus alternativus*), 3) предумислата (*dolus praemediatus*), 4) навратната умисла (*dolus repentinus*) и 5) дополнителната умисла (*dolus subsequens*)}.

Директната умисла (*dolus directus*) постои кога сторителот бил свесен за своето дело и го сакал неговото извршување. Од овде произлегуваат две компоненти: 1) интелектуалната и 2) волевата (сакање на делото или согласување со последицата). Евентуалната умисла (*dolus eventualis*) постои кога сторителот бил свесен дека поради неговото сторување или несторување може да настапи штетна последица, но се согласил со нејзиното настапување и го земал за можно остварувањето на законското битие. Посебното дефинирање на двата вида на умисла служи повеќе за основа за разграничување на самата умисла од небрежноста, со оглед на тоа што и меѓу нив може да постојат допирни точки (од аспект на тоа дека постои и свесна небрежност). Кога елемент на законското битие на казненото дело е намерата или постигнувањето определена цел, тогаш таквото дело може да биде сторено само со директна умисла.

Кога станува збор за „небрежноста“, во дамнешното казнено право овој поим бил непознат, а сите случаи на неумислено извршување на делото се третираше како „случај“ (*casus*). Небрежноста била прв пат диференцирана од умислата во XVI век, а од почетокот на XIX век се почнало со јасната поделба на свесна и несвесната небрежност [Камбовски, 2007:415]. Постојат два вида на небрежност (*culpa*) - свесна и несвесна. Свесната небрежност (*luxuria*) постои кога сторителот бил свесен дека поради неговото (не)сторување може да настапи штетна последица, но лекомислено сметал дека ќе може да ја спречи или дека таа

нема да настапи. Несвесната небрежност, пак (negligentia), се сведува на непостоење кај сторителот на каква било свест за можноста од настапување штетна последица [Камбовски, 2007:415]. Но, согласно чл.14 од КЗ потребно е не само сторителот да не бил свесен за можноста од настапување на штетната последица, туку и според околностите и според своите лични својства да бил должен и да можел да биде свесен за таа можност. Притоа под „лични својства“ се сфаќаат: професијата, возраста, интелектот, образованието...

Кај двата вида небрежност како и кај двата вида на умисла, не треба да се сфати дека „свесната небрежност“ треба да се казнува построго од „несвесната небрежност“. Самиот КЗ не ги подвојува овие два вида на небрежности. За обата се предвидува иста казна, но кога се спомена казнувањето, небрежноста е исклучителен облик на вина: Имено, за небрежно извршување на делото се казнува само кога тоа законот изрично го определува.

Погоре беше спомнато и дека постојат допирни точки помеѓу евентуалната умисла и свесната небрежност кое прашање е „камен на соннување“ веќе подолго време во казненорправната наука. Во толкувањето на фактичката состојба и за тоа каков вид на вина постои помага „Франковата формула“ според која треба да се појде од хипотетичкото прашање за тоа - како би се однесувал сторителот кога со сигурност би знаел дека последицата ќе настапи. Така, ако сторителот би бил самоуверен би станувало збор за евентуална умисла, а ако би запрел со дејствието, ќе постои свесна небрежност. Понатаму постојат и други концепции [Камбовски, 2007: 418-421], од типот на „теорија на претставата“, „теорија на можноста“, „теорија на волјата“, при што кај нас е прифатена последнава која уште се нарекува и „теорија на ризикот“ според која: кај евентуалната умисла сторителот се согласува со настапувањето на последицата, а кај свесната небрежност не го сака настапувањето на последицата. Исто така, со оваа теорија се објаснува дека постои свесната небрежност и тогаш кога сторителот не преземал контра-мерки на можното настапување на штетната последица и свесно го прифатил ризикот [Камбовски, 2007: 420].

5. Заклучок

Преку холистичкиот приод се констатира дека неспорните елементи на казненото дело се кристализираат во: 1) противправноста на поведението и 2) вината. Сите други „елементи на казнено дело“ кои досега традиционално се истакнуваа од теоретичарите, како: дејствието, предвиденоста во законот (типичитет) и казнивоста, се поими кои се придружни, деривативни или факултативни.

Нумерирањето на двата основни елементи треба да го истакне и приматот на елементот на – противправноста на поведението, бидејќи „вината“ е sukcesивен елемент, кој уследува да биде утврдуван откако ќе се констатира противправноста на поведението.

Кога станува збор за противправноста на поведението, постојат неколку теоретски категории кои се во радиусот на овој поим, како што е начинот на извршување на делото; дали со сторување или несторување. Оттаму произлегува поделбата на казнените дела на: *delicta commissiva* и *delicta omissiva*. Овој основен елемент на казненото дело претставува репер и за понатамошна поделба на корпусите на казнените дела на различни видови по други основи, од типот на: трајни дела и дела на состојба.

Вината е вториот по важност елемент на казненото дело. Таа ги опфаќа: пресметливоста; умислата или небрежноста и; свеста за забранетоста на поведението. Станува збор за сложен казненоправен феномен кој досега бил продлабочено проучуван во сите негови составни елементи, а особено од аспект на појавните облици на умислата и небрежноста, но сè уште постојат спорови околу нејасните линии на дистинкција помеѓу евентуалната умисла и свесната небрежност.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

6. Референци

[1] Марјановиќ, Ѓ., „Македонско кривично право - општ дел“, петто изд, Просветно дело, 1998, Скопје;

[2] Камбовски, В., „Казнено право – општ дел, трето изменето издание“, 2-ри Август С – Штип, Скопје, 2007;

[4] Манев, П., „Лексикон за казнено право“, ГЦ Југореклам, Скопје, 2005;

ДРУГА КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

[1] Кривичен законик

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

ABOUT MIGRATION POLICY

Natasha Georgieva

MIT University, Skopje, Republic of North Macedonia

natashageorgievaivanovska@gmail.com

Abstract

Migration is a contemporary, global phenomenon that signifies any permanent change in the place of residence of an individual or social group, or any form of temporary or permanent movement of an individual in space. Migration is the physical movement, temporary or permanent relocation of a population from one sociocultural setting to another, or from one country to another. So migration can be domestic and international. Therefore, migration involves the emigration of a population from one area and its temporary or permanent settlement (settlement, ie immigration) to another.

International migration means any transboundary movement of a population and its reception and presence, of different duration, in the country to which immigrants drain, irrespective of the subjective motives and individual characteristics of the participants in this process and the migration policy of the countries between which migration takes place. There are two primary elements in defining international migration: mobility; entry and stay in a foreign country, and foreign citizenship.

By adopting the Country Declaration, they adhere to the principle of protection of human rights and migrants irrespective of their legal status: protection several months after the arrival, prevention and punishment of sexual and gender-based violence, support to the host countries for the largest number of refugees. Also, the positive contribution that migrants can provide to the

economic and social development of the countries in which they live and work and the need to strengthen humanitarian aid and financial support to the most affected countries is emphasized. For worry is that the International Organization for Migration on the number of asylum applications in the world has doubled from the end of 2018 to the first half of 2019, it continues to grow to around 3.2 million asylum (end-2019) at a global level. The increase in 2019 is mainly due to the large number of requests for asylum by Syrian, Afghanistan and Iraqis.

Keywords: *migration, movement, protection, international migration, migration policy.*

1. Introductio

According to Eurostat statistics relating to international migration between 1986 and 2007, asylum data was collected on the basis of gentlemen's agreement. Since 2008, Eurostat data are within the framework of the European Commission's regulatory framework in accordance with the provisions of Article 4 of Regulation (EC) 862/2007; It is noted that two different categories of persons have to be taken into account when analyzing asylum statistics. The first includes asylum seekers who have lodged an asylum application and whose application has been considered by the competent authority. The second is made up of persons who have been recognized as refugees or have been granted a different type of international protection or are granted protection under national law relating to international protection (resignation for humanitarian reasons) or have rejected any form of protection . It is important to refer to certain European asylum and migration regulations relevant to the preparation and preparation of statistical information on asylum and migration management, such as:

1. European Parliament and Council Regulation (EC) No 862/2007 on Community statistics on migration and international protection and repealing Council Regulation (EEC) No 311/76 on the compilation of statistics on foreign workers;

2. No 216/2010 implementing Regulation (EC) No 862/2007 of the European Parliament and of the Council as regards the classification of certain categories of residence permits.

It should be noted that in December 2011, the European Commission adopted the EU Solidarity Information on Asylum in the Field of Asylum, COM (2011). The information contains recommendations for strengthening technical and financial cooperation, aimed at better distribution of responsibilities and improvements in the management of the asylum system in the EU, through:

- introduction of early warning and early warning mechanism;
- strengthening the support and role of institutions;
- increase the amount of available funds, taking into account significant changes in the number of asylum seekers;
- development and promotion of the transfer of beneficiaries of international protection between EU Member States.

The migration crisis in 2015 and early 2016 resulted in new actions in the European Commission (an EU assistance instrument worth 700 million euros for assistance over a period of three years) with a view to preventing a humanitarian crisis and to ensure faster food supplies, accommodation and health care, in accordance with EU regulations.

The latest UN Declaration in this area is from September this year. The United Nations General Assembly unanimously adopted a Declaration on Refugees and Migrants entitled the New York Declaration for Refugees and Migrants held on 19 September 2016. The Declaration is a reflection of the political will to improve refugee protection, in particular as regards the division of responsibilities but also the compromise product and because of this there are a number of shortcomings, and in particular uncertainties about certain issues and suggestions. Thus, the Declaration is the beginning of a new dialogue that should lead to the adoption of a more significant global agreement on the rights of refugees in 2020.

2. Migration management policy

Over the last decades, migration management policies have become an important area of public policy at the national and international level. More complex and detailed regulations, increasingly numerous institutions and policies, mark the efforts to manage migration more efficiently, both in the desired and regular as well as in the irregular. According to FRONTEX, the European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union, migration paths are: Western African, Western Mediterranean, Central Mediterranean, Apulia and Calabria route, route between Albania and Greece, Western Balkan route, Eastern Mediterranean and east border route.

During 2014, the number of migrants entering the European Union via the Mediterranean has increased considerably over the previous years. Western Mediterranean routes included 4,552 people, over the central Mediterranean 170,669 and across the eastern Mediterranean route 77,163 (land route 42,721 persons, by sea 34,442 persons). The increase in migration inflows in 2014 is mainly due to the central Mediterranean route as well as to the sea route of the Eastern Mediterranean route (European Policy Centre, 2018).

Data from the European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders show that in the first ten months of 2019, the number of migrants has increased considerably compared to 2018, especially on the eastern Mediterranean route. According to the European Asylum Support Office data of August 2020, 137,688 international protection applications were reported at EU level, representing the largest number of asylum applications across the EU for 2020. This also means that by 17% the number of requests has increased by July this year, but by 8% less than in August 2020, when 149,006 persons applied for international protection in the EU countries. According to previous months, 96% of all candidates apply for the first time, while 2% of all requests apply to the claims of unaccompanied minors. According to the latest UNICEF data (October 2th, 2020) over 2020, more than 241,930 refugees and migrants are children seeking asylum in Europe. This is three times more than the number of children arriving by sea from Greece and Italy. Only in September this year, 2,400 children used psychological and other forms of support, UNICEF representatives said (86,772 children last year). Since the beginning of this year, 121,308 children (including UNICEF data from Turkey) received basic necessities, primarily clothing and hygiene products, to protect them from various weather conditions (European Policy Centre, 2020).

According to the same source, 32% of Asylum applications come from Afghanistan citizens, 13% are Eritrean citizens, and 6% of requests apply to Syria, Somalia and Pakistan, while Iraqi citizens make 4% of the total number of requests.

Described migration flows have been followed in recent years by the intensive development of international policies and institutional mechanisms for migration control, although migration policies are largely inadequate because they fail to achieve the set goals. The reason for this is the fact that migration processes are long-term social processes with their own dynamics and strong determinants to which these policies have little impact. Namely, individual countries have greater emigration, while others are dependent on immigrant labor; Migrant Networks can

be so powerful that they can support chain migration in spite of restrictive policies; the same policies are no obstacle, especially for migrants from very vulnerable and underdeveloped areas of the world.

Because of the above, good migration management should not restrict the freedom of movement of people in globalization and modern technology, but it is necessary to establish more accurate registration and monitoring of migration; to mitigate the influx of factors such as poverty and social inequalities in the countries of origin, in terms of improving living standards of the local population, especially young people.

Migration management is an opportunity to reduce economic inequalities between central, semi-peripheral and peripheral countries, from North and South, to encourage circular or backward movements, and to enable migrants to experience migration and the country of destination and the country of origin.

3. Western Balkan migration path

The number of migrants arriving in Greece had a domino effect on the path of the Western Balkans, so the people who entered the EU - Greece tried to enter Macedonia, Serbia, Hungary and Croatia into Western Europe. This has led to a large number of migrants wishing to re-enter the EU via Hungary's border with Serbia. After the Hungarian border crossing with Serbia in September last year, migration flows to Croatia. In the course of 2019, 764,000 illegal border crossings of migrants were recorded in the region, representing a 16 times of an increase compared to 2018 (see Table 1). The structure by nationality is as follows: Syrian citizens, then Iraqis and Afghans.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

In the second quarter of 2020, 862 cases of illegal residence at the level of the Balkan countries were reported. This is 3% more than in the previous quarter, compared to the same quarter of 2019, illegal stay was decreased by 3%.

Western Balkans has become an important passage to the EU in 2012, when restrictions on entry to the Schengen area have been reduced for five Balkan countries - Serbia, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Albania. In 2017, about 20,000 people crossed the borders with Hungary illegally. Almost everyone asked for asylum after the move, encouraged by changes in Hungarian law that allowed asylum seekers to stay in collective centers. In July of that year, the Hungarian authorities adopted amendments to the asylum law and strengthened border controls. Migrant flows from Greece are excluded, but the number has risen dramatically again in 2018. One of the reasons was irregular migration of nationals in the region, especially from Kosovo and Metohija, who joined the Syrians and Somali nationals. Upon their arrival in Hungary, they sought asylum and, after staying in open collective centers, moved to other EU countries, particularly Austria and Germany, where many resumed applying for asylum. The table below shows a big leap of illegal crossings last year.

Table 1: Western Balkan Path; the number of illegal crossings per year

Year	Number of illegal border crossings
2019	764 038
2018	43 360
2017	19 950
2016	6 390

Source: WB-RAN data.

For the period January-April 2020 year, the number of illegal crossings on the Western Balkans is 112,477. The largest number of illegal crossings is recorded in the direction of the Eastern Mediterranean pathway - 157,019, of which 76,741 Syrians, 39,000 Afghans and 25,000 Iraqi (Overview of indicators as reported by WB-RAN members, WB-RAN data as of 10 August 2020).

4. International protection and asylum policy

The number of requests for international protection for the first time in the previous year was 693,000 increase over the 2019 year; the number of requests is more than doubled from 563,000 in 2017 to nearly 1.26 million in 2018. The increase was most influenced by the number of reported candidates from Syria, Afghanistan, and Iraq, and to a lesser extent from Albania, and Pakistan (Asylum statistics http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics).

In 2019, the number of asylum seekers for the first time in EU-28 - only from Syria increased to 363,000, which is 29% of the total. Citizens of Afghanistan account for 14% of the total, Iraqis 10%, while Albanians represent 5% and Pakistanis 4%. The largest number of asylum applications in the EU-28 in 2018, with the largest relative increase over the previous year come from Iraqi nationals. There is also a significant increase in relative terms of the number of reported candidates from Syria and Iran, then from Afghanistan and Pakistan, as well as from Ethiopia.

According to Eurostat data (5 October 2019), the number of asylum seekers in 28 EU countries in 2018 was 1,322,825, while in 2017 there were 626,960 requests. A more detailed analysis of certain countries is shown in the table below.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Table 2: Number of asylum seekers in certain EU countries, 2017-2018

Country/Number of requirements by years	2017	2018
EU 28	626 960	1 322 825
Austria	28 035	88 160
Bulgaria	11 080	20 365
Great Britain	32 785	40 160
Greece	9 430	13 205
Hungary	42 755	177 135
Germany	202 645	476 510
Sweden	81 180	162 450

Very important is statistics for asylum that are submitted for the first time by Asylum statistics (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics). The number of asylum seekers for the first time in Germany increased from 173,000 in 2017 to 442,000 in 2018. Hungary, Sweden and Austria also have large increases (between 50,000 and more first asylum applicants) between 2017 and 2018 in relative terms. The largest increase in the number of applicants was recorded for the first time in Finland (over nine times), Hungary (over four times) and Austria (over three times), while Belgium, Spain, Germany, Luxembourg, Ireland and Sweden reported that the number for the first time asylum has more than doubled. By contrast, Romania, Croatia, Lithuania, Slovenia and Latvia reported less asylum seekers (for the first time) in 2018 compared to 2017. Germany's share of the EU-28 rose from 31% in 2017 to 35% in 2018, while

other EU member states considerably increase the share of EU 28 as Hungary (6.6% to 13.9%), Austria (2.2% to 6.8%), as well as Finland (1.9% to 2.6%).

The citizenship structure of the five largest groups of asylum seekers for the first time in EU member states is as follows: Syrians make up the largest number of applicants in 12 of the 28 EU member states, including 159,000 applicants in Germany (the largest number of applicants applied for from one country in one of the Member States EU in 2018), 64,000 applications in Hungary and 51,000 in Sweden. Also, in Afghanistan there were 46,000 requests from Hungary, 41,000 in Sweden and 31,000 in Germany, 30,000 Iraqis filed for asylum in Germany. No other EU member state has received 30,000 or more requests from asylum seekers of one nationality in 2018. More than 4/5 (83%) of asylum for the first time in EU-28 in 2018 were younger than 35 years old, aged 18-34 who account for just over half (53%) of the total number of applicants, while 29% were submitted by minors under the age of 18. This age structure of asylum is common in almost all EU member states, with the largest participation of applicants requiring age between 18 and 34. There is an exception to this form: Poland has reported a higher percentage of asylum seekers under the age of 14 and 42% respectively. According to the latest available data, the number of juveniles arriving in the EU Member State who applied for asylum in 2018 was 887,000 applications, of which 23.1% of adult adults were absent. The asylum-based structure shows that more men than women seek asylum for the first time. Among younger age groups, men account for 55% of the total number of applicants applied for in 2018. There is a greater degree of gender inequality for asylum seekers aged 14-17 or 18-34 years, where about 80% of male applicants are employed, and two thirds refer to the 35-64 group of age. Across the EU-28, the semi-structured structure is best balanced for asylum seekers aged 65 and over.

Data on decisions on asylum applications are available for two levels, ie at the level of first-instance decisions and final decisions made in appeal or consideration. In 2018, 593,000 first-instance decisions were registered in all EU member states. So far, the largest number of decisions

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

have been registered in Germany and account for more than 40% of the EU-28 first-rate decisions taken last year. In addition, there were 183,000 final decisions, of which 51% were donated to Germany (<http://azil.rs>).

5. European Union migration policy

The inclusion of Syrian refugees through Macedonia and Serbia into the European Union has taken on the proportions of which, in media reports and public debate, it is rightly referred to as the refugee crisis. The fate of hundreds of thousands of refugees once they reach their destination is still underdeveloped, which can indeed be justified by the fact that EU member states, as well as those who are not yet in the midst of a real humanitarian crisis whose outcome is difficult to predict. However, with the refugee crisis and the debate on the effectiveness of the Common European Asylum System, the flows of working or economic immigrants who leave their homeland do not stop and should not stop in Europe, North Africa or Asia, primarily to improve living conditions, and often how the families they leave in their homeland would ensure their existence. This category includes both hobbyists and seasonal workers, as well as illegal work immigrants who immigrate with the same motives and tend to turn their illegal or temporary status into permanent ones. Thus, after Poland entered the Union in 2004 and Romania in 2007, a large immigration wave of the Poles in Great Britain and Romania in Italy was recorded. At the beginning of the 1990s, international conflicts in the former Yugoslavia led to refugee waves from Bosnia and Herzegovina and Croatia to the Netherlands, Germany, Great Britain and Scandinavian countries, as well as to economic devastation that sparked the waves of working immigrants towards member states of the Union. At that time, for example, citizens from the border regions of Slovenia and Croatia began to take care of old and disabled persons in Trieste and the Friuli-Venezia Giulia region, becoming family fosters, thus forming another regionally specific form of immigrant hobbyists whose integration is still insufficient. There is a need to be added that to the

waves of working immigrants from North African and Middle East countries for twenty years, many of whom arrived to the coast of the European Union are just as an asylum seekers (Eurocities, 2019).

The first significant changes in European immigration policy came to the end of the nineties of the last century. Although the first European Commission documents and directives dealing with migrant rights appeared some twenty years ago, the fact is that they mainly refer to migrants who were nationals of other Member States and not third countries and that they were created at a time when The Union and its Member States led the so-called "nigra immigration policy" after the oil crisis in the seventies. In the Maastricht Treaty, immigration is defined as "a matter of common interest" (Perchinig 2006) and the concept of citizenship of the Union was introduced, which for the first time citizens of the member states brought political rights at the international and European level. However, only in the Treaty of Amsterdam, European immigration policy gained momentum and began to develop in a direction that would place greater emphasis on human rights and integration of third-country nationals, and not just immigrants from other Member States. It stipulates that, within five years of the signing of the Council (1997), the Council will adopt immigration policy measures relating to entry and residence and standard procedures for issuing visas and residence permits to third-country nationals and their families, but in the same article states in particular: such measures shall not prevent Member States from retaining and introducing national measures in accordance with the Treaty and other international agreements (Article 73.k, paragraphs 3-4). It is of particular importance that the Treaty of Amsterdam gives the Commission the exclusive right of legislative initiatives in this area after the expiry of the transitional five-year period (Article 73.o, paragraph 2) (Perchinig, 2006).

The key documents of the European immigration policy from 1997 to date show that it has been developed with the initiatives of the European Commission in order to better integrate third-country immigrants and bring their status and guaranteed rights to the status of nationals of the

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

member states. However, this was carried out with the delay of the member states which, while supporting the measures for better integration of immigrants, did not renounce their sovereignty in the area of citizenship policy, and optimally speaking, citizenship of the Union could only be understood as aspirational citizenship potential for continued further development (Perchinig, 2006). Without waiting for the expiration of a five-year period since signing the Amsterdam Treaty, the European Council (EC), at its Tampere meeting in 1999, recognized the need to harmonize the provisions of national legislation governing the conditions and residence of third-country nationals, and has accepted the goal of third long-term residence that offers the possibility of obtaining the nationality of the Member State of residence (European Parliament 1999). At the same session of EC, due to the harmonization of legislation, the EU Council requested quick decisions on the basis of a proposal from the European Commission, giving it a premature (Perchinig 2006) initiative right, making this institution the right trigger for immigration policy in the Union, but not without problems and slowdowns due to national attitudes and policies of member states. Already in the Communication of 2000 on the Community immigration policy, the Commission proposed that the legal status of third-country nationals to be based on “the principle of ensuring the rights and duties equal to those enjoyed by (nationals) citizens, and varying depending on the length of their stay, while ensuring progress towards a constant status” (European Commission 2000). This could be achieved in the long term by introducing some form of “civic citizenship” that includes a set of rights and obligations that third-country nationals would have in the European Union. At the same time, after Tampere, the Commission worked intensively on directives governing the status of third-country nationals with long-term residence and the right to merge the family precisely on the principle that the rights of these immigrants are as close as possible to the rights of nationals of the Member States. These directives were adopted at the end of 2003, after long negotiations with the Member States which were “significantly diluted”, and none of them “does not guarantee in any way the equal status of third-country nationals throughout

the European Union” (Perchinig, 2006). The Commission began to work on these binding legal instruments between 1999 and 2000, directives were adopted at the end of 2003, and became binding on Member States at the end of 2005 (Council Directive 2003/86 / EC on the right to family reunification) and in early 2006 (Council Directive 2003/109 / EC on the status of third-country nationals with long-term residence), which is indicative of the dynamics and the way in which immigration policies are developed (Perchinig, 2006).

However, after a relatively (un)successful proposal, the Commission has continued to push “immigration policies” towards greater integration, and since the Communication from 2000 to date, key programming documents for a European immigration policy have emerged. In the 2003 Communication on Immigration, Integration and Employment, the Commission proposed a holistic approach to the integration of immigrants and recognized the importance of de facto integration and the improvement of immigrant status from third countries. This document sees the kind of balance of the European immigration policy between the universal human rights of each individual (and therefore the right to freedom of movement and residence) and the rights of member states to restrict membership of the provisions on citizenship. Emphasizing that acquiring the nationality of the receiving country is important for the sense of belonging of immigrants to national life, the Communication stresses that obtaining citizenship does not in itself address the problems of social exclusion and discrimination that the immigrants are exposed to. Therefore, civil citizenship is especially emphasized as the first step in acquiring immigrants' political rights and a means to facilitate their participation in the local community's life by voting in local elections, with the remark that “from the point of view of integration, it is obvious that the local voting rights should come from a permanent residence, not from citizenship”, which has already been made possible in some member states (European Commission, 2003).

At the end of 2004, the Council of Ministers of Justice and Home Affairs adopted the Common Basic Principles for the Integration Policy of Immigrants in the European Union. They

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

emphasize that integration is a “dynamic two-way process of mutual adapting to all immigrants and residents of the Member States” (Principle 1), that immigrants must have access to institutions, public and private goods on an equal footing with nationals of the Member States (Principle 6) , as well as participation in the democratic process, especially at the local level (Principle 9), and the practice of different cultures and religions, in accordance with the Charter of Fundamental Rights, “unless these practices are contrary to other inviolable European rights or national laws” (Principle 8) (Council of the EU, 2004). The network of national contact persons for a common immigration policy in the Member States began to be built in those years, and the Commission also began publishing manuals on integration for policy makers and practitioners. The first joint agenda for the integration of third-country nationals was created in 2005 (European Commission, 2005) and dealt primarily with the implementation of the aforementioned Common Principles at the national and European level, while in the second from 2011 the emphasis was placed on greater intensity of integration at the local level and cooperation with the countries of origin of immigrants (European Commission, 2011a).

As regards the most recent instrument of primary European legislation, Article 63a of the Lisbon Treaty reiterates that the Union is required to develop a common immigration policy aimed, inter alia, to ensure fair treatment of third country nationals lawfully resident in the Member States and that the European Parliament and the Council are obliged to adopt, by acting in accordance with the ordinary legislative procedure, measures concerning the conditions of entry and residence of third-country nationals, standards for issuing long-stay visas and residence permits, and defining the rights of those nationals (European Communities, 2007). The Treaty did not introduce any new provisions which would oblige Member States to harmonize national legislation with regard to the status of immigrants from third countries, but, on the contrary, Article 4 (4) gives the European Parliament and the Council the possibility but does not prescribe the obligation to “in accordance with the usual legislative procedure” to introduce measures to support Member States in the

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

integration of third-country nationals legally residing in their territories, “excluding any harmonization of the laws and regulations of the Member States” (European Community, 2007). The Charter of Fundamental Rights as regards the status of immigrants is equally stringent, prescribing the right of legal immigrants from third countries to equal working conditions enjoyed by citizens of Member States (Article 15) and the right to freedom of movement and residence in accordance with the founding Treaties (European Parliament, 2000 in Perchinig, 2006).

From this concise overview about the European Union Immigration Policy, it can be concluded that the legal framework of immigration policy and its implementation mechanisms at the Union level has been established over the last 15 years. However, since 2003, no political programming document has paid much attention to some form of citizenship for immigrants from third countries in the Communication on Immigration, Integration and Employment from that year. European legislation still does not prescribe the obligation to harmonize the status of immigrants in all Member States, and provisions on legal status and legally guaranteed immigrants' rights are still cited in the same articles, as well as provisions on the suppression of illegal migration and trafficking in human beings. Member States recognized the importance of immigration for their labor markets and negative demographic trends, but immigration and citizenship policies remain areas of their exclusive sovereignty. The refugee crisis in recent months has best warned of the need for greater coordination among member states, as well as the gap between the European and national levels in terms of immigration and asylum issues.

6. Organized illegal migrations

Organized illegal migration is characterized by an organized approach to the recruitment, transportation, reception or exploitation of illegal migrants in the country of destination. It manifests itself as smuggling of migrants and human trafficking. Every case of trafficking is not a

form of illegal migration, but only one in which the victim illegally enters, transits or resides in the territory of a foreign country. Estimates from the International Organization for Migration (IOM) indicate that, at any one time, from fifteen to thirty million people worldwide have the status of illegal migrants (Милосављевић, 2012).

An increasingly organized approach to the recruitment, transportation, reception and exploitation of international illegal migrants has resulted in new multiple negative effects on human, social, national and international security. On the other hand, traditional criminal, largely repressive, methods have become insufficient to prevent, detect and intersect migrant smuggling and exploitation networks.

Therefore, it is necessary to reconceptualize traditional approaches to counteracting this security risk by shifting its focus from repressive to preventive methods, based on intelligence, analytical assessment and risk forecasting. In this regard, the presentation of the possibility of using traditional police and modern intelligence methods for intelligence gathering, as well as the directions of reform of current analytical assessment and prognostic activities, with the purpose of counteracting illegal migration (Срдић, 2007).

7. Conclusion

According to estimates of the European Commission, more than 65 million people are displaced today as a result of violence or natural disasters. By the end of 2018, the EU as a whole received more than 1.2 million applications for asylum for the first time, more than twice as much as the registered number in 2017 (563,000), and almost double in relation to 1992. In line with these events, the European Commission reacted to the development of the European Migration Plan by presenting measures and instruments of action at the EU level and at the level of individual Member States.

The percentage of illegally staying in the region is as follows: Serbia 28%, Montenegro 26%, B&H 23% and North Macedonia is about 12% (Eurostat data for the 2nd quarter of 2020). As a transit country, in accordance with laws and conventions, Macedonia's obligation is to prevent irregular migration and provide adequate support to asylum seekers. Limited resources and intensification of migration flows in recent years have complicated the requirements for fulfilling these tasks. Humane treatment of asylum seekers and providing minimum conditions for existence while they are in the Republic of North Macedonia is an obligation and a challenge in the conditions of limited resources.

The refugee crisis in which the European Union and its member states find itself could become a real test of the state of European immigration policy and the confirmation of its breakdown between the transnational tendencies of the European Commission as its main driver on the one hand and national immigration policies on the other. Although it is almost impossible at this moment to predict the outcome of this crisis, it is possible to assume that some of the current refugees and asylum seekers will want to continue the future of their families in the recipient countries, eventually becoming the working immigrants of the Union from the original asylum seekers. It is therefore crucial that the Commission, in co-operation with national authorities in charge of immigration and integration of immigrants, ensures more effective implementation of the established framework enabling the regulation of the rights of working immigrants in Member States, better coordination of national immigration and integration policies, the suppression of discrimination against immigrants and the education of the domicile population on the benefits immigration and the importance of accepting the diversity that immigrants bring with them for the progress of the recipient countries, which the immigrant workforce needs or will become.

Also, from the written above about organized illegal migration, it can be concluded that the hitherto threatening effect of organized illegal migration, primarily expressed through the destabilization of the security of the state due to political and economic pressures of the

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

international community, and due to the passive attitude to the problem, ie through the violation of internal stability and functioning of state institutions, has been supplemented by endangering the security of citizens with numerous crimes, misdemeanors and sociopathological deviations with which illegal migration is networked, endangering the families of illegal migrants in the field of physical, health no economic security and jeopardizing the structural safety of victims of various forms of exploitation.

And finally, the evolution of the organized crossing of the state border indicates that it is no longer just a “tort against the state”, which violates national sovereignty and threatens national security, but also the type of multiple violations of so-called human rights. illegal migrants, which undoubtedly represents a threat to social and human security.

8. Literature

1. Ali, M., Brick Lane, London: Transworld Publishers, 2003.
2. EPC (European Policy Centre), Compendium of EPC Publications on Migration, Asylum and Mobility, 2018.
http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_6029_compendium+on+migration.compressed.pdf
3. EUROCITIES, Charter on Integrating Cities, 2019.
<http://nws.eurocities.eu/MediaShell/media/CharterforWebFINAL.pdf>
4. European parliament, Tampere European Council: Presidency Conclusions, 1999.
http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm
5. European Communities, Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, 2007.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

6. European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A European Agenda on Migration, 2015.
http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN>
7. Милосављевић, М., Илегалне миграције, Кријумчарење и трговина људима – планетарни проблем – одабрани аспекти – Актуелна ситуација у Босни и Херцеговини, Securitas, Сарајево, 2012.
8. Perchinig, B., EU Citizenship and the Status of Third Country Nationals. U: Bauböck, R. (ur.). Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
9. Срдих, Ђ., Љ., Узроци и типови међународних миграција, Међународни проблеми, број 4, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2007.

**THE MEMORIALIZATION PROCESS AS A MECHANISM
OF TRANSITIONAL JUSTICE**

Marjan Madjovski, PhD

*MIT University,
Square Macedonia, City Gallery, Skopje, RN Macedonia*

Email:marjan.madjovski@mit.edu.mk

Abstract

The paper addresses the issue of remembrance (memorialization) as a possible tool for fostering recognition of otherness, considering all persons as bearers of rights and justice, and promoting peace, justice, and coexistence.

Memorialization is a process of honour to those who have suffered during conflict or in undemocratic regimes, as a means of examining the past and resolving contemporary issues. It can either promote social recovery after violent conflict ends or crystallize a sense of victimization, injustice, discrimination, and the desire for revenge. The aim of memorialization is to enable victimized populations to explain a brutal past, thereby easing existing tensions and allowing society to live more peacefully with the legacy of past divisions.

States must play an active and decisive role in this area, in line with international standards. However, relying on the role of the state in the implementation of mechanisms to protect public memory opens another paradox: the state is expected to investigate crimes for which it is often responsible. The phenomenon of crime denial is widespread in transitional and post-conflict societies. The approach to such crimes and serious violations is based on the pillars of transitional justice: without the memory of the past, there can be no right to truth, justice, reparation or

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

guarantees of non-repetition. For this reason, memory processes related to serious human rights violations and international humanitarian law constitute the fifth pillar of transitional justice. The part of the transitional justice mechanisms that are primarily aimed at victims should gain greater primacy and importance than other mechanisms in order to achieve the essence of justice and equity.

***Keywords:** transitional justice; remembrance/memorialization; human freedoms and rights; social reconstruction; reconciliation.*

ПРОЦЕСОТ НА ПАМЕТЕЊЕ КАКО МЕХАНИЗАМ НА ТРАНЗИЦИОНА ПРАВДА

Д-р Марјан Маџовски

*МИТ Универзитет,
Плоштад Македонија, City Gallery, Скопје, РС Македонија
Email:marjanmadjovski@gmail.mk*

Апстракт

Трудот го обработува прашањето на паметењето (меморијализација) како можна алатка за поттикнување на признавање на другоста, разгледување на сите лица како носители на права и правда, како и унапредувањето на мирот, правдата и соживотот.

Меморијализацијата е процес на одавање почит на оние кои страдале за време на конфликт или во недемократски режими, како средство за испитување на минатото и

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

решавање на современите прашања. Овој процес, исто така, може да промовира социјално закрепнување по завршувањето на насилниот конфликт или да го искристализира чувството на виктимизација, неправда, дискриминација и желба за одмазда. Целта на паметењето е да им се овозможи на жртвите да го објаснат бруталното минато, со што ќе се намалат постојните тензии и ќе му се овозможи на општеството да живее помирно со наследството на минатите поделби.

Државите мора да играат активна и одлучувачка улога во оваа област, во согласност со меѓународните стандарди. Сепак, потпирањето на улогата на државата во имплементацијата на механизмите за заштита на јавното паметење отвора друг парадокс: од државата се очекува да испита злосторства за кои таа е често одговорна. Феноменот на негирање на злосторствата е широко распространет во транзиционите и постконфликтните општества. Пристапот кон злосторствата и сериозните прекршување се заснова на столбовите на транзиционата правда: без сеќавањето на минатото, не може да има право на вистина, правда, репарација или гаранции за неповторување. Од оваа причина, процесите на паметење во врска со сериозните повреди на човековите права и меѓународното хуманитарно право го сочинуваат петтиот столб на транзиционата правда. Механизмите на транзициона правда кои се насочени првенствено кон жртвите треба да добиваат се поголем примат и значење наспроти другите механизми со цел да дојде остварување на суштината на правото и правичноста.

Клучни зборови: *транзициона правда; паметење; човекови слободи и права; социјално закрепнување; помирување.*

1. Вовед

Човештвото постојано го придружува вечниот предизвик и дилема: дали од трагедиите може да се научи и тоа да не направи подобри човечки суштества (дилема поставувана од Аристотел до Џон Дјуи) или сме осудени историјата постојано да ни се повторува (првиот пат како трагедија, вториот како фарса), и во тој магичен „сизифовски напор“, практично, новите генерации многу малку учат од трагичната историја, често да ја повторуваат, а жртвите на неправдите најчесто ги покрива проклетството на заборавот.

Една од вредните поуки од крајот на минатиот век е дека во начините на кои општеството ги формира своите поими за минатото има многу помалку спонтаност отколку што се сметаше. Беа потребни повеќе од шест децении, за да поимот кој го лансираше Морис Халбваш (Maurice Halbwachs) - колективно паметење, започне сериозно да влијае на тековите во општествените науки (користен од авторите: Paul Connerton, 1989; Pierre Nora, 1984–1992; Harald Welzer, 2001). На тој начин се обнови истражувањето за феноменот наречен колективно, јавно, културно или социјално паметење (меморија). Социолозите, психолозите, историчарите и филозофите му пристапуваат на ова прашање со многу контроверзи во дефинициите и приодите, но факт е дека тоа не претставува зададена, туку динамична област во која различни режими на паметење се менуваат и се натпреваруваат.

Паметењето (меморијализацијата) честопати не се препознава како важна алатка во иницијативите за транзициона правда. Националните и меѓународните чинители вклучени во транзиционата правда - особено во трибуналите и комисиите за вистина - во голема мера ја пропуштија можноста да ја вметнат меморијализација во нивните иницијативи. Повторениот неуспех за справување со спомените и нивното потенцијално негативно влијание ги загрозува напорите за транзициона правда и градење на мир.

Пред да пристапиме кон клучната тема - паметењето односно меморијализацијата како петти столб на транзиционата правда - накратко ќе се осврнеме на транзиционата правда и на нејзините основни обележја и механизми. Транзиционата правда ги испитува обидите на државата да ги отстрани неправдите и злосторствата извршени од претходните (автократски, авторитарни или тоталитарни) режими. [1] Таа е тесно поврзана со процесот на демократизација, кој се фокусира на процесот на транзиција, додека транзиционата правда се фокусира на тоа како дејствијата преземени од владата ги коригираат минатите злосторства/повреди. Транзиционата правда е одговор на систематското или широко распространето кршење на човековите права. Во оваа насока, таа бара признание за жртвите и истовремено промовира можности за мир, помирување и демократија. Таа не е посебна форма на правда, туку правда прилагодена на општествата што се трансформираат по период на масовна злоупотреба на човековите права. Во некои случаи, овие трансформации се случуваат одеднаш, а во други, може да се случат во текот на многу децении. Транзиционата правда, исто така, е дефинирана како подкатегија на политиката за репарација. [2]

Правната и регулаторната рамка за транзициона правда радикално се смени од нејзиното појавување до денес. Сегашното гледиште е дека процесите на транзициона правда мора да бидат насочени и спроведени во согласност со ефективното исполнување на домашните и меѓународни обврските за човекови права на државите. Практично, пристапите кон транзиционата правда се засноваат на верувањето во универзалните човекови права. Тие се потпираат на меѓународните човекови права и хуманитарното право во барањето на државите да сопрат, истражат, казнат, поправат и спречат злоупотреби. Овие иницијативи се фокусираат на потребите на жртвите и нивните семејства. [3]

Покрај правото на правда, основни механизми на транзициона правда се: правото на вистина – утврдување на целосниот обем и природа на злоупотребите во минатото преку

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

иницијативи за изнесување на вистината, вклучително и национални и меѓународни комисии и тела; понатаму, репарациите како основ за остварување морална (симболична) и материјална сатисфакција на жртвите, и извинување во име на државата кон нив и нивните семејства; реформата на институциите како гаранција за неповторување на повредите, која најчесто се состои во ветинг (лустрација); потоа, промовирање на помирување во поделените заедници, вклучително и работа со жртвите преку традиционалните правни механизми и олеснување на социјалната реконструкција; темата која ја обработува трудов - изградба на споменици и музеи за зачувување на паметењето (меморијализација) за минатото; како и земање во предвид на родови форми на злоупотреба со цел зајакнување на правдата за жените жртви.

Мерките на транзициона правда според фокусот на насоченост и засегнатата страна условно можеме да ги поделиме во три групи. Во првата група влегуваат: правото на вистина и репарација односно извинување, обештетување и зачувување на паметењето. Во оваа група механизмите првенствено се фокусирани кон жртвите. Во втората група, покрај реформите на институциите (ветинг) насочени кон интересот на државата и вербата во нејзините институции (со цел повредите на правата да не се повторат), влегуваат и процесот на помирување и амнестијата, како и правните и вонправните мерки со кои треба да се стабилизира општеството (да не се троши општествената енергија на поделби и нерешните болни прашања од минатото). Во третата група, која на некој начин е гранична и во еден дел ги опфаќа претходните две групи, припаѓа правото на правда. Ефектуирањето на овој механизам има ретрибутивни елементи и на задоволувања на правдата на жртвите, но и заеднички елемент на генерална превенција (преку кривичното казнување), како јавна кривично-правна порака до потенцијалните сторители дека ќе ги стигне државниот механизам на правда и дека нема место за неказливост. Големината и зрелоста на една држава односно општество, најрелевантно се изразува преку нејзиниот однос кон нејзините

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

послаби, ранливи припадници, кои станале жртви во темните периоди од нејзината историја. Во оваа насока е и ставот на Сока (Sooka) кој забележува дека, „најважните компоненти на транзиционата правда мора да бидат правата на жртвите, кои вклучуваат право на вистина, право на признавање, право на обесштетување и обврска да се преземат чекори за да се осигури дека повредите нема да се случат повторно.” [4]

Моделот на транзициона правда зависи од степенот на кршењето на човековите права во претходниот режим и од тоа дали тие биле систематски, континуирани и државно спонзорирани. Низ историјата, владите на многу земји извршиле намерни дискриминаторски акти против малцинствата, почнувајќи од наметнување неправедни даноци, па се до ропството; од политички и кривични прогони и затворања, па се до масовни убиства. Овие владини активности честопати се легални, одобрени од законодавството и судовите, како и од мнозинството граѓани. Понекогаш владите реагираат на обвиненијата за историска неправда со тоа што ја минимизираат големината на штетата или дури и негираат дека се случиле настаните. [7] Официјалните извинувања изразени во име на заедницата - поранешната власт, на пример - од луѓе кои не биле вклучени во злосторствата/повредите, можат да играат важна улога во процесот на признавање, особено во случај кога се направени повреди од институции, а не од поединци. [8]

Ниту една истражувачка студија на случај, во процесот на остварување на механизмите на транзициона правда, не открила пакет мерки што успешно ја исполнуваат секоја поставена цел. Некои не успеале затоа што од нив било побарано да прават премногу за премногу малку време или тоа го направиле со несоодветни човечки и финансиски ресурси. Други, пак, затоа што моќните противници намерно ги фрустрирале нивните напори. А, некои затоа што политичката волја која е неопходна за да се постигне вистинска одговорност премногу брзо се потрошила. Ова не треба да дојде како изненадување со оглед што културата на неказливост и наградување на насилството постои со векови, а напорите

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

за постигнување траен мир преку сеопфатна одговорност се во спротивност и се релативно млади. Иако, повеќето пост-конфликтни општества можат да идентификуваат барем неколку важни слични случаи тие неизбежно ќе се соочат со голем број предизвици уникатни за сопствената земја. Затоа, ќе бидат неопходни многу повеќе практики пред меѓународната заедница да започне да се приближува кон надежта дека процесот на одговорност ќе се одвива како што треба. Бројни студии на случај објаснуваат кога успехите се почести. Кога се случил успех и имало резултати. Тоа се случувало кога имало вистинска посветеност и јасна мисла за артикулирање и приоритетизирање на целите, вклучување на потребното време за комуникација, и вклучување на засегнатите заедници и жртви во процесот уште од самиот почеток. Затоа, потребни се обемни и инклузивни консултации со цел да се идентификуваат и приоритетизираат специфичните цели, како важен прв чекор кон избегнување на погрешните очекувања и планирање на процес на одговорност со реална перспектива за успех. [10]

Студиите поветени на демократската транзиција се фокусираат исклучиво на промена на режимот и транзиција кон подемократски систем. Од друга страна, политиката за репарација претпоставува поширок став и ги испитува злосторствата и неправдите што се случиле со или без промена на режимот, се случиле во авторитарен или либерален режим и разгледува поширок историски и временски обем. [11]

Жртвите на грубото кршење на човековите права и сериозните прекршувања на меѓународното хуманитарно право и нивните семејства имаат право на ефективен правен лек. Ова вклучува право да се знае вистината за злоупотребите што се извршени, вклучувајќи го идентитетот на сторителите, причините што довеле до прекршувањата и, доколку е соодветно, крајната судбина или каде се наоѓаат присилно исчезнатите. Правото е признато во законските решенија од судовите во повеќе земји, како и од меѓународните судски тела.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Според Луис Бикфорд (Louis Bickford) постојат две преклопувачки парадигми за соочување со минатото - „парадигмата на транзиционата правда“ и „парадигмата на паметењето“. Двете бараат собирање и зачувување на низа материјали и ресурси - форензички докази, досиеја, фотографии, усни истории, постери и други материјали. *Парадигмата на транзициона правда* се однесува на законските одговорности на државата и меѓународната заедница за унапредување на владеењето на правото. Бара повоените држави да исполнуваат четири одговорности: кажување вистини за тоа што се случило во минатото, гонења на сторители, репарации за жртвите и гаранции за неповторување преку реформа на институциите. Од суштинско значење за секој од овие повоени процеси е сочуваната документација. Успешното раскажување на вистината бара собирање стории за жртвите и сторителите; на обвинителството им се потребни документирани докази за злосторствата; за репарациите треба правилно идентификување на видот на примателот; и институционални реформи кои вклучуваат проверка и други процеси кои се потпираат на административни досиеја од полицијата, воените сили и другите владини институции. *Парадигмата на паметењето* се обидува делумно да ја промовира културата на демократизација преку создавање на менталитет, кој може да се нарече „никогаш повеќе“. Таа во голема мера зависи од културните и другите методи на едукација и потсетување на луѓето за минатото. Оваа парадигма суштински се потпира на документирани докази. Усните истории и другите докази што се користат во судењата и трибуналите може да се користат во различни, но подеднакво важни употреби во музеите и спомениците.

Некои истражувања укажуваат дека проектот за транзициона правда не е политички неутрален и покрај обидите да се претстави како таков. Ова, пред се, поради потребите на елитите за создавање дискурзивни и правни сигурносни системи кои ја легитимираат нивната положба како во Индија и Јужноафриканската Република. Во Индија конституирањето на нацијата беше проследено со презервација и легитимација на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

кастинската структура на општеството, додека конституирањето на заедниците во Јужноафриканската Република беше проследено со зачувување на де факто расната сегрегација. Во двата случаи, новосоздаденото „ние“ – нацијата и граѓанската припадност – го прикрива внатрешниот конфликт, расцепот. Како двете споменати општества да се реконструирале за да останат исти. [12] Во оваа насока, се оди и чекор подалеку, па има и такви пристапи кои го дефинираат паметењето (сегмент од транзиционата правда) како употребливо минато, кое се појавува на различни нивоа, форми, и за различни цели. Тоа е повеќе од снимка за минатото, има актуелна употребна вредност и служи за создавање такво минато што произведува одредени ефекти во сегашноста за одредени носители. Затоа, паметењето не е неутрално, туку е активно и перформативно, тоа е реализирана културна идеја, социјална пракса и политички проект.

Меморијализацијата (паметењето) е петтиот столб на транзиционата правда и таа има повеќе форми. Од неа се очекува да биде алатка за поттикнување на признавање на другоста, разгледување на сите лица како носители на права и унапредување на мирот, правдата и соживотот. Одбележување на одредени музички дела; величање на одредени настани, херои или хероини, без разлика дали се вистински, митолошки или измислени; и одбивањето на други настани, формираат перцепции и помагаат да се дефинираат односите. Наспроти тоа, логиката на маргинализацијата, исклучувањето, негативниот стереотип, дехуманизацијата и негирањето го прави перверзно користењето на овие инструменти, со спротивни резултати. [13]

Како дел од транзиционата правда, паметењето мора да биде во согласност со пристапот за човекови права, а државите да имаат активна улога согласно меѓународните стандарди (Интер-американската комисија за човекови права препорачува усвојување на сеопфатни јавни политики за меморијализација). [14] Целта на правилното користење на паметењето е да се создадат услови за дебата во општеството за причините и последиците

од минатите злосторства и насилства и за директната и индиректната одговорност. Ова овозможува да се стесни „опсегот на дозволени лаги“. [15]

2. Улогата на паметењето во социјалната реконструкција и транзиционата правда

Различни општествени чинители, пред сè државата, влегуваат во арената на јавно паметење (на планиран или спонтан начин) со проекти кои можат да бидат комплементарни, алтернативни, конкурентни, спротивставени, па дури и ексклузивни. Збирот на овие различни „вектори на меморија“ претставува она што е минато за едно општество. Терминот „вектори на паметење“ го вовеле францускиот историчар Анри Русо (Henry Rousso), а поимот го разработи Ненси Вуд (Nancy Wood). Русо под терминот подразбира настани кои имаат капацитет да влијаат на колективното паметење и да го насочуваат во одредени правци. [16] Во плуралните општества, темата за јавното паметење ретко е недвосмислена и трајна, туку е предмет на промени, конфликти, па дури и вистински „војни на сеќавања“. Од една страна, неуспешните, но и успешни политички проекти се бранат, легитимираат и популаризираат со негирање на злосторства или нивна тенденциозна контекстуализација. Од друга страна, жртвите се експроприраат колку што е потребно со цел да се создаде национална мартирологија и да се зајакне политичката кохезија. Заради високиот емоционален потенцијал, односот кон жртвите и злосторствата е јавна зона на спомени која е најподложна на инструментализација. [17]

Може да се направи условна поделба на официјални, односно институционални и неофицијални, односно спонтани спомени. Првите, официјални, се напишани, печатени, овековечени, врежани, монументализирани, поддржани со декрети, романтизирани, обновени во мрежа на музеи, галерии, национални колекции, архиви, училишни наставни

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

планови и учебници, споменици, национални знамиња, системот на празници и комеморации, и слично, се хегемонистички, институционални дискурси кои ја овековечуваат и материјализираат колективна меморија. Од друга страна, се т.н. „меки“ спонтани сеќавања на групи и индивидуи кои остануваат неканонични, незабележани, скриени, интровертни, кои имаат свои медиуми и канали за пренос кои честопати дејствуваат како опозиција, па дури и како алтернатива. Секое општество ја познава хиерархијата на сеќавањето во зависност од соодносот на силите во него - индивидуалните спомени не само што се различни, туку на различни начини се социјално релевантни.

Меморијализацијата се јавува во текот на целиот животен циклус на конфликтот: пред да започне конфликтот, за време на конфликтот и по неговото завршување. Иницијативите за меморијализација имаат различни форми во зависност од тоа кој ги иницира, фазата на конфликтот во која се иницирани и видот на општествениот поредок што се појавува по завршувањето на насилството, и во таа смисла меморијализацијата е високо исполитизиран процес кој ја рефлектира волјата на оние што се на власт.

Процесот на паметење никогаш не треба да резултира со негирање или минимизирање на сторените повреди. Овој процес не треба да покрене скептицизам во врска со наодите на комисиите за вистина и/или правните постапки (кои обично обезбедуваат минимално досие за извршени повреди, а чиј реален број, во пракса, обично е многу поголем). Гласот на жртвите на кршење на човековите права мора да игра клучна улога во градењето на паметењето, со што се избегнуваат блокадите што може да се обидат да ги наметнат сторителите. Во специфични случаи процесот на паметење не смее да предизвика конкуренција помеѓу жртвите. Ова се случува кога одредени групи добиваат поддршка од властите, додека други се маргинализирани, намерно или затоа што немаат

доволно влијание во политичките кругови или медиумите за да го слушнат својот глас во јавната арена.

Процесот на паметење може, исто така, да доведе до злоупотреба или дури до таканаречена „тиранија на паметењето“ кога пренесената порака има за цел да ги ограничи луѓето на нивниот статус на жртви во име на насилството во минатото со цел да се оправдаат и поттикнат нови дела на насилство. Во конфликтните општества, неодговорните политички водачи често конструираат наративи од поразите во минатото (во некои случаи нанесени пред многу векови), со цел да ги разбудат емоциите и желбата за одмазда заснована врз сеќавањето за претпените понижувања. Да се расветлат настаните од минатото, да се признае одговорноста и да се изведат сторителите пред лицето на правдата се најдобрите противотрови за манипулацијата со минатото и величењето на насилството. Таквите мерки служат и како основа за вистински и траен мир без казнување. За жал, жртвите на конфликтите често се запоставуваат и експлоатираат за политички цели, разни документи и комеморации се ставаат во служба на етнички антагонизам наместо политичко и социјално помирување, а официјалната документација и процесите на кажување на вистината се игнорираат.

Меморијалните проекти кои ги охрабруваат преживеаните да истражуваат спорни спомени од минатото, да промовираат учење и критичко размислување и да ја олеснат тековната културна размена, најверојатно ќе напредуваат во социјалната реконструкција. Тие, исто така, имаат поголема веројатност да го задржат значењето за новите генерации отколку статичните споменици посветени на долгогодишните конфликти и херои кои не успеваат да го толкуваат нивното значење на начини што имаат современа важност. [18]

Трибуналите и комисиите за вистина го споделуваат фактот со спомен-проектите дека нивната работа делумно зависи од собирање документи и други материјали што се користат за утврдување на историски вистини. Собирањето, управувањето и изведувањето

вредност од овие материјали е особен предизвик кога количината на документарни материјали е огромна. Оние кои се вклучени во комисиите и трибуналите за вистина, треба да размислат како нивните документарни збирки можат да бидат достапни за оние кои се вклучени во спомен-проектите. Комисиите за вистината можат подобро да ги користат своите постапки и конечни извештаи за да ги подготват земјите за задачи што логично следат - инкорпорирање на наодите на комисиите за вистина во едукативни програми и меморијални проекти дизајнирани да спречат идните генерации да го забораваат минатото и да ги повторат своите грешки.

Утврдувањето каков придонесите даваат иницијативите за спомен-обележја за помирување или социјална реконструкција е делумно тешко поради комплексноста и оспорените значења на тие поими. Меморијалните иницијативи опишуваат развојни, долгорочни социјални, економски, културни и политички процеси кои тешко се мерат. Проценката на влијанието на спомениците и музеите е можно, но за тоа е потребно внимателно планирање, инвестирање на ресурси и подготвеност да се следат промените со текот на времето. Да се разбере каков ефект има меморијалниот проект врз промовирање на социјална реконструкција, исто така, бара да се разјаснат целите што проектот се обидува да ги постигне. Ефективната евалуација, исто така, бара проценки пред, за време и по спроведувањето на проектот, како и разбирање дека идните генерации може да формираат сосема различни, непредвидени мислења за споменикот.

3. Цели и меѓународна регулаторна рамка и стандарди во процесот на паметење

3.1. Цели

Основна претпоставка за транзициона правда е дека злосторствата од минатото - сторени за време на вооружен конфликт или од репресивен режим - мора соодветно да се

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

решат за да се изгради демократско, плуралистичко, инклузивно и мирно општество. Признавањето на воените злосторства и масовните повреди на човековите права е од суштинско значење за враќање на достоинството на жртвите, овозможувајќи му на општеството да ја врати довербата и да започне процес на помирување - и вертикално (меѓу граѓаните и државните органи) и хоризонтално (меѓу различни групи во случаи кои вклучуваат конфликти меѓу популации) - што соодветно го надополнува кривичното гонење и изрекување на казни за сторителите и доделување на репарации на жртвите. Неуспехот да се признаат и да се казнат злосторствата и повредите што се случиле доведува до негирање и го овековечува и легитимира насилството.

Пристапот кон ваквите злосторства се заснова на столбовите на транзиционата правда: без сеќавањето на минатото, не може да има право на вистина, правда, репарација или гаранции за неповторување. Од оваа причина, процесите на паметење во врска со сериозните повреди на човековите права и меѓународното хуманитарно право го сочинуваат петтиот столб на транзиционата правда. Тој е и самостоен и вкрстен столб, бидејќи придонесува за имплементација на другите четири столба и е витална алатка за да им се овозможи на општествата да излезат од циклусот на омраза и конфликт и да започнат да преземаат одредени чекори кон градење на култура на мир.

При решавање на повредите од минатото, процесите на транзициона правда сакаат да придонесат за исполнување на повеќе цели поврзани со различни временски рамки:

(а) Да се расветлат повредите во минатото (со утврдување на фактите и кривично казнување на сторителите);

(б) Да се справат со предизвиците на сегашноста (со препознавање, почитување и одбележување на споменот на жртвите, обезбедување на надомест на штета, дозволување да се раскажат сториите, јавно извинување, борба против негирање, воспоставување смиреност и враќање на довербата во државата и меѓу заедниците); и

(в) Да се подготват за иднината (со спречување на насилство во иднина преку образование и подигање на свеста и воспоставување култура на мир). Процесите на паметење помагаат да се промовира посветеноста кон демократското општество, охрабруваат дебати за застапеност на минатото и овозможуваат решавање на проблемите на сегашноста на релевантен начин.

Во Дурбанската декларација и Програмата за акција на Светската конференција против расизам, расна дискриминација, ксенофобија и сродна нетолеранција, донесена во Дурбан во 2001 година, улогата на паметењето се сфаќа како алатка за борба против неправдата и промовирање на мирот:

Сеќавањето на злосторствата и лошите работи во минатото, каде и кога и да се случени, недвосмислената осуда на расистичките трагедии и кажувањето на вистината за минатото се основните елементи за меѓународно помирување и создавање на општества засновани врз правда, еднаквост и солидарност. [19]

3.2. Регулаторна рамка и стандарди на Обединетите нации

Државите усвоија различни инструменти кои ја препознаваат основната улога на паметењето во создавање на средина погодна за соживот за да го пресретнат кршењето на човековите права и меѓународното хуманитарно право. Прво, потребно е да се нагласи општата обврска да се гарантира правото да не се биде жртва на сериозни повреди, како што се присилно исчезнување, произволно погубување, тортура и геноцид. Забраната и спречувањето на ваквите повреди се предвидени во Конвенцијата за спречување и казнување на злосторствата на геноцид, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, Конвенцијата против тортура и други сурови, нехумани или понижувачки постапки или казни и Меѓународната конвенција за заштита на сите лица од присилно исчезнување.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Ажурираниот пакет принципи за заштита и унапредување на човековите права преку дејствување за борба против неказнивоста [20] го воспоставува правото да се знае вистината за ваквите повреди (наречено и право на вистина) како индивидуално право на секоја жртва, негово или на членовите на неговото семејство, а исто така, и како колективно право чија „целосна и ефективна примена ... обезбедува витална заштита од повторување на повредите“. [21] Истиот инструмент ја утврдува должноста на државите во врска со паметењето и нивната одговорност за пренесување на историјата со цел „зачувување на колективната меморија од истребување и, особено, ...заштита од развој на ревизионистички и негационистички аргументи“. [22] Оваа основна обврска на државите премногу често останува мртва буква во многу општества кои страдале: насилството во сегашноста, кое е тесно поврзано со минатите настани, е поврзано со фактот дека генерации пораснале не знаејќи речиси ништо за минатото.

Ажурираниот пакет принципи на Обединетите нации за заштита и унапредување на човековите права преку дејствување за борба против неказнивоста ја формираше базата за Основните принципи и упатства за правото на правен лек и репарација на жртвите на груби повреди на меѓународното право за човекови права и сериозни повреди на меѓународното хуманитарно право, усвоен од Генералното собрание со резолуцијата 60/147. Во оваа резолуција, усвоена со консензус во 2005 година, Генералното собрание потсети дека процесите на паметење се, исто така, дел од правото на репарација. Резолуцијата прецизираше дека задоволувањето треба да ги вклучува следниве мерки: проверка на фактите и целосно и јавно откривање на вистината; официјална декларација или судска одлука за враќање на достоинството, угледот и правата на жртвата и на лицата тесно поврзани со жртвата; јавно извинување, вклучувајќи признавање на фактите и прифаќање на одговорност; комеморации и почит кон жртвите; и вклучување на точни информации за

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

повредите на курсеви за обука за меѓународно право за човекови права и меѓународно хуманитарно право и за едукативни материјали што се користат на сите нивоа.

Во општества кои претрпеле грубо кршење на човековите права или сериозни кршења на меѓународното хуманитарно право, општата обврска за заштита на човековите права добива различна и посебна димензија што се однесува на процесите на паметење. Должноста да се спроведат процеси на паметење во вакви случаи произлегува од примарните (пакети и конвенции) и секундарни (принципи и упатства) извори на меѓународното право за човекови права. Исто така, мора да се нагласи дека процесите на паметење ги пресекуваат сите аспекти на целосна репарација - особено димензиите на задоволување и гаранциите за неповторување - како нова обврска што произлегува од сторените повреди.

4. Механизми и модели на заштита на јавното паметење

За погоре споменатиот класик на социологијата, Халбваш, „паметењето е во голема мерка реконструкција на минатото добиено преку податоци позајмени од сегашноста, однапред смислени реконструкции или, згора на тоа, преку реконструкции на претходните периоди во кои поимите за минатото се веќе променети“. Следејќи ги неговите стапки, францускиот социолог Пјер Нора (Pierre Nora), пишува дека паметењето е „секогаш актуелен феномен, врска меѓу нас и вечната сегашност“, додека историјата е „претстава за минатото“. За Нора паметењето е „во постојана еволуција, отворено за дијалектиката на меморијата и заборавот, несвесно за неговите многубројни деформитети, предмет на манипулација и присвојување“, додека историјата е „реконструкција, и секогаш проблематична и нецелосна, од она што веќе го нема“ [23]

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Секое општество ги штити спомените чии вредности се сметаат за релевантни за неговиот опстанок и стабилност. Правилното паметење (сеќавање) на жртвите припаѓа во кругот на вредности со кои се брани основната социјална кохезија, чувството на емпатија и човечка солидарност. Но, сепак, и покрај ова значење кое го има, тоа е предмет на сериозно злоупотребување. Една од причините за овој парадокс секако може да се најде во чувствителноста на средствата со кои се гради и брани јавното паметење. Овие средства ниту се идеални, ниту се нужно насочени кон заштита на сеќавањето на жртвите. Овој вид заштита на јавното паметење вклучува голем број актери чии мотивации се разликуваат. Искрената заштита на јавното паметење се брани со утврдување на фактите, односно со истражувачка активност утврдена како фактичко знаење за злосторства, сторители и жртви. Потоа се брани и со јавна дебата, која го актуелизира злосторството и ги делегитимира неговите сторители. Се брани со комеморативни активности, кои обележуваат сцени на злосторства и го негуваат споменот на жртвите. Се брани со политички изјави на државни службеници кои го осудуваат злосторството и се извинуваат за злосторството. Се брани со судска активност, со која кривичните дела се процесуираат, а сторителите се казнуваат. Конечно, се брани со законодавна активност, со која порекнувањето се криминализира. Овие групи на механизми никогаш не постојат изолирани. Во реалноста се применуваат паралелно, градејќи повеќе или помалку успешни модели на заштита на јавната меморија.

Речиси секој обид за одбрана на јавното паметење е резултат на комбинирање на неколку механизми, особено затоа што се покажа дека ниту спроведувањето на еден, ниту комбинацијата на повеќе, ниту употребата сите механизми во исто време не гарантираат успех. Утврдувањето на фактите е клучно за создавање и одржување на основно ниво на знаење за злосторствата од минатото. Тоа, сепак, само до одредена мера може да застане на патот на тенденциозните толкувања на минатото, особено затоа што „војните на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

паметењето“ првенствено се карактеризираат со конкуренција на вредносните системи. Во нив, фактите се предмет на толкување, така што, само акумулација на фактите не е доволна.

Јавната дебата се покажува како ефикасно средство за делегитимирање на негирањето на масовните злосторства. Но, таа е ефикасна само во отворено, демократско општество кое веќе поседува задоволителен консензус за прашања што се во оптек. Во општества каде што има поделби на колективните спомени, во кои криминалната политика секогаш има голем број на отворени или прикриени приврзаници, јавната дебата многу лесно се претвара во трибина со која негирањето е легитимирано. Дебатирањето со порекнувачите, негаторите, ним им го обезбедува токму тоа што тие самите се обидуваат да го истакнат - дека нивниот поглед кон минатото е само еден од можните. Од овие причини научници како Дебора Липстат (Debore Lipstat) одбиваат да дебатираат за холокаустот со негаторите. [24] Прашање е колку е исправен овој приод, затоа што исклучувањето од дебатата носи има ризик негаторите да добијат статус на прогонети мислители. Оттука, е и основниот парадокс на овој механизам: успешен е таму каде што во суштина е непотребен, а неефикасен таму каде е насушно потребен. Кривичното право во Германија, Франција, Австрија, Полска, Белгија, Шпанија, Романија и Израел предвидува казни за негирачите на холокаустот, а во други држави тие се предмет на гонење од омраза или се цел на граѓанска парница. Моделот заснован на сузбивање на негирањето преку утврдување на фактите и јавна дебата без државно учество беше карактеристика за САД и Велика Британија, затоа што нивниот правен поредок има одбивност кон супресијата на јавниот збор, како и поради индиректното искуството што го имаа со злосторничките аспекти на Втората светска војна. [25] Земјите од континентална Европа, кои биле во меѓувоениот период и за време на Втората светска војна, беа директно изложени на увезен и домашен фашизам, покажуваат поголема подготвеност кон употреба на преостанатите четири механизми, во кои улогата на државата е далеку повидлива отколку во првите две. Овој пристап, сепак, отвора пат за

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

директен упад во слободата на јавниот говор. Истовремено за секоја актуелна владејачка гарнитура отвора простор за нормирање на поглед кон минатото што и ја зацврстува нејзината власт, па и за прогон на неистомисленици.[26] Потпирањето на улогата на државата во имплементацијата на механизми за заштита на јавното паметење отвора друг парадокс: од државата се очекува да испита злосторства за кои таа е често одговорна. Овие парадокси на ефикасност и кредибилитет се надминуваат со помал или поголем успех. Феноменот на негирање на злосторствата е широко распространет во транзиционите и постконфликтните општества, каде обемот на негирање го одзема здивот, каде што ревизионизмот не е социјален ексцес, туку доминантна парадигма. Начините на кои во такви средини се формираат модели, имаат малку нормативно во себе, и се потопени во како што Јон Елстер (Jon Elster) го нарекува „побогатиот универзум на случаи“. [27]

5. Заклучок

Вистината и културата на паметење не се само прашање на државна политика, туку тие, исто така, се одговорност на секое општество кое се стреми кон безбедност, еднаквост и мир. Низ целиот свет, граѓанското општество, вклучително и групите на жртви, даваат придонеси за пронаоѓање и раскажување на вистината, понекогаш и во судир со силите што се заинтересирани да ги замолчат и заплашат. Овој отпор, против тишината, против стравот, дозволува вистината да се прошири и да се развива, помагајќи да се оствари реално ветувањето за „никогаш повеќе!“.

Целта на процесите на паметење во постконфликтни ситуации е да им се овозможи на жртвите да му дадат смисла на бруталното минато, да избегнат одмазда, да се помират со минатите поделби, да ги отфрлат сторените злосторства, да ги поддржат механизмите за правда, и преку научените лекции да ги ублажуваат постојните тензии, дозволувајќи му на

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

општеството да живее мирно. Иако меморијализацијата и, особено, документирањето на злосторствата и кршењето на човековите права во време на конфликт се од суштинско значење, тие бараат соодветно постапување со жртвите. Жртвите треба да играат водечка улога во процесот, да бидат редовно информирани и да ги исполнуваат нивните очекувања колку што е можно, сè додека насилството продолжи. Во транзициони контексти, процесите на меморијализација можат да бидат ефективни само ако тие ја следат политичката цел за воспоставување демократија и култура на мир. Застапниците на механизмите за транзициона правда треба да формираат сојузи со различни чинители на граѓанското општество и да помогнат во промената на токсичната култура на политичко насилство, конфронтација и маргинализација. За да бидат ефективни процесите на паметење, од суштинско значење е да се заштитат архивите на државните агенции и граѓанските организации, особено оние што работат во областа на човековите права. Архивите треба да бидат достапни во согласност со утврдените стандарди, а владите треба да ги отстранат пречките за таков пристап.

Обврската да се усвојат процеси на паметење во општества кои претрпеле грубо кршење на човековите права и сериозни повреди на меѓународното хуманитарно право произлегува и од примарни и од секундарни извори на меѓународното право за човекови права и затоа владите не можат да го заобиколат врз основа на буџетски, политички или структурни аргументи или тврдења дека напорите треба да бидат насочени кон други области на транзиционата правда. Системите за транзициона правда бараат енергични и активни политики на паметење засновани на пристапи за човекови права со цел соодветно решавање на минатите злосторства извршени од диктаторски или авторитарни режими или злосторства извршени во контекст на вооружен конфликт. Без паметење, правото на вистина, правдата и целосната репарација не можат да се реализираат во целост и не може да има гаранции за неповторување.

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

Гласот на жртвите на кршење на човековите права мора да игра клучна улога во градењето на паметењето. Ова исто така ќе помогне да се спротивстават на обидите за негирање, ревизионизам и манипулација од страна на сторителите на повреди и од политички групи или интереси кои сакаат да го обноват насилството. Јавните власти мора да се воздржат од давање негирачки изјави со кои се обелуваат повредите и се ревидимизираат жртвите.

Притоа, треба да се биде внимателен со следните аспекти на меморијализацијата. Најпрво таа е политички напрегнат процес со потенцијал да го разбуди најлошото во една заедница. Понатаму, спомениците иницирани, контролирани или доминирани од надворешни лица (меѓународни субјекти) се осудени на неуспех, а меморијалните места што имаат голема важност за заедницата може да бидат невидливи за надворешните лица. „Статичките“ паметници кои не промовираат активно учење или интеракција меѓу преживеаните го губат своето значење за идните генерации. И најпосле, проценката на влијанието одзема многу време и е скапа, и треба да се повтори за да се забележат промените во ставот со текот на времето.

Процесите на паметење се надополнуваат, но не ги заменуваат механизмите за вистина, правда, репарација и гаранции за неповторување. Механизмите на паметење никогаш не треба да служат како изговор за давање на де јуре или де факто неказност на сторителите.

Процесите на паметење мора постепено да се развиваат за да се оди напред во потрагата по вистината и ефикасно воспоставување на политики за паметење, истовремено разгледувајќи различни групи жртви и соодветно одразувајќи ја родовата перспектива. Принципот на нерегресија во однос на процесите на паметење става ограничување на теориите на негирање или ревизионизам кои сакаат да го негираат степенот на повреда во минатото и штетата предизвикана на жртвите.

Паметењето е долгорочен процес во кој државата мора да игра активна и одлучувачка улога. Властите што усвојуваат и спроведуваат политики на паметење треба да осигурат дека ваквите политики соодветно ги застапуваат ставовите на жртвите и се воспоставуваат во соработка со граѓанското општество, особено организациите за човекови права. Јавната политика за паметење треба да биде повеќедимензионална и да вклучува мерки поврзани со јавни простори (споменици, паркови, плоштади и сл.), уметнички изрази (музеи, претстави, концерти, изложби на слики, итн.), иницијативи за медиуми и спонзорирани од државата јавни настани и активности одржани на значајни датуми. Во областа на образованието, програмите според ваквите политики треба да се воспостават на сите нивоа на формално и неформално образование и да се преземат чекори за градење на култура на мир.

Паметењето на минатите времиња дефинирани со кршење на човековите права и меѓународното хуманитарно право дава можност да се размисли за сегашноста и да се идентификуваат современите проблеми поврзани со исклучување, дискриминација, маргинализација и злоупотреба на моќ, кои честопати се поврзани со токсични политички култури. Меморијализацијата, сама по себе, го промовира развојот на културата на демократија и почитување на човековите права.

Процесите на паметење не можат, под никакви околности, да негираат или да се обидат да ги намалат повредите и злосторствата што биле проверени од комисиите за вистина и/или правните постапки. Ваквата експлоатација на паметењето е неприфатлива и е спротивна на меѓународните обврски за човекови права.

Националното законодавство треба да се прилагоди за да го рефлектира технолошкиот развој. Говорот на омраза што доведува до насилство не може да се прифати со изговор дека социјалните мрежи се субјекти што шират такви изјави. Додека слободата на изразување мора да се гарантира, кривичните дела што претставуваат поттикнување на

омраза мора да бидат забранети и лицата одговорни за дела на дискриминација, непријателство или насилство мора да бидат казнети во согласност со меѓународните стандарди.

Во демократските и интегрирани општества паметењето е средство за еманципација. И, како такво, тоа не смее да има алтернатива. Неговата спротивност спонтаниот заборав може да биде само последица на долг, постепен и природен процес, резултат на успешно спроведена социјална реконструкција, интеграција, па и помирување. Наспроти спонтаниот заборав демне опасноста од политички диктираната амнезија, систематска анестезираност на јавното паметење за болните прашања од блиското минато, која најчесто е во функција на потврдување на интересите на власта. Институционалното игнорирање на потребата од јавно паметење е зародиш на нов циклус, нова спирала, на повторување на темните петна од минатото.

6. Референци

- [1] Ruti G. Teitel, *Transitional Justice* (Oxford: Oxford University Press, 2000), p. 5.
- [2] Види Torpey, *Making Whole What Has Been Smashed*, стр. 51-54; Roy L. Brooks, "The Age of Apology," in *When Sorry Isn't Enough: The Controversy over Apologies and Reparations for Human Injustices*, ed. Roy L. Brooks (New York: New York University Press, 1999), pp. 10-11; and Olick and Coughlin, "The Politics of Regret: Analytical Frames," pp. 42-45.
- [3] "What is Transitional Justice," International Center for Transitional Justice, <http://www.ictj.org/en/tj/>, [пристапено на 21.02.2020].

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- [4] Yasmin Sooka, 'Foreword to the book' in Stephen Peté and Max du Plessis (eds), *Repairing the past? International perspectives on reparations of gross human rights abuses* (Intersentia, 2007).
- [5] Juan E. Mendez, "The Right to the Truth", *Reining in Impunity for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights: Proceedings of the Siracusa Conference 17-21 September 1998* (ed. Christopher C. Joyner), St. Agnes Eres, 1998, p. 255.
- [6] Alison Smith et al., *Closing the Gap, No peace without justice*, Rim, 2010.
- [7] Craig W. Blatz, Karina Schumann, Michael Ross "Government Apologies for Historical Injustices", *Political Psychology*, Vol. 30, No. 2, 2009
- [8] Patricia Naftali, et al. "Closing the gap The role of non-judicial mechanisms in addressing impunity", *No Peace Without Justice*, Roma, Italy, www.npwj.org, [пристапено на 25 јануари, 2020 година].
- [9] Barbara Kellerman, "When Should a Leader Apologize and When Not?" *Harvard Business Review*, 84 (4), pp. 72-81; 148 Apr 2006
- [10] Patricia Naftali, et al. "Closing the gap The role of non-judicial mechanisms in addressing impunity", стр. 247
- [11] Torpey, *Making Whole What Has Been Smashed*, pp. 52-53.
- [12] Стефан Алексиќ, *Окно*, 2017, Улогата на сеќавањата и заборавот во постсоцијализмот. <https://okno.mk/node/62738> [пристапено на 16 септември 2020 година]
- [13] UN Human Rights Council, 45 Session, 2020, *Memorialization processes in the context of serious violations of human rights and international humanitarian law: the fifth pillar of transitional justice - Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth,*

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

- justice, reparation and guarantees of non-recurrence <https://undocs.org/A/HRC/45/45>
[пристапено на 16 септември 2020 година]
- [14] “Principles on Public Policies on Memory in the Americas”, resolution 3/2019, adopted on 9 November 2019. [пристапено на 17 септември 2020 година]
- [15] Ignatieff, Michael, “Articles of faith”, Index on Censorship 5, 1996, p. 111, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/030642209602500522> [пристапено на 16 септември 2020 година]
- [16] Henry Rousso, *The Vichy Syndrom. History and Memory in France since 1944* (Cambridge: Harvard University Press, 1991), 219–227. Поимот го разработила Nancy Wood, *Vectors of Memory: Legacies of Trauma in postwar Europe* (New York: Berg 1999).
- [17] Vladimir Petrović, *Modeli zaštite javnog sećanja u borbi protiv poricanja zločina*, Forum za tranzicionu pravdu, Izazovi tranzicione pravde, Beograd, april, 2007
- [18] Judy Barsalou and Victoria Baxter, *The Urge to Remember: The Role of Memorials in Social Reconstruction and Transitional Justice*, Research report, Published by: [US Institute of Peace](https://www.jstor.org/stable/resrep12524?seq=3#metadata_info_tab_contents), 2007, https://www.jstor.org/stable/resrep12524?seq=3#metadata_info_tab_contents
[пристапено на 17 септември 2020 година]
- [19] https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Durban_text_en.pdf, para. 106.
- [20] E/CN.4/2005/102/Add.1, report by Diane Orentlicher, building on work previously carried out by Louis Joinet.
- [21] Principle 2: The inalienable right to the truth.
- [22] Principle 3: The duty to preserve memory.
- [23] Nora, Pierre, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, Representations, Memory and Counter-Memory, No. 26, 1989, pp. 7-24.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- [24] Deborah E. Lipstadt, *Denying the Holocaust. The Growing Assault on Truth and Memory* (New York: A Plum Bo-ok 1994), 3–17.
- [25] Robert A. Kahn, *Holocaust Denial and the Law. A Comparative Study* (New York: Palgrave Macmillan, 2000).
- [26] Timothy Garton Ash „This is the Moment for Europe to dismantle taboos, not to erect them“. *The Guardian*, October 19, 2006; Gerard Alexander, „Illiberal Europe“, *Weekly Standard*, 11, issue 28, April 10, 2006.
- [27] Jon Elster, *Svođenje računa. Tranziciona pravda u istorijskoj perspektivi* (Beograd: Beogradski krug 2006), 82.

(THE THEME OF INTERTEXTUALITY)
IMMORTALITY IN THE MODERN NOVEL AND MODERN FILM

Anita Dimitrijovska-Jankulovska, PhD Candidate
MIT University, Skopje, Republic of North Macedonia
e-mail: adimitrijovska@gmail.com

Abstract

The novel *Immortality* by Milan Kundera, published in 1990, in its very title gives us the problem, i.e. the idea in it. Hanif Kureishi's novel *The Body*, published in 2002 (subjectively speaking, perhaps one of the best novels published in the new millennium), is nothing more than an idea of human overhaul to achieve bodily immortality. And between these two novels of modernity, as an elegant American gentleman between two European ladies, is placed the Hollywood film "Artificial Intelligence" by Steven Spielberg. All of them, three, together, sitting at a table, discuss one topic - to outlive death. Studied according to the theory of intertextuality by Mikhail Bakhtin, Umberto Eco and Jacques Derrida and Macedonian theorists, Academic, Katica Kjulavkova and Prof. Elizabeta Sheleva.

Intertextuality in these contemporary works emerges from a thematic angle. The immortality of spirit and body is an eternal headache in the history of mankind.

Key words: *intertextuality, immortality, death, novel, film*

(ТЕМАТА НА ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТА)
БЕСМРТНОСТТА ВО МОДЕРНИОТ РОМАН И МОДЕРНИОТ ФИЛМ

Анита Димитријовска-Јанкуловска, Докторант

МИТ Универзитет Скопје,

Емаил: adimitrijovska@gmail.com

Апстракт

Романот „Бесмртност“ на Милан Кундера, издаден 1990, во самиот свој наслов ни го дава проблемот, т.е. идејата во истиот. Романот „Тело“ на Ханиф Курејши издаден 2002 (субјективно кажано, можеби еден од најдобрите романи издадени во новиот милениум) не е ништо подолу освен идеја за човечки ремонт за остварување на телесна бесмртност. И сред овие два романи на современоста, како елегантен американски центламен меѓу две европски дами, ставен е холивудскиот филм „Вештачка интелигенција“ на Стивен Спилберг. Сите тројца заедно, седнати на маса, расправаат една тема-да ја надживеат смртта. Истражувано според теоријата на интертекстуалноста, според Михаил Бахтин, Умберто Еко и Жак Дерида и македонските теоретичари, Академик Катица Кулавакова и Професорката Елизабета Шелева.

Интертекстуалноста во овие современи дела доаѓа од тематски агол. Темата на бесмртноста на духот и телото е вечна главоболка во историјата на човештвото.

Клучни зборови: *интертекстуалност, бесмртност, смрт, роман, филм*

1. Вовед

Ќе почнам со Големиот Бахтин, корифејот на интертекстуалноста, дека темата е сложен динамички систем на знаци кои настојуваат да бидат адекватни на даден момент на постоење. Темата е реакција на свеста во настанувањето на битието. Во овој семинарски труд интертекстуалноста ја наоѓаме преку тематскиот меридијан, темата за победа над смртта, единствениот вечен проблем на човештвото што се повторува како лајт мотив во текот на сите епохи и истории. Многу често претставува порив за уметниците и креативното создавање дадено низ призмата на индивидуалното видување. Човекот е соочен со таа

неизбежна реалност, од моментот од кога станува свесен за своето постоење и живее со таа фобија, рака под рака од утро до вечер. Бесмртноста е непресушна тема во секој дел од уметноста. Јас ги избрав романите „Бесмртност“ на Милан Кундера и „Тело“ на Ханиф Курејши и еден друг медиум, филмот, конкретно „Вештачка интелигенција“ филм на Стивен Спилберг.

Како што пишува Јасмина Мојсиева-Гушева „Единствено кај човекот свеста за смртноста е присутна во текот на целиот негов живот. Единствено неговите припадници одржуваат погребен обред и единствено тие веруваат во задгробен живот или во повторно раѓање.“ (Гушева, Ј. 97).

Романот „Бесмртност“ на Милан Кундера, издаден 1990, во самиот свој наслов ни го дава проблемот, т.е. идејата во истиот. Романот „Тело“ на Ханиф Курејши издаден 2002 (субјективно кажано, можеби еден од најдобрите романи издадени во новиот милениум) не е ништо подолу освен идеја за човечки ремонт за остварување на телесна бесмртност. И сред овие два романи на современоста, како елегантен американски центламен меѓу две европски дами, ставен е холивудскиот филм „Вештачка интелигенција“ на Стивен Спилберг. Сите тројца заедно, седнати на маса, расправаат една тема-да ја надживеат смртта.

2. Текст во текст

Во романот „Бесмртност“ кај Кундера се јавува ефективно присуство на еден текст во друг поврзани со тематска нишка на бесмртност. Приказната за Гете и Хемингвеј како карактери со свои размислувања за бесмртноста и фиктивните ликови од приказната што произлегува од еден гест на Агнес. Значи тука имаме една интертекстуалност која според Жерар Женет е под покровителство на транстекстуалноста. Меѓутоа ако го избегнеме ограничувањето на овие единици на транстекстуалноста како посебни класи, тогаш имајќи

ги предвид нивните односи и допири ќе заклучиме дека романот „Бесмртност“ е и хипертекстуален. Го имаме романот како нов текст, хипертекст и еден друг претходно создаден текст како хипотекст. Конкретно ќе го наведем примерот со песната на Гете со која всушност почнува романот:

„Врз вршки тежејќи
Мирот сопрел здив
Преку сите вејки
Молк недопирлив.
Ништо не се слуша,
Нигде птичји глас.
Запри: смири душа,
Ќе здивнеш ти вчас.“ [1]

Оваа песна создадена како приспивна за заспивање на малите деца во Германија, има едноставна идеја со едно големо значење. Да зароби еден момент, да го направи незаборавен и вреден за паметење. Оваа постапка можеме да ја наречеме и калемење на песната од бесмртниот Гете во романот „Бесмртност“, како што тоа еротски го објаснува Дерида, дека со цитатите текстот е оплоден, осемент и може да се регенерира. [2]

Уште една хипертекстуалност во овој роман се писмата на Бетина како литературен факт од една друга епоха кои исто така доживеале вечна слава (за што и биле создадени) и своја имплементација во „Бесмртност“. Значи тука среќаваме една хипертекстуална транспозиција, да се изразам со термин на Жерар Женет. Како што тоа го објаснува Џонатан Калер, интертекстуалноста со карактеристика на двоен фокус, кој од една страна го свртува нашето внимание кон важноста на претходните текстови и инсистира на тоа дека автономијата на текстот е погрешен поим и дека делото има значење не само затоа што

одредени нешта претходно биле напишани. Од друга страна, она што го дава всушност двојниот фокус е дека интертекстуалноста помалку е назив за врската на делото со одреден, претходно напишан текст и е повеќе ознака за неговото учество во дискурзивниот простор на културата. [3]

Пишувајќи го својот роман во дваесеттиот век, Кундера се враќа околу двеста години наназад во едно друго време и една друга култура за да создаде нешто ново, како што вели Умберто Еко дека ни една нова култура не се создава никогаш поинаку, освен на позадината од веќе постоечката, стара култура. [4]

Кундера се служи и со германскиот јазик, јазикот на Гете, па така песната е дадена и во својот оригинал со еден интерлингвален цитат. Според Јуриј Лотман пак, текстот претставува една креација која што е организирана на систем на разновидни семиотички простори. Тука тој не се јавува како манифестација само на еден јазик, туку за негово образување се потребни најмалку два јазика. [5] Лесно можеме да дадеме заклучок од самиот почеток на романот дека откриваме траги кои не се скриени туку се еден убав изразен палимпсест.

Што би рекла Катица Кулафкова дека текстот е едно ново писмо, што самиот претставува пишување, но и читање на претходни книжевни и некнижевни текстови. Така што пишувањето и читањето станаа неразделен дел во процесот на создавање на книжевни дела и значења. [6]

Авторот како што вели Ролан Барт, не е обична индивидуалност, исто како што ни јазикот не е единствено индивидуален чин, тие се проекција на колективен социјален контекст. Оттаму и текстот не е индивидуален и оригинален, туку е само една од алките во бесконечната низа од текстови. [7]

Тука се води еден разговор, дијалогизам, (ако се послужиам со патронот на интертекстуалноста), на романот „Бесмртност“ со овие веќе постоечки текстови. Пак ќе се

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

вратам на Умберто Еко дека делата ги создаваат другите дела, претходните текстови ги создаваат новите текстови, и сите тие заедно разговараат едни со други, независно од намерата на нивните автори. [8] Како што би рекла Ренате Лакман, да се создава книжевност значи да се создава од книжевноста или ако се вратиме на самиот Бахтин од каде почнала целата интертекстуалност дека текстот постои само ако се допира со друг текст. Кундера општи со времето на Гете согласувајќи се за една духовна бесмртност со која се поврзува неговиот новосоздаден термин 'хомосентименталис': „Бесмртност. Гете не се плашел од тој збор. ... Бесмртноста за која говори Гете, секако нема ништо заедничко со религиозното верување во бесмртноста на душата.“ (Кундера, М. 62).

Со тоа што Кундера е историски свесен за вредностите на авторите од пред неговото време со право се нарекува модерен автор со што би се согласил и Клаус Улих. Со тоа што ја става песната на Гете во првиот дел од својот роман, тој самиот станува Гете ако се поврземе со Борхес кој поистоветувајќи го читањето со сексот пишува дека сите мажи во вртоглавиот момент на возбуда, се еден ист човек. Сите луѓе кои кажуваат стих од Вилијам Шекспир, тие самите се Вилијам Шекспир. [9]

Па така повторувајќи стих од Гете, Кундера е Гете.

Тој дава едно свое видување за страста на Бетина (единствената која на Гете му се обраќала со Ти) кон големите великани како што биле Гете и Бетовен. Значи тука љубовта како да била измислена за да ја замени нејзината желба за историско остварување. Во 1809 Бетина му пишува на Гете: „Имам цврста волја да те сакам вечно.“ (Кундера, М. 79). Оваа реченица лесно може да не наведе на едно лаичко толкување дека станува збор за силна љубов како онаа на Ана Каренина и Вронски. Меѓутоа, ако погледнеме тродимензионално ќе се согласиме со Кундера:

„Читајте ја внимателно навидум баналната реченица. Многу поважни од зборот „сака“ се зборовите „вечност“ и „волја“.

Нема веќе да Ве држам во неизвесност. Тоа што постоело меѓу нив, не било љубов. Било бесмртност“. (Кундера, М. 79).

Ова цитирање на реченицата стара сто осумдесет и една година, создава нов исказ што би било повторно акцентирање, според Бахтин дека ниту една реченица дури и ако е составена од еден збор, никогаш не може да се повтори и да биде иста, таа е секогаш ќе биде нов исказ, макар да е тоа и цитат. [10] Впрочем, Бахтин изјавува дека било кој разговор е полн со пренесување и толкување на нечии зборови. И во самиот разговор, на секој чекор има цитат или пак повикување на она што е претходно кажано. [11]

Така добиваме едно ново значење на оваа реченица, значење кое нема ништо блиско со емоции. Како што можеме да прочитае во „Интертекстуалност и Автореференцијалност“ на Дубравка Ораич-Томич и Виктор Жмегач, ќе парафразирам дека новото значење настанува во процесот на индивидуалното одвивање на дијалогот на текстовите од кои потекнува. [12]

Во 1810 кога Бетина се сретнува со двајцата во Виена, таа флертува со двајцата, Гете во своите шеесетти „совршено зрел за смрт“ (Кундера, М. 83), Бетовен пак со своите четириесетина бил поблиску до смртта: „Бетина меѓу нив стоела како нежен ангел меѓу два огромни надгробни споменика. Тоа било толку убаво, што воопшто не и пречела беззабата уста на Гете. Напротив, колку бил постар, толку бил попривлечен, бидејќи колку бил поблиску до смртта, толку бил поблизок до бесмртноста.“ (Кундера, М. 83). Љубовта на Бетина кон Гете била само неотповиклива страст за вечна слава, што пак повикува на бесмртност.

Двете приказни во романот „Бесмртност“ во еден момент се спојуваат со гестот „да се направи нешто“ (208) нешто што ќе се памети. Се преклопува гестот на Бетина и Лора. Лора сака да биде забележана во животот на својот љубовник, чија што љубов очигледно ја губи, додека Бетина чезнее кон повеќе. Меѓутоа постои комуникација меѓу нив, еден пресек

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

кој е остварен од нивната намера: „Да го наречеме гестот на Бетина и на Лора гест на копнеж по бесмртноста. Бетина која цели на голема бесмртност, сака да каже: одбивам да умрам со денешниот ден и со неговите грижи, сакам да се надминам себеси, да бидам дел од историјата, зашто историјата е вечно паметење. Лора иако цели само кон ситна бесмртност, го сака следното: да се намине себеси и несреќниот миг во кој живее, да направи „нешто“ за да ја запаметат сите што ја знаат.“ (Кундера, М. 209). Со една мала разлика, Лора стрела кон мала бесмртност, додека Бетина сака да се вивне во врвот, Боговите, не признавајќи ништо друго освен голема бесмртност, за што зборува и Гете во вториот дел од романот насловен, *Бесмртност*:

„Што се однесува до бесмртноста, луѓето секако не се еднакви. Мораме да разликуваме таканаречена мала бесмртност, сеќавање на човекот во мислите на тие што го знаеле ..., и голема бесмртност, што значи сеќавање на човекот во мислите на тие со кои лично не се познавал.“ (Кундера, М. 63). Однесувањето на Бетина кое може да се дефинира дури и со егоцентризам што војува со сите околности за да ја оствари единствената цел, бесмртноста. Во четвртиот дел од романот, чиј наслов е кованка на самиот Кундера, *Хомо сентименталис* кој го објаснува вака: „Хомо сентименталис не може да се дефинира како човек што чувствува (зашто сите чувствуваме), туку како човек што го издигнал чувството на ниво на доблест. Во времето кога чувството се смета за вредност, секој сака да чувствува; а бидејќи сите радо се гордееме за своите вредности, имаме склоност да го симулираме своето чувство“. (Кундера, М.246). Ваквата преобразба на чувството во вредност, тој објаснува, дека се случила во дванаесеттиот век во Европа со распеаните трубадури кои изјавувале љубов и восхит.

Кундера прави алијанса на една слична вибрација што постоела кај овие две жени што бидуваат во два различни века, (Бетина во деветнаесеттиот, Лора во дваесеттиот) една постапка наречена 'да се направи нешто' ставена во една различна, но иста функција.

Бесконечниот процес на ново осмислување, општење на делата во различните епохи истовремено ја поентира бесмртноста на делата како метафора за транс-историската универзалност на книжевно-уметничките текстови.

3. Желбата за бидување некој Друг

Идејата да се биде некој друг, да се живее повторно со друг идентитет во една друга проекција на нашето постоење се јавува кај Агнес во романот „Бесмртност“ кај Кундера и Ралф во „Тело“ кај Курејши: „Кој не се прашал: зошто не можам да бидам некој друг? Кој, всушност, не би сакал да живее повторно ако има можност?“ (Курејши, X. 16). Желбата за повторна шанса изгледа останува во сите нас во текот на целата животна епоха. Стравот од *end of a story* најверојатно се појавува со самата појава за свесност и хибернира во сите нас без разлика на старост и искуство. Овде ќе се повикам на Јасмина Мојсиева-Гушева која во својата статија „Дилема меѓу постоењето и исчезнувањето“ вели: „Постои општоприфатен став дека смртта е нешто необично, парадоксално, зачудувачко, наспроти нејзиното рационално прифаќање како составен дел од животот.... Очигледно е дека наспроти свесноста за нејзината неизбежност, човекот не ја признава смртта, а оттука и митот за задгробен живот, за воскреснување, за бесмртност. Сите овие форми на верување го откриваат она што претставува карактеристика на човечкиот вид-постојаната потрага и надежта за пронаоѓање на изгубената смисла.“ (Гушева, J. 97,98). Ова очајно човечко трагање по бескрајно постоење е постојан мотив во уметноста што и самата е обид за остварување на бесмртноста.

Курејши го прикажал тоа преку решението за физичката бесмртност. Ликовите во неговиот роман се само обични смртници кои влегуваат во ризикот за втора шанса. Мотивот е еден и единствен, а тоа е желбата за поголема патека. Сите ние сме некоја енергија ставена

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

во различна каросерија која се движи со одреден рок на траење. Така се јавуваат идеи за продолжување на тој рок со сите можни пастеризации, конзерванси, емулгатори кои за жал на крај испаѓаат пакосни. Она што останало како факт, непроменливо во постоењето на човештвото е тоа дека човекот во смртноста е ист како и сите други организми на планетава Земја. Се раѓа, живее и умира. Тоа се трите фази кои никако нема да се избегнат ако се исполни првата-раѓањето. Од моментот кога човекот ќе се осознае себеси како единка во множествот наречено, универзум, ужива во својот најголем парадокс да се бори против својата судбина. Како што вели Гушева: „Есенцијата на човекот е, всушност, неговата парадоксална природа. Тој е симболично суштество со име, животна историја, кое грчевито се бори за место под сонцето. Се што прави човекот во својот симболичен свет е само обид за негирање и совладување на својата гротескна судбина. Тој се спротивставува на заборавот со помош на општествени игри, лична преокупираност, психолошки загатки, кои го оддалечуваат од негова апсурдна стварност.“ (Гушева, Ј. 98). Стравот од смртта останува да се повторува во секоја генерација како суштински дел од бидувањето, па таков останува да биде и во самата книжевност. Курејши се соочил со тоа па го создал романот „Тело“ кој е еден од постмодерните романи што се занимаваат со оваа тема . Идејата во „Тело“ не е нова, туку е вечна. Идејата за бесмртност.

„Нема враќање назад. Бесмртноста е место кон кое одат некои од нас, им се допаѓала или не.“ (Курејши, Х. 121)

Бесмртноста некогаш може да биде и товар што ќе не убива во бесконечноста, талкање без цел. Меѓутоа, наоѓајќи се на пола пат од животот, соочувајќи се со кризата на средовечноста, лесно е човек да се излаже да го прифати ризикот за едно хедонистичко патешествие. Сопственото остарено тело да се менува за помладо и попривлечно најверојатно е идеја што се јавува и кај жените и кај мажите кога ќе достигнат во возраст кога телото ја губи својата еластичност и издржливост. Главната протагонистка во

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

„Бесмртност“ кај Кундера, Агнес наоѓајќи се во својата педесетта година се среќава со моментот на незадоволство од изгледот на своето тело, мислејќи дека пропаѓањето на машкото тело е помалку страшно од женското: „...жената поминува многу повеќе време во разговор за своите телесни грижи; не и е дадено безгрижно да заборави на своето тело....Агнес со завист ги гледаше старите мажи; и се чинеше дека стареат поинаку: телото на нејзиниот татко спонтано се претвораше во своја сенка, се дематеријализираше, остануваше на светот само како една негрижливо инкарнирана душа. Наспроти тоа, телото на жената колку што станува понепотребно, толку повеќе е тело: тешко и мачно; личи на стара фабрика наменета за уништување, во кој женското „јас“ мора да остане се до крајот како чувар.“ (Кундера, М. 124). Паралелно на ова, Адам кај Курејши вели: „Дома се погледнав во огледало. Марго неодамна ми рече дека со кружниот стомак, со долгите и тенки нозе со проширени вени и држењето налево сум почнал да личам на татко ми пред да умре. Беше ли тоа важно? “ (Курејши, Х. 21). Губење на ’телесната амортизација’ не се јавува како еднаков проблем кај мажите и жените затоа што очигледно различно се доживува таа промена. Ранливата точка е приближување кон смртта со координати што го спојува стравувањето на двата пола: машкиот и женскиот и тука изгледа се надминуваат сите недоразбирање. Во стравот од смртта по се изгледа нема дискриминација, тука сме сите рамноправни. Така животот лесно би се жртвувал за живот, друг живот, подолг, бескраен-живот.

Во тајниот потфат за кој Адам дознава преку Ралф работат тим стручњаци, менуваат искусен мозок во туѓо младо тело кое е мртво и потоа оживува, купено од некој богат старец кој има се освен тоа што го имал мртвиот пред да загине-младост. Адам е притиснат од горчливата реалност на неговото веќе старечко секојдневие, редуцирани се многу од работите што може да ги прави со репродуктивност на здравствените проблеми: „Сакате да чуete за моето здравје? Не се чувствувам особено болен, но сум во средината на седмата деценија;

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

мојот кревет е мојот чун низ овие последни години. Колената и грбот ми задаваат огромна болка. Имам хемороиди, чир и катаракта.“ (Курејши, X. 5).

Постои огромна шанса за изневерување, но Адам се впушта во тој процес верувајќи му само на зборот на Ралф кој е исто така 'новотелец'. Ваквата постапка која чини живот не може никако поинаку да се објасни освен како лунатичка дури и перверзна желба за постоење меѓу живите. Адам стравува но гази напред: „Не можев да престанам да се сомневам дека сум изигран на најранливите полиња: мојата суета и стравот од пропаѓање и смрт. Но, ако беше измама, беше добро сработена, и јас би платил за да ја слушнам.“ (Курејши, X. 27). Оваа идеја за вакво галаксично постоење создава од една страна сигурност за можното бегане од вечноста во смртта, а од друга страна за драстичен 'економски' пресврт во вредноста но човекот како организам, силна инфлација што ќе го зафати брендот-човек, телото доживува пад на берзата. Се купуваат и продаваат полошо уметнички слики. Наоѓајќи се во таа 'антикварница' меѓу понудените производи за кои е дојден, Адам размислува за својот подвиг од еден филозофски аспект: „Гледав, како што некои гледаат предолго во некоја слика, додека нејзината вредност-вредноста на животот- се чини дека испарува, постоејќи само како момент на отелотворена фрустрација на две вечности.“ (Курејши, X. 32). Овде се поставува на маса, една голема можност која истовремено ми звучи поморбидна од било што друго, меѓутоа во романот на Курејши токму тоа е една од идите. Телото да се менува како зимски плетен џемпер што секогo ќе го собере. „Ќе си речат едни на други: 'Кој ќе го носи телото вечерва?'“ (Курејши, X. 121).

Тука човекот може да се поистовети со роботот. Лесно менлива машина без кодекс за идентитет. Може да биде ваков или таков во зависност од барањата што ги поставува ситуацијата. Таа тема страшно добро ја работи филмот „Вештачка интелигенција“ снимен во 2001 во режија на Стивен Спилберг. Овој е еден од современите филмови кој ја работи тематиката на човечкиот дострел во светот на машинерија, техника и дизајн. Роботи од сите

профили се купуваат лесно како прибор за јадење. Се користат и се уништуваат после нивната употреба.

Кај Курејши има можност да менуваш тело во зависност од твојат желба, потреба или страст: маж, жена, бел, црн, жолт, висок, низок, пропорциите ги бира потрошувачот исто како што во „Вештачка интелигенција“ се одбира роботот. Во еден од разговорите на Адам (кој како 'новотелец' се вика Лео) со еден друг 'новотелец', Мат, кој присилно влегува во пазар за неговото тело, може да прочитаме: „И имам болни познајници кои би платил добра сума за да бидат преместени во друго тело.“

„Луѓе кои попрво би дале се отколку да умрат. Можам да го разберам тоа...“ (Курејши, X. 120).

Во овој разговор дише фанатизмот за бесмртност, бегање од смртта како ѓаволот пред темјанот.

Интертекстуалноста во овие современи дела се јавува од тематски агол. Бесмртноста на духот и телото е вечна главоболка во историјата на човештвото. „Смртта е мртва“ (Курејши, X. 122). Да се убие смртта! Тоа е изгледа бесконечна битка на човекот во која секогаш губи без ралика на време и средства.

3. Двата романи и филмот во игра со вечноста

Идејата за играње со должината на човечкиот век реално опстојува низ времето, не само во книжевноста и филмот туку и во реалноста. Во филмот на Стивен Спилберг „Вештачка интелигенција“, малечкиот Мартин, син на Моника и Хенри, е болен од болест за која сеуште нема лек, па затоа се чува во капсула додека медицината работи на пронаоѓање на лекот. Многу едноставно, исто како кога играме игра на компјутер па можеш да стегнеш на pause додека не ја направиш стратегијата за да ја завршиш играта победнички.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Болката што се чувствува кога некој наш близок страда, чувството на беспомошност кога не можеме да му помогнеме со ништо друго освен да го тешиме и да му даваме надеж дека ќе биде подобро, (а знаеме дека нема да биде), ни дава инспирација за создавање на вакви решенија, да се запре времето на болниот. Тоа е класична игра со смртта.

Во „Тело“, братот на Мат е смртно болен па затоа Мат милум или силум бара тело во кое ќе успее да го 'гаражира' пред да биде доцна. Кога Лео т.е. Адам присилен од Мат, оди во болницата за да си ја врати старата каросерија, сфаќа дека телата се изгорени, ги нема. Како што во „Вештачка интелигенција“ ги уништуваат роботите што веќе се непотребни и вратени од потрошувачите. Во една од репликите на уништувачите се вели: „Ќе уништиме се што е вештачко, ние ги создадовме, ние ќе ги уништиме“ („Вештачка интелигенција“ на Стивен Спилберг). Така и во „Тело“ тие што ги создадоа новотелците, веројатно си зеле за право да ги уништат нивните стари, неатрактивни тела.

Во една од последните сцени кога Дејвид, детето робот, се соочува со фактот дека не е 'one of a kind', кога се сретнува со неговиот творец кој му ја соопштува страшната вистина, влегува во една просторија во која ги гледа сите негови дуплици, готови, изложени на жица, спремни да бидат активирани. Таква слична сцена гледаме во наша проекција додека го читаме романот „Тело“. Кога Адам ја бира својата нова форма: „Имаше редици и редици тела положени на носилки: бледи, темни и такви помеѓу; шарени, со чисти кожи, влакнести и без влакна, брадести и со широки гради; високи, широки и набиени. Секое тело имаше број во пластично ќесе над главата.“ (Курејши, X. 30). Во овој процес на купување на тело во „Тело“ и купување на робот со одредени карактеристики во „Вештачка интелигенција“ се допираат во обидот за играње со вечноста, играње со процесот на создавање и уништување на што право има, Бог. Достигање до таму до каде што не му е дадено на нашиот вид, барем не во оваа галаксија. Таква слична страст има и Бетина во „Бесмртност“ само на еден поинаков начин: „Сите нејини љубови спрема славните мажи (а

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

другите мажи не ја интересирале!), не биле ништо друго туку откочна штица на која била падната со целото тело за да биде отфрлена многу високо, дури таму каде што престојувал Бог отелотворен во историјата.“ (Кундера, М. 208).

Постоењето на лимит, крај, точка која постојано загрижува и за која цело време нешто се создава. Се создаваат песни, се пишуваат стихови, романи, драми, се снимаат филмови и така натаму, се со цел да се остави белег на нечие бидување, нечие име да продолжи да одекнува во вечноста. И на крај тоа им успева на големите уметници, музичари, поети, писатели. Како што се на пример Гете и Хемингвеј. Кои со својата смрт ја раѓаат својата бесмртност.

Во 1823 градската власт на Франкфурт решава да му изгради споменик и нарачува модел кај некој вајар. На Бетина не и се допаднал моделот, но страшно и се допаднал моментот и знаела дека тоа не смее да го пропушти. Иако не знаела да црта, таа црта нејзин предлог за скулптура: „Гете седел во позиција на антички јунак в раце држел лира; меѓу колената му стоела девојка што ја претставувала Психе, а неговата коса личела на пламења. Му го испратила цртежот на Гете и се случило нешто изненадувачко: во окото на Гете се појавила солза!... Со својот цртеж на споменикот Бетина за првпат недвосмислено го покажала тоа што било во игра уште од почетокот: бесмртноста.“ (Кундера, М. 85, 86). На Гете му било јасно: „...дека таа ќе биде онаа што ќе му соше свечена посмртна облека, во која ќе му биде прикажуван на потомството;“ (Кундера, М. 86). На Гете многу јасно му бил даден фактот дека неговиот крај се приближува.

Во „Тело“, Адам раскажува за пишувањето на неговата биографија како за болна сцена пред спуштањето на завесата: „Некој работеше моја биографија, која за еден писател, е како некој сидар да почне да длаби нечие име на надгробна плоча. Мојот биограф изгледаше дека знае, подобро од мене, што ми значеше во животот.“ (Курејши, Х. 37, 38).

Кога Гете и Хемингвеј се наоѓаат во вечноста, водат еден долг дијалог со филозофска тема за животот и смртта. После вечниот суд пред кој Гете не рекол ништо од гордост туку само слушал што се кажува за него, Хемингвеј му вели: „Што сакате? Бевте осуден на бесмртност поради гревот што пишувавте книги.“ (Кундера, М. 270). На што Гете тажно одговара: „Нашите книги се можеби во извесна смисла бесмртни. Веројатно....Ама ние не сме.“ (Кундера, М. 270). Кон крајот на разговорот, Гете како поискусен жител на вечноста го подучува Хемингвеј: „Да се биде смртен е најосновното човечко искуство, а и покрај тоа човек никогаш не можел да го прифати, да го сфати и да се однесува соодветно со него. Човекот не знае да биде смртен. А кога ќе умре, не знае да биде мртов.“ (Кундера, М. 271). Додека во „Тело“ каде дише страста за физичка бесмртност, Мат објаснувајќи ја човечката револуција за продолжување на човечкиот живот во недоглед вели: „...Нема враќање назад. Бесмртноста е место кон кое одат некои од нас, им се допаѓала или не.“ (Курејши, Х. 121).

Толку посакуваната бесмртност најверојатно би претставувала само товар во случај да е можно оставрлива. Хемингвеј во разговорот со Гете ни ја доловува таа тежина: „Човек може да си го одземе животот. Ама не може да си ја одземе бесмртноста. Штом бесмртноста ќе ве качи на палуба, веќе не можете да слезете, а и ако се застрелате, ќе останете на палубата и со своето самоубиство, а тоа е грозно!“ (Кундера, М. 105). Додека последната реченица што ја кажува Адам, т.е. Лео во „Тело“ со која всушност завршува и самиот роман: „Бев странец на земјата, никој и ништо, кој никаде не припаѓа, само тело, осудено да почне повторно во кошмарот на вечниот живот.“ (Курејши, Х. 152). упатува на кошмар.

4. Заклучок

Така на еден различен начин со иста идеја за бесмртност, овие дела ја создале својат приказната допирајќи се меѓу себе тука или таму, повеќе или помалку. Кундера на еден

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

романтичарски начин за духовна бесмртност, остварена преку една историска трансверзала за вечно паметење на едно име што некогаш постоело како засебен идентитет кој се одлетал во бесмртноста намерно или ненамерно. Играјќи си со книжевните големци дадени како различна свест што е еднакво осудена на бесмртност, оставарена преку нивните големи дела.

Додека кај Курејши дише тешкиот неромантичарски дух на новиот милениум, суровата реалност за процесот на стареење на човековото тело не удира в лице уште на првата страна од романот. Тука се среќаваме со една идеја за телесна бесмртност и никаква поинаква. Со самото пресадување на мозок, а не друг орган, добиваме асоцијација за рацио, нешто разумно и реално објаснето, нешто што нема голема врска со емоција и дека бесмртноста на душата е само илузија. Во стилот на добропознатата реченица Вуди Ален, не сака да е бесмртен преку неговата работа, туку сака да биде бесмртен така што нема да умре. Многу неромантично, но страшно практично кажано. Сигурна сум дека и Курејши би се сложил со ова, затоа и тргнал со идејата за телесна бесмртност.

Кај Спилберг во „Вештачка интелигенција“, човекот мечтае за бесмртност па соочен со фактот дека смртта сигурна во човековото постоење, почнува да создава една категорија по свој модел. Создава работи кои се клонови на самиот човечки род, од сите профили, форми и големини, со различни интелектуални способности. Тука човекот се става и во улога на Бог играјќи си со животот на роботот. Го создава, па го уништува. Се создава една палимпсестна пародија на човековото постоење и негово гаснење, исчезнување како да не бил.

Работејќи ја оваа тема на фреквенција, Кундера, Курејши, Спилберг, добив желба да му пишам на Спилберг идеја за создавање на еден убав коктел во кој Гете и Хемингвеј добиваат ново тело по препорака на Адам. Бетина (без да знае) добива робот кој е идентичен

на Гете, во разврската на филмот таа го открива тоа па стигнува до Адам, т.е. Лео кој паѓа во нејзино искушение и и ја кажува тајната за новотелците на кои самата им се придружува.

5. Референци

- [1] Милан Кундера, *Бесмртност*, „Нокната песна на патувачот“ (II), прелев на Гане Тодоровски, Скопје, Табернакул, 2006.
- [2] Елизабета Шелева, *Од дијалогизам до интертекстуалност*, „Жак Дерида-или месијанизмот на писмото“, Скопје, Магор, 2000
- [3] *Ibid.*, 218.
- [4] *Ibid.* 199.
- [5] Катица Кулафкова, *Теорија на интертекстуалноста*, Скопје, Култура, 2003.
- [6] *Ibid.*, V.
- [7] Елизабета Шелева, *Од дијалогизам до интертекстуалност*, „Умберто Еко-Интертекстуалноста во дослух со постмодерната“, Скопје, Магор, 2000
- [8] Катица Кулафкова, *Теорија на интертекстуалноста*, Скопје, Култура, 2003, 262.
- [9] Елизабета Шелева, *Од дијалогизам до интертекстуалност*, „Дијалогизмот во уметничката култура“, Скопје, Магор, 2000, 75.
- [10] *Ibid.*, 58
- [11] Дубравка Ораич-Томич & Виктор Жмегач, *Интертекстуалност и Автореференцијалност*, Загреб, 1993.

6. Библиографија

- Кундера, Милан. *Бесмртност*. Скопје: Табернакул, 2006.
- Курејши, Ханиф. *Тело*. Скопје: Табернакул, 2006.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

- Мојсиева-Гушева, Јасмина. *Изгубениот хуманизам*. Скопје: Магор, 2004.
- Ораич-Томич, Д. & Жмегач, В. *Интертекстуалност & Аутореференцијалност*. Загреб: Завод за знаност о књижевности Филозофскога факултета Свеучилишта у Загребу, 1993.
- Спилберг, Стивен. *Вештачка интелигенција*, 2000.
- Ќулафкова, Катица. *Теорија на интертекстуалноста*. Скопје: Култура, 2003.
- Шелева, Елизабета. *Од дијалогизам до интертекстуалност*. Скопје: Магор, 2000.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

**COMPARATIVE ANALYSIS FOR LEGAL PROTECTION OF SUBJECTS AND
HOLDERS OF COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS IN THE REPUBLIC OF
NORTH MACEDONIA, COMPARED WITH THE EUROPEAN RIGHT TO
INTELLECTUAL PROPERTY FROM 2012-2019**

M. Daniela Ristova Petkovska

Email: dany_ristova@yahoo.se

Abstract

In the legal order of the Republic of North Macedonia as a candidate country for membership in the European Union, social relationships in the field of intellectual property, as well as in the field of copyright and related rights are regulated by legal norms, legal acts and legal relationships, as well as with the human behaviour manifested through legal relationships, in accordance with the national legislation, which is continuously is synchronized and harmonized with the European intellectual property right.

European copyright and related rights law encompasses a set of legal norms that protect the fundamental rights of authors and performers, producers and radio and television organizations. By setting harmonized standards, EU law reduces national differences, provides the level of protection needed to foster creativity and investment in creativity, promote cultural diversity and provide better access to consumer and business to digital content and services across Europe.

The conduction of copyright and related rights implies a real implementation of the existing legal framework in order to protect these rights from violation and endangerment. On July 23, 1993, the Republic of Macedonia, by submitting the declaration to the WIPO[1], became the 138 member state of this organization.

Keywords: Copyright, Related Law, World Trade Organization

**КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ЗА ПРАВНА ЗАШТИТА НА СУБЈЕКТИТЕ И
НОСИТЕЛИТЕ НА АВТОРСКИ И СРОДНИ ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА
МАКЕДОНИЈА, СПОРЕДЕНО СО ЕВРОПСКОТО ПРАВО НА
ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОПСТВЕНОСТ ОД 2012-2019 ГОДИНА**

М-р Даниела Ристова Петковска

Email: dany_ristova@yahoo.se

Апстракт

Во правниот поредок на Република Северна Македонија, како земја-кандидат за членство во Европската унија, општествените односи во областа на интелектуалната сопственост, како и во делот на авторските и сродните права се регулирани со правни норми, правни акти и правни односи, како и со човековите однесувања манифестирани низ правните односи, согласно националното законодавство кое континуирано се усогласува и хармонизира со европското право на интелектуална сопственост.

Европското право за авторски и сродни права опфаќа збир од правни норми кои ги заштитуваат основните права на авторите и изведувачите, продуцентите и радио-телевизиските организации. Во процесот на усогласување и хармонизирање на стандардите,

европското право се стреми кон намалување на националните разлики, го обезбедува нивото на заштита што е потребно за да се поттикне креативноста и да се инвестира во иновативноста, да се промовира културната разновидност и да се обезбеди подобар пристап до потрошувачите и бизнисот со дигитални содржини и услуги низ цела Европа.

Спроведувањето на авторските и сродните права подразбира реална имплементација на постоечката правна рамка со цел заштита на овие права од повреда и загрозување. Република Македонија на 23.7.1993 година со поднесувањето на декларацијата до СОИС[2], стана 138 земја-членка на оваа организација.

***Клучни зборови:** Авторско право, Сродно право, Светска трговска организација*

1. Вовед

Еден од приоритетите на Република Северна Македонија во процесот на придружување кон Европската унија е етаблирање институционален систем кој од една страна ќе обезбеди ефективна и ефикасна правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права, а од друга страна целосно ќе биде усогласен со европското право и со релевантните меѓународни конвенции и ратификувани договори од страна на Република Македонија.

Еден ваков систем ќе ја поттикнува креативноста на поединците, ќе ја гарантира економската егзистенција на авторите и ќе придонесува кон промовирање на културната креативност, создавање богато културно наследство и меѓународна промоција на Република Северна Македонија. Преку гарантирање на правната заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права, се поттикнува креативноста на авторите и творците, а

културното наследство се збогатува со нивниот придонес во овие различни области на творештво.

Идејата за пишување и издавање на овој научен труд во областа на: „Компаративна анализа за правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија, споредено со европското право на интелектуалната сопственост од 2012-2019 година“, произлезе од потребата за континуирано унапредување на оваа област како дел од реформите во процесот на приклучување кон Европската унија, како и од фактот што во Република Северна Македонија досега нема објавено ваков стручен труд за Авторските права и сродните права.

Освен за наставно-научни цели, овој труд ќе може да се користи од страна на сите кои вршат професионална дејност во оваа област, како и од страна на сите кои се инволвирани во превенцијата и заштитата од злоупотреби на авторските права и сродните права и тоа: судии, јавни обвинители, царина, полиција, пазарна инспекција, застапници, адвокати и други службеници.

2. Цел на истражување, методи и хипотетска рамка

Цел на истражувањето во овој труд е анализата на состојбата во областа на правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија, споредено со европското право на интелектуалната сопственост, во паралела со релевантните меѓународни конвенции и договори ратификувани од страна на Република Македонија.

Низ призма на веќе етаблираниот институционален систем за правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права, се истражуваат можностите и потребата од негово натамошно унапредување, а воедно се утврдуваат основните начела,

принципи и насоки кои ќе овозможат, преку мерливи резултати, да се обезбеди високо ниво на правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права.

Воедно во трудот е направен осврт на потребата од конкретни мерки и активности во насока на јакнење на институционалните капацитети во областа на едукацијата, со што ќе се овозможи континуирано унапредување на знаењето, внатрешна и меѓународна размена на искуства, како и исполнување на потребните предуслови, креирање процедури и донесување управни решенија, согласно специфичните индивидуални карактеристики на Република Северна Македонија на патот на придружување кон Европската унија.

Очекувани резултати: Ова истражување е обемно и сложено бидејќи опфаќа комплексна материја, а пред сè затоа што е тешко да се приберат податоци за повреда на правата од интелектуална сопственост. Воедно, при проучување на случаи од судската практика, потребно беше да се направи соодветна анализа за да се утврдат и истакнат најважните аспекти на заштитата на правата од интелектуална сопственост.

Од погоре наведеново може да се дефинираат следниве очекувани резултати:

- Утврдување на предностите и недостатоците на правото на интелектуална сопственост во Република Северна Македонија споредено со европското право на интелектуална сопственост;
- Утврдување на степенот на заштита на интелектуалната сопственост во Република Северна Македонија, Европската унија и во меѓународни рамки;
- Подигање на јавната колективна свест за купување оригинални производи и за штетните последици од користењето фалсификати.

Правната заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права денес е често експлоатирана и анализирана тема, а во последно време во Европа сè повеќе внимание се посветува на правната заштита на субјектите и носителите на авторските и сродните права. Во рамките на истражувањето најнапред е потребно да се опише системот на правна

заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права, низ призма на збирот на правни норми на ЕУ и релевантните меѓународни конвенции и договори, како и да се направи паралела со системот за правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во процесот на интеграција и придружување на Република Северна Македонија кон Европската унија.

При истражувањето од општите научни методи применет е статистичкиот метод, при што статистички се обработени прибраните податоци, врз основа на што е извршена анализа и извлечени се соодветни заклучоци за истражуваната појава, а преку компаративниот метод направена е споредба на податоците, користени се и аналитичко-синтетичкиот метод и методот на дескрипција, како постапка за опишување или прикажување на предметот на научното истражување со научно толкување и објаснување.

Преку посебните научни методи добиените резултати од емпириското истражување се квантитативно изразени, а потоа со компаративна анализа се добиени показатели за начинот на влијанието.

Користени научни методи: метод на собирање и анализирање податоци; метод на анализа на содржината и историски метод.

Собраните податоци понатаму ќе се анализираат квантитативно, со користење на статистички метод – вкрстени табеларни прикази. Со примена на индуктивниот метод ќе се дојде до заклучоци за општата состојба врз основа на посебни или поединечни факти, кои се опфаќаат со доследна и систематска примена на индуктивниот начин на донесување заклучоци. Појдовна точка ќе бидат поголем број поединечни настани, а заклучувањето ќе се врши со генерализација на изнесените податоци.

Методот на студија на случај ќе се користи во прикажување на степенот на правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна

Македонија, споредено со европското право на интелектуалната сопственост, како и со препораките и најдобрите практики кои важат во земјите-членки на Европската унија.

Во овој труд во рамките на истражувањето беа поставени генерална и поединечни хипотези, а преку добиените податоци и резултати се провери нивната веродостојност.

- ✓ Со воспоставување и континуирано унапредување на ефикасен и ефективен институциски систем за правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права, се создаваат предуслови кои се неопходни да се обезбеди високо ниво на правна заштита и хармонизација со правниот поредок на ЕУ, во процесот на придружување на Република Северна Македонија кон Европската унија.
- ✓ Континуитетот во зголемувањето на координацијата со што треба да се гарантира повисок степен на правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права, а особено заеднички и координирани мерки и активности имаат примарна улога во успешната превенција, разбивање и спречување како и репресија на повредите на носителите на авторски и сродни права;
- ✓ Интеграција на анализата на ризиците и истрагите во областа на заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права, претставуваат генератор за утврдување на потребните предуслови, процедури и управни решенија како суштински предуслов за поттикнување на креативноста на поединците и гарантирање на економската егзистенција на авторите.
- ✓ Јакнење на институционалните капацитети во областа на едукацијата, ќе овозможи континуирано унапредување на знаењето, квалитетна внатрешна и меѓународна размена на искуства, со што ќе се поттикне проактивното делување и ќе се придонесе кон промовирање на културната креативност, создавање богато културно наследство и меѓународна промоција на Република Северна Македонија, како и основа за постигнување правен и економски просперитет.

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

3. Анализа на податоците од истражувањето

Во табела 1 и 2 се сумирани податоци за запленети и уништени фалсификувани производи, кои во најголема мера се резултат на активностите на Координативното тело за интелектуална сопственост.

Табела 1. Уништени фалсификувани производи во Република Македонија
Table 1. Destroyed counterfeit products in the Republic of Macedonia[3]

Година Year	Фалсиф. ЦД/pirate CD	Фалсиф. Текстил/coun terfeit textile	Фалсиф. Модни дод./counterfe it Fashion accessories	Фалсиф. Авто.дел. и лекови/ auto parts and medicin	Фалсиф. С п о	Фалсиф. Моб. дода mobile accessories	Други производи/Ot her products
	.						
	.				.		50 тонери/toners
	
	.						4р.техтил,185
		.			.		
Вкупно Total							

Табела 3. Запленети фалсификувани производи во Република Македонија
[4]

Година/year	Авторски дела/Copyright	Индустриска сопственост/indust rial property	Ресивери receivers	Компјутери Computers

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

Вкупно/Total				

Од извршената анализа може да се заклучи дека во Република Северна Македонија постојат производи кои имаат тренд на зголемување на фалсификувањето, а некои производи имаат тренд на намалување на фалсификувањето. Согласно расположливите податоци има намалување на употребата на фалсификувани ЦД и ДВД со филмска и музичка содржина, пред сè, поради тоа што многу ретко може да се забележат улични продавачи на ЦД и ДВД, а исто така речиси не постојат цедетеките кои изнајмуваат филмови со пиратска и фалсификувана содржина.

Додека споменатиот начин на злоупотреба на авторското право е во надолен тренд и во изумирање, забележуваме зголемен број злоупотреби на авторски права преку интернет, како и недозволено и пиратско емитување и реемитување на заштитени програмски сервиси преку ресивери и таканаречени дримбоксови. Следствено во периодот од 2010 година до 2013 година, Координативното тело за интелектуална сопственост има извршено контрола на 45 кабелски телевизии и по утврдени злоупотреби на авторските права одземени се 223 ресивери кои служат за реемитување програмски сервиси за кои немаат регулирано авторски права.

Според податоците презентирани во табелите 1 и 2 може да се заклучи дека најмногу се фалсификува спортска опрема, спортски обувки и текстилни производи, кои најчесто се лоцирани и се продаваат на зелените пазари низ државата. Според бројот на фалсификатите следуваат модните додатоци, како и мобилните уреди и нивни делови. Порано во Република

Северна Македонија постоеше автопазар каде во големи количини се продаваа фалсификувани делови за автомобили, но тоа сега е минато и такви автопазари повеќе не постојат, но сепак во помал број се лоцирани низ државата и таму се продаваат фалсификувани автоделови.

Доколку целокупната анализа на табелите 1 и 2 ја опсервираме од аспект на потребата од усогласување на системот на правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија, согласно со европското право на интелектуалната сопственост, а имајќи ги предвид добиените извештаи за остварен напредок од Европската унија во кои многу децидно се нагласува потребата од етаблирање ефикасен систем на заштита на правото од интелектуална сопственост, може да се изведат следниве заклучоци:

1. Доколку направиме паралела помеѓу фактичката состојба и функционалноста на Координативното тело[5] за интелектуална сопственост, кое со работа прекина кон средината на 2016 година, очигледно е дека активностите на ова тело, коишто се реализираа преку постапување по добиени пријави, како и преку редовни акции и контроли на терен, во голема мера придонесуваа кон посоодветна заштита на авторските и сродните права во Република Северна Македонија. Од ова произлегува дека е потребно и во иднина да се воспостави ефикасен и функционален механизам, со цел унапредување на заедничките и координирани мерки и активности, успешна превенција, разбивање и спречување, како и репресија на повредите на правата на носителите на авторски и сродни права.

На 22.02.2019 година се одржа првата седница на вториот состав на КТИС[6], каде е донесен Акцискиот план за активности за борба против пиратеријата и фалсификувањето. Во 2019 година Координативното тело спроведе пет координирани акции по претходно барање за постапување од страна на носителите на правата, во кои беа одземени 5.174 производи со кои се повредени правата од индустриска сопственост, 69 кутии по 500 грама

режан тутун или вкупно 34,5 килограми тутун и 2.156 кутии различни марки на цигари, при надзор кај 45 трговци привремено се одземени брендираны производи (облека, ташни и каиши) во вкупна вредност од 111.700 денари до донесување на правосилна судска одлука, воедно се издадени и 36 прекршочни платни налози во вкупен износ од 66.570 евра.

2. Потребно е континуирано јакнење на професионалноста на сите алки во системот на правната заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија, како и јакнење на колективната јавна свест на граѓаните, како во однос на направени повреди на авторските и сродните права, така и во однос на купување и користење фалсификувани производи. Ова може да се оствари единствено преку проактивното делување и градење на институционалните капацитети со што ќе се овозможи континуирано унапредување на знаењето, промовирање на културната креативност, културно наследство и меѓународна промоција.

Особено е значајна квалитетната едукација и обука на судиите во Република Северна Македонија во делот на заштитата на правото од интелектуална сопственост, пред сè во насока на подобрување на нивната ефикасност и квалитет при носењето одлуки во делот на заштитата на правата од интелектуална сопственост.

Во поглед на точноста од изнесените истражувања од материјално-правен аспект постојат само во судските предмети, а за проценката на штетите од повреда на авторските и сродните права во судската постапка се произнесуваат лиценцираните проценители на авторски и сродни права.

Доколку ја погледнеме студијата[7] „Компаративен преглед на Извештаите на Европската комисија за остварениот напредок на Република Северна Македонија по поглавја за период 2009-2019 година“, изработена од Парламентарниот институт на Собранието на Република Северна Македонија каде е даден компаративен преглед на описните оценки кои се дадени во годишните извешти на Европската комисија за

MIP UNIVERSITY
SKOPJE

остварениот напредок на Република Северна Македонија по поглавја и се однесуваат на извештајниот период 2009-2019 година, во поглавјето број 7. Право на интелектуална сопственост, како описна оценка за сите години започнувајќи од 2009-2019 година е дадена оценка 2-одреден напредок[8]. Оваа оценка е потврда дека заштитата на интелектуалната сопственост е на ниско ниво и е потребно да се направи стратегија за борба против злоупотребата и повредите на овие права.

4. Заклучок и препораки

По спроведеното истражување и со помош на погоре наведените научни методи, техники и алатки во делот на заштитата и повредите на интелектуална сопственост, поточно за авторските и сродните права во Република Северна Македонија, споредено со збирниот правен поредок на Европската унија дојдов до заклучок дека правната легислатива во Република Северна Македонија континуирано се хармонизира со европското право на интелектуалната сопственост, со меѓународните договори[9][10][11] и конвенции[12][13], ратификувани од страна на Република Македонија.

Врз основа на спроведеното истражување се утврди дека веќе етаблираниот институционален систем за правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија не обезбедува доволна заштита на овие права споредбено со европското право на интелектуалната сопственост.

Во таа насока потребно е да се изврши дополнување на правната рамка со цел да се обезбедат предуслови за етаблирање нова државна институција која има во надлежност правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија, по пример на останатите држави-членки на ЕУ.

Имено во државите на Европската унија постојат агенции или заводи за заштита на авторските права: Завод за патенти и Завод за индустриска сопственост, додека во РСМ

постои само Државниот завод за индустриска сопственост, но не постои државна институција која ќе гарантира правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија освен приватните колективни здруженија за заштита на овие права, Координативното тело за интелектуална сопственост и Министерството за внатрешни работи кое постапува по службена должност.

Со ова се потврдува главната хипотеза од истражувањето дека е потребно да се формира државна институција која ќе обезбеди ефикасна и ефективна правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија и целосна хармонизација со збирниот правен поредок, стандардите, препораките и најдобрите практики на ЕУ.

Во делот кај поединечните хипотези се потврдува потребата од:

- Зголемувањето на координацијата помеѓу субјектите кои треба да гарантираат правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија и зајакнувањето на внатрешните координирани активности во превенцијата за спречување на повредите на овие права;

- Изготвување на подзаконски акти (правилници, упатства, стандардни и оперативни процедури) за постапување при работењето, како и изготвување стандардна оперативна процедура за анализа за ризици во оваа област, а кои ќе бидат помошно средство за утврдување на недостатоците за кои е потребно да се извршат измени и дополнувања на правната рамка;

- Јакнење на капацитетите на човечките ресурси и континуирана едукација на персоналот, преку обуки, унапредување на знаењето, квалитетна внатрешна и меѓународна размена на искуства, што ќе резултира кон високо ниво на обученост на стручните лица кои ќе ја спроведуваат правната заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија;

- Промоција на важноста на правната заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Северна Македонија, со цел подигање на свеста на граѓаните за купување оригинални и квалитетни производи, како и запознавање на последиците од користење на фалсификувани производи кои се штетни по здравјето на луѓето и се закана за уништување на животната средина;

- Постојано дејствување и активност на КТИС во борбата со пиратеријата и фалсификатите е од висок приоритет на важност. Првиот состав на Координативното тело за интелектуална сопственост, кое престана со активности во 2016 година, останувајќи без претседател кој беше главен координатор за спроведувањето на акциите и поради недостиг на повеќе членови, не можеше да функционира се до назначување нови членови во 2019 година. Овој долг период без дејствување на КТИС резултираше многу негативно и доведе до пораст на повреда на правата од интелектуална сопственост.

- Доследното почитување на правата од интелектуална сопственост ќе придонесат кон забрзан раст на економијата и технолошките процеси. Целосната посветеност на државните институции во ефективна и ефикасна имплементација на мерките опфатени во стратегијата за заштита на правата од интелектуална сопственост, како и соодветната правна заштита на субјектите и носителите на авторски и сродни права во Република Македонија претставува неопходен предуслов за втемелување на овој процес на силни основи. Исполнувањето на овие предуслови ќе значи голем напредок кон создавањето високо конкурентна економија базирана на знаење, искуства и иновации.

5. Користена литература

[1] <https://www.wipo.int/portal/en/index.html>

[2] СОИС- Светската организација за интелектуална сопственост

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

[4] Статистички податоци за заплени од Координативно тело за интелектуална сопственост

[5] Формирано со Одлука на Влада објавена во Службен весник бр.56 од 2007 година на 24.04.2007 година, а со измените во Службен весник 32/2008 составот е надополнет.

[

б

[8] Методологија за квантификација на описните оценки во извештаите на Европската комисија е следна: 0-нема напредок; 1-мал напредок; 2-одреден напредок; значителен напредок; 4-добар напредок

[

р

[11] https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel2_e.htm

ТРИПС договор - Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)

[12] Конвенција за компјутерски криминал ЕТЦ 185 - Convention on Cybercrime ETC 185

<https://rm.coe.int/16800cce5b>

L

[13] Бриселска конвенција за дистрибуција на сигнали - што носат програмски сигнали, пренесени преку сателит - Brussels Convention Relating to the Distribution of Programme-Carrying Signals Transmitted by Satellite

"

h

t

t

p

s

:

/

/

w

w

w

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

THE APOLLONIC AND DIONYSIAN PRINCIPLE IN LAW AND SOCIETY

Sonja Anastasova^a

^aUniversity St. Cyril and Methodius, Faculty of Law "Iustinian I", Skopje, Macedonia

^a Email: anastasovasonja@gmail.com

Abstract

This paper deals with the philosophical concept of the so-called principles of Apollonian and Dionysian, which are found in Nietzsche's dialectic and analyzes them in the context of law and society. The idea is to first work out the origin of the principles and what they present in order to see how they are projected into the literature in the Myth of Prometheus and Thomas Mann's "Death in Venice" in the context of society, only later to resolve the dilemma in which legal system we should live and to conclude that such an antinomy actually expresses the dualistic nature of the human being in a social and legal system, which should be in an ambivalent moderation between the Apollonian and the Dionysian.

For the purpose of successfully preparing the paper accompanied by my own views, I will use relevant foreign and domestic literature.

Key words: Dionysus, Niche, society, law

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

АПОЛОНИСКОТО И ДИОНИЗИСКОТО НАЧЕЛО ВО ПРАВОТО И ОПШТЕСТВОТО

Соња Анастасова^a

^a *Универзитет Св.Кирил и Методиј, Правен факултет „Јустинијан I“, Скопје,
Македонија*

^a *Email: anastasovasonja@gmail.com*

Апстракт

Овој труд го обработува филозофскиот концепт на т.н. начела на аполониско и дионизиско, кои се наоѓаат во Ничеевата дијалектика и ги анализира во контекст на правото и општеството. Идејата е првично да се изврши обработка на тоа што претставуваат начелата и нивниот настанок сè со цел да се согледа како тие се проектирани во литературата во Митот за Прометеј и делото „Смрт во Венеција“ од Томас Ман во контекст на општеството за да се разреши подоцна дилемата во каков правен систем треба да живееме и да се извлече заклучокот дека таквата антиномија всушност ја изразува дуалистичката природа на човековото битие во еден општествен и правен систем, кој треба да биде во една амбивалентна умереност меѓу аполониското и дионизиското.

Заради успешно изготвување на трудот пропратен со сопствени видувања ќе се користам со релевантна странска и домашна литература.

Клучни зборови: *Аполон; Дионис; Ниче; општество; право.*

1. Настанокот на начелата

Аполон и Дионис се два лика, божества од класичната митологија преку кои се изразуваат спротивставените идеали за тоа како треба да биде уредено општеството.

Во класичната митологија карактерот на Аполон е многу комплексен. „Неговата комплексна природа ги сумира противречностите во трагичната дилема на човековото постоење. Тој е нежен и жесток, сочувствителен и безмилосен, виновен и невиновен, исцелител и уништувач. Екстремите на неговите емоции се очигледни,^[1] а традициите се исто толку контрадикторни како и самиот Аполон. Некои митови го претставуваат Аполон како пример за вродено чувство за вистинката мерка. Тој познавајќи ги опасностите од вишокот ги застапува изразите „Знај се“ и „Ништо не треба да надвладува“. Аполон го сака одмереното, одреденото, обличеното. Владее со областа на самосвесното и е поврзан со „идејата за индивидуализација, преку која го обезбедува светот околу нас со разумна структура.“^[2] Сите форми и структури се аполониски, како и рационалната мисла. Тој е познат како бог на светлината, сонцето, музиката и медицината, предводник на музите, заштитник на духовните уметности, чувар на духовната ведрина. Култот на Аполон е воспоставен во Грција, со традицијата на нордиските освојувачи во 2000 година пред нашата ера. Тој се смета за антипод на Дионис и пастир кој се залага за дисциплина.

Митот за Дионис не е настанат многу подоцна од оној на Аполон. Дионис е исто така дете на Зевс и негова задача е да донесе среќа на оние што му се подложуваат, но и да ги казни оние што му се противат. Тој е бог на виното и празничното пијанство, занесот, ентузијазмот. Го претставува безредието во животот, мистицизмот. Се води од нагонот „придружен со чувството на загуба на индивидуалното јас“.^[3]

2. Основите на аполонизиското и дионизиското начело

Основите на аполонизиското и дионизиското начело ги поставил Ниче. Тоа е дуалистички концепт според кој постои постојана борба меѓу две групи на спротивставени сили или идеали. Аполон и Дионис го претставуваат односот меѓу редот од една страна и побуната против вредностите и пороците од друга страна. Аполонската сила е дефинирана врз основа на разумот, редот, трезвеноста, индивидуалноста. Времето на просветителите е она кое е дефинитивно водено од аполониската филозофија. Иако Аполон се залага за сè убаво, „Ниче го употребува како владетел на убавата илузија, сон и фантастичните светови.“^[4] Во сонот човекот е само гледач кој без желба и волја потонал во размислувањето за спектаклот, а светот се манифестира кај него преку медиумот на сликите. Ова можеме да го поистовестиме со лицата кои се оградуваат од конфликтните состојби во општеството. Тие се само набљудувачи информирани од медиумите кои даваат коментари без да заземат страна и да се обидат да придонесат во нивното разрешување. Се однесуваат како нив тоа да не ги засега, бегаат од спорот за да не го нарушат редот уште повеќе. Дионизиската сила е онаа во чиј спектар се наоѓаат мистицизмот, емоциите, хаосот, хармонијата и колективното единство. Пример за дионизиската филозофија е романтизмот, како и контра-просветителското движење со неговите елементи: нагласеност на човековата интуиција и спротивставеност на научната рационализација на природата. Ничеевиот опис на дионизиското се состои од огромен број на луѓе низ улиците, кои танцуваат до колапс без притоа да знаат каде одат или зошто танцуваат. Преку пеењето и танцувањето човекот се изразува како член на повисока заедница. Меѓутоа музиката, танцот, сексуалноста, алкохолот, дрогата го доведуваат човекот во екстаза. Тој почнува да ја губи човечката самосвест и на тој начин дионизиската сила може да го смени аполоновото. Дионизиското е примарниот погон и тој секогаш постои и ќе постои. Дава големо чувство на среќа,

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

задоволство, но без аполоновиот принцип човек ќе ги следи своите нагони и нема да има култура. Од една страна човекот се стреми во животот да одржи некое континуирано задоволство, а од друга страна постои доминација на аполоновото во човековото суштество кое го тера да живее во форма без содржина – тој е робот, безживотно лице кое нема врска со неговите инстинкти и природа. Живее според однапред воспоставените правила во општеството, во определен политички систем, определена правна рамка, воспоставени традиции, обичаи, рутини. Првично Ниче твреше дека постои рамнотежа помеѓу аполониското и дионизиското, но тој баланс во негово време бил скршен и Аполонијците се здобиле со превласт. Подемот на христијанската религија тој ја виде како угнетувач, а загубата на дионизиското во општеството е загуба на нашата способност да бидеме целосни луѓе.

За Ниче, постои „есенцијална дихотомија помеѓу тоа да се биде поединец и да се стане едно со светот.“^[7] Тоа се манифестира преку двете форми на енергија - аполониското и дионизиското, преку чија комбинација едно човечко суштество може да ја потврди желбата да се живее естетски. Моралноста не е добредојдена во Ничеевата дијалектика, а да се стане морален човек не е нејзината крајна цел. Интенцијата на Ниче до која доаѓа со помош на филозофијата на Шопенхауер е да се прерасне во личност која има силна волја да живее иако соочена со терор. Меѓутоа, тој самиот се разликува од Шопенхауер акцентирајќи ја афирмативната желба за живеење. Култот на Дионис го претставуваат група просветители кои се откажале од своите граѓански должности. Поради тоа тие се аутсајдери на општеството, обожаватели само на сопствениот бог. „Во нивното обожаване тие го прераснуваат својот бог Дионис, и стануваат сатирични, а за возврат го гледаат богот и гледаат уште една визија надвор од себе, конечно постигнувајќи "Аполониски комплемент на (сопствената) држава". На споменатиот Аполониан му се дава функција на идеализирана состојба која овозможува да се справи со теророт што е претставен во животот.“^[5]

Причината поради која пати е стравот на современиот човек од страдање. За да не го доживее теророт што произлегува од попримитивната конфронтација со вистината, намерно го избегнува искуството на распаѓање.

3. Литературен приказ на начелата во контекст на општеството

3.1 „Смрт во Венеција“ од Томас Ман

Додека Ниче ги обработува овие два поими како ознака за два облика на друштвено однесување, во романот „Смрт во Венеција“ на Томас Ман се работи за два вида на уметничко остварување: Кој го разбира длабокото нагонско спојување на дисциплината и разуданоста? Подвоеноста на главниот лик Ашенбах на аполониски и дионизиски дел ја согледуваме во ситуации кога тој се труди да ги почитува правилата на однесување и хиерархијата, да се придржува до мерата, како и во ситуации кога им се спротивставува и се раководи од сопствените нагони, кои го водат кон недозволено кршење на воспоставените табуа и правила на однесување.

3.2 Митот за Прометеј

Функционирањето на правниот систем на една држава може да се поврзе и со митот за Прометеј. Есхил, во копнежот по правда го следи Прометеј во извршувањето на гревот да му подари оган на човештвото. Дејството на грев е дионизија бидејќи додека аполониското го ограничува поединецот во поредокот, Прометеј се обидува да ги обедини боговите и луѓето и со тоа го нарушува природниот поредок. „Митот на Прометеј е многу сличен со дионизискиот, но носи дионизиска маска, бидејќи е аполониски во силната копнеж за правда и закони.“^[6] Дионизијците се подложени на страдањето поврзано со

кршење на воспоставениот аполонов ред сè со цел тој да се одржи и да постои единство, еднаквост, сигурност во општеството.

4. Каков правен систем е потребен – аполониски или дионизиски?

Правниот систем се воспоставува со цел да постои некоја хармонија, рамнотежа, ориентација, еднаквост во општеството. Потребно е да постои дисциплина, трпение, правила на однесување. Во спротивно би постоел хаос, безредие, тотална анархија. Аполонците односно возрасните се оние кои го воспоставиле редот во општеството, тие ги диктираат правилата и сметаат дека сите, вклучително и помладите генерации треба да ги почитуваат. Живеат во илузија дека така изградениот поредок го достигнал минимумот на недостатоци и тешко може да постои подобар од него. Младите, неоптоварени од минатото, се Дионисиевци – водени од своите емоции, желба за успех и поубав живот полни се со сништа, идеали во кои веруваат и силен ентузијазам за да ги остварат. Имаат поинакви погледи за светот и неговите правила. Не ги трпат ограничувањата во општеството, сметаат дека тие ги попречуваат во остварувањето на саканите цели. Сакаат да живеат слободно, според своите уверувања за тоа како треба да изгледа животот во едно општество, а не како што некој друг сака. Дионизиското е моторот на општеството. Но, тешко дека едно општество ќе функционира доколку секој постапува по своите инстинкти. Степенот на неправедност, нееднаквост и повреда на останатите во овие случаи е огромен. Треба да постои нешто што ќе гарантира сигурност. Државата е општествен договор со цел луѓето да не си бидат меѓусебно волци. Целта на државата е мир! Неможно е да постои мир ако луѓето поведени од дионизиското провоцираат рушење на постојниот морал и табуа. Неможно е да се преживее ако сите го уживаат безделничкиот живот, ако уживаат во насладите, а притоа не придонесуваат. Поради тоа е создадена државата - општествен договор за да завладее мир. Да, невозможно е да постои мир ако младите провоцираат

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128

рушење на постојниот морал и табуа, но тој нема да постои ниту во општество со несоодветни и аморални правила. Правилата мора да созреваат, да еволуираат, да се менуваат во согласност со развојот на политиката, економијата, свеста, либералноста.... А младите се тие кои се носители на нови идеи. Во желбата да се докажат, да стекнат углед и статус во општеството, тие постојано учат, доаѓаат до нови изуми и креативни идеи – придонесуваат за општеството. Така младите како засегната група се залагаат за подобро образование, недискриминација, рамноправност... Несоодветните и аморалните правила не треба да бидат почитувани и треба да се срушат. Во вакви ситуации нагонскиот однес е поволен доколку сакаме подоцна да живееме во подобро општество. Во моментот кога воспоставениот правен систем или дел од него кој гарантира ред ќе престане да ги задоволува потребите и видувањата на поголемиот дел од луѓето потребно е надвладување на дионизиското, потребна е промена која ќе води до повторно задоволство, до реформиран правен поредок, па дури и целосно трансформиран.

5. Заклучок

Митолошкото објаснување на божественото потекло на правото ја дава основата за негово засновање базирано на аполоновото односно дионизиското начело. Тие се воспоставени со филозофската дихотомија на Ниче и се протегаат низ митовите и делата на многу автори, меѓу кои и Томас Ман.

Аполон и Дионис се одраз на законитоста и беззаконието. Овие две навидум спротивставени начела „не можат да сурествуваат едно без друго.“^[8] Тие меѓусебно се негираат, но и се претпоставуваат. Затоа правото и општеството треба да бидат во амбивалентна умереност помеѓу аполониското и дионизиското.

6. Референци

- [1] Kuhlemeier Florence, *APOLLINISCH UND DIONYSISCH Ursprung, Anwendung und Paarung der Kunsttriebe in der Literatur*, Universität Utrecht, 2008, p.6
- [2] Gatherer Alexander, *The Dionysian and the Apollonian in Nietzsche: The Birth of Tragedy*, December 1, 2015. <https://theoxfordphilosopher.com/2014/08/25/the-dionysian-and-the-apollonian-in-nietzsche-the-birth-of-tragedy/>.
- [3] Ibid.
- [4] Kuhlemeier Florence, *APOLLINISCH UND DIONYSISCH Ursprung, Anwendung und Paarung der Kunsttriebe in der Literatur*, Universität Utrecht, 2008, p.22
- [5] Talbert Alexandra, *Between Autonomy and Dissolution: The Aesthetics of Greek Tragedy in the Works of A.W. Schlegel and Friedrich Nietzsche*, Department of Germanic & Slavic Language and Literature, University of North Carolina Chapel Hill, 2015, p.48.
- [6] Ibid. pp.50-51.
- [7] Ibid. p.7.
- [8] Камбовски Владо, *Филозофија на правото*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 2010, p.55
-

MIT UNIVERSITY
SKOPJE

International Journal of Recent Research in Arts and Sciences

ISSN: 1857-8128
